

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
UŽSIENIO KALBŲ STUDIJŲ KATEDRA

Rasa Plukaitė

Studijų programos *Gretinamoji kalbotyra* II kurso studentė

***LIGOS* KONCEPTAS LIETUVIŲ IR RUSŲ KALBOSE:
KONCEPTUALIŲJŲ METAFORŲ ANALIZĖ**

Baigiamasis magistro darbas

Darbo vadovė
doc. dr. Aina Būdvytytė-Gudienė

Šiauliai, 2014

Turinys

IVADAS.....	3
I. KONCEPTO RAIŠKA KALBOJE	6
1.1. Kognityvinės lingvistikos principai.....	6
1.2. Koncepto sąvokos supratimas	7
1.3. Konceptualusis pasaulėvaizdis ir semantinės bei kultūrinės universalijos.....	9
1.4. Konceptualiųjų metaforų teorijos principai.....	11
1.5. Konceptualiųjų LIGOS metaforų tyrimai Lietuvoje ir Rusijoje.....	15
1.6. Tiriamosios medžiagos atranka ir tyrimo metodika	17
II. LIGOS KONCEPTAS LIETUVIŲ IR RUSŲ KALBOSE: KONCEPTUALIŲJŲ METAFORŲ ANALIZĖ.....	21
2.1. LIGA – GYVA BŪTYBĖ	21
2.1.1. LIGA – ŽMOGUS.....	25
2.1.2. LIGA – GYVŪNAS	31
2.2. LIGA – DAIKTAS	33
2.3. LIGA – JĖGA.....	40
2.4. LIGA – KARAS ARBA PRIEŠAS.....	42
2.5. LIGA – STICHIJA ARBA GAMTOS ELEMENTAS	45
2.5.1. LIGA – UGNIS	46
2.5.2. LIGA – AUDRA (VĖJAS).....	48
2.5.3. LIGA – SKYSTIS	49
2.5.4. LIGA – ŽEMĖ.....	51
2.5.5. LIGA – ORAS	51
2.6. LIGA – AUGALAS	52
2.7. LIGA – TALPYKLA	54
2.8. LIGA – MAŠINA ARBA ĮRENGINYS	56
2.9. LIGA – JUDĖJIMAS ARBA KRYPTIS	58
2.10. LIGA – SPORTAS ARBA ŽAIDIMAS	61
2.11. LIGA – MAISTAS	62
2.12. LIGA – UŽDARBIS.....	63
2.13. LIGA – NUSIKALTIMAS IR BAUSMĖ.....	64
IŠVADOS.....	65
LITERATŪRA	67
SUMMARY	70
SANTRAUKA	71

IVADAS

Kalbos pasaulėvaizdį, suprantamą kaip per tam tikrą laiko tarpą susiformavusį ir kalboje nusistovėjusį pasaulio supratimą, apimantį daiktų ir reiškinių klasifikaciją, ryšius tarp pasaulio elementų, žmogaus santykį su likusiu pasauliu ir pan. (Gudavičius 2000) – specifinį ir savitą, turi susiformavusi kiekviena tauta bei kultūra. Apie kurios nors tautos pasaulėžiūrą galima spręsti analizuojant konceptus – „daugiadimensinius žinių apie pasaulį ir patyrimo vienetų“ (Gudavičius 2011, 112).

Viena vertus, konceptai suvokiami kaip egzistuojantys individualioje sąmonėje, (Gudavičius 2011), kita vertus, dėl spartėjančio ir vis didesnę mastą įgyjančio globalizacijos proceso, apimančio tokius, sunkiai kontroliuojamus, socialinius veiksmus, kaip informacijos sklaida, komunikacinių tinklų plėtimasis bei žmonių migracija ir pan., – manoma, kad konceptai geba tapti tarpkultūriniais ir universaliais, t. y. sutinkamais bei atpažįstamais skirtingose kalbinėse ar tautinėse bendruomenėse.

Pastarasis dualus koncepto suvokimas ir lemia **tyrimo problematiką** – ar prie kultūrinių universalijų priskiriamo LIGOS koncepto suvokimas yra universalus, ar kultūriškai specifiškas?

Tyrimo objektas – LIGOS konceptas, kuris lietuvių ir rusų kalbose aktualizuojamas per leksemas „liga“ bei jos ekvivalentą rusų kalboje „болезнь“ ir jų vartoseną lietuvių bei rusų kalbų tekstynų grožinės ir publicistikos tekstų pavyzdžiuose. Remiantis vartojimo dažnumu, pasirinkta tirti vienaskaitos ir daugiskaitos vardininko, kilmininko, naudininko ir vietininko linksnius.

Tyrimo tikslas – ištirti koncepto LIGA raišką lietuvių ir rusų kalbose, išskiriant koncepto panašumus bei skirtumus.

Uždaviniai:

- Išanalizuoti mokslinę literatūrą, susijusią su tyrimo tema bei ankstesnius panašių temų tyrimus;
- Susidaryti individualų korpusą;
- Suklasifikuoti empirinę medžiagą pagal konceptualiųjų metaforų ištakų sferas;
- Sugretinti bei aptarti koncepto kalbinės raiškos panašumus bei skirtumus lietuvių ir rusų kalbose.

Metodai:

1. Metaanalizės;
2. Konceptualiųjų metaforų;

3. Gretinamosios analizės;
4. Analitinis aprašomasis.

Tyrimo šaltiniais pasirinkti viešai prieinami bendrojo pobūdžio Vytauto Didžiojo universiteto dabartinės lietuvių kalbos tekstynas (adresas internete: <http://donelaitis.vdu.lt>) ir nacionalinis rusų kalbos tekstynas (Национальный корпус русского языка) (adresas internete: <http://ruscorpora.ru>). Tekstynų pasirinkimą sąlygojo jų vieša prieiga, dydis, nenutrūkstamas papildymas naujais pavyzdžiais bei įsitikinimas, kad tekstynai reprezentuoja realią kalbos vartoseną. Pasak R. Marcinkevičienės (2000), tekstynų analizė geba pateikti objektyvių empirinių duomenų apie leksinių vienetų semantinius ypatumus ir vartojimo dėsningumus.

Tyrimo imtis – tyrimo metu buvo peržiūrėta 6805 lietuvių kalbos bei 5932 rusų kalbos konkordanso eilučių. Iš jų sudaryti individualūs 646 kiekio lietuvių kalbos ir 764 kiekio rusų kalbos LIGOS konceptą reprezentuojančių pavyzdžių korpusai.

Tyrimo naujumą sąlygoja tai, kad Lietuvoje konceptualiųjų metaforų tyrimai, nors yra populiarėjantys, tačiau priskirtini prie palyginti jaunų tyrimo šakų. LIGOS koncepto tyrimai Lietuvoje kol kas nėra sulaukę itin didelio populiarumo. Be to, tyrimo šaltiniu pasirinkus vis atsinaujinančią tekstynų medžiagą, negalima atmesti tikimybės susidurti su naujais, dar niekur neapartais ir neužfiksuotais koncepto bruožais.

Darbo aktualumą lemia tai, kad LIGOS konceptas yra priskiriamas prie kultūrinių universalijų ir su juo neišvengiamai visuotinai susiduriama kasdieniniame gyvenime. Šio tyrimo rezultatai galėtų atskleisti dviejų savitų kultūrų požiūrius į ligą, tuo pačiu netiesiogiai atskleidžiant ir jų požiūrį vertinant ligos bei sveikatos apsaugos veiksnius, plačiąja prasme. Koncepto LIGA tyrimas galėtų pasitarnauti ir žurnalistams, lietuvių bei rusų kalbų mokytojams, dėstytojams ar vertėjams, kaip papildoma priemonė, atskleidžianti tiriamų leksemų vartojimo ypatumus bei galimai iliustruojanti galimus kultūros atspindžius kalboje.

Darbo struktūrą sudaro: **Įvadas**, kuriame trumpai pristatomi: tyrimo problematika, objektas, tikslai, metodai ir kita informacija; **Teorinė dalis**, susidedanti iš **šešių** skyrių: **pirmajame** skyriuje aptariami pagrindiniai kognityvinės lingvistikos principai; **antrajame** – aptariamas koncepto sąvokos supratimas, pateikiant ir palyginant skirtingų autorių koncepto apibrėžimus bei suformuluojant tai, kas šiame darbe bus laikoma LIGOS konceptu; **trečiajame** skyriuje diskutuojama apie konceptualųjį pasaulėvaizdį ir apie tai, ar LIGOS konceptą galima laikyti universalija; **ketvirtajame** skyriuje pristatomi pagrindiniai konceptualiųjų metaforų teorijos principai, kuriais ketinama remtis, atliekant surinktų pavyzdžių klasifikaciją; **penktajame** –

trumpai pristatomi keletas su LIGOS konceptu susijusių konceptualiųjų metaforų tyrimų, atliktų Lietuvoje ir Rusijoje; **šeštajame** skyriuje aptariama tiriamosios medžiagos atranka ir tyrimo metodai; **Praktinė dalis**, kurioje pateikiama pagal konceptualiųjų metaforų ištakų sferas suklasifikuota empirinė medžiaga bei sugretinami ir aptariami LIGOS koncepto kalbinės raiškos panašumai bei skirtumai lietuvių ir rusų kalbose; **Išvados**, kuriose pristatomi šio darbo rezultatai; **Literatūros sąrašas**, kuriame pateikiami šiame darbe naudoti šaltiniai ir cituota literatūra.

I. KONCEPTO RAIŠKA KALBOJE

1.1. Kognityvinės lingvistikos principai

Kognityvinė lingvistika – kalbotyros kryptis, nepasitenkinusi tradiciniu struktūralistiniu požiūriu į žodžio reikšmę, kaip į nuspėjamą bei hierarchiškai sutvarkytą semantinių požymių struktūrą (Mikulskas 2009), pagrindinį dėmesį skyrusi ryšių tarp kalbos ir mąstymo tyrimui. Tokiu būdu, žodžio reikšmė kognityvinėje lingvistikoje yra traktuojama, kaip tam tikra mentalinė struktūra, kuri visų pirma yra pažintinės, arba kognityvinės, veiklos rezultatas. Šiuo atveju, kalba laikoma ženklų sistema, specifiskai užkoduojanti ir transformuojanti svarbią informaciją, fiksuojančią žmogaus patirtį, žinias, įsivaizdavimus ir suvokimą, bei įrankiu, padedančiu atskleisti ir pažinti žmogaus mąstymo procesus.

Kaip teigia Zinaida Popova ir Jozifas Sterninas, kognityvinė lingvistikos tyrimai imti taikyti tik po teorinių psicholingvistikos postulatų įforminimo. Būtent psicholingvistai patvirtino neverbalinio mąstymo egzistavimą su jame esančia konceptosfera, susidedančia iš kintančių ir vis atsinaujinančių konceptų. Pasak psicholingvistų, kaip teigia autoriai, kalbos ženklai kuriami ir naudojami žmonių svarbios informacijos (kuriai priskirtini būtent plačiai paplitę bei labiausiai komunikavimui reikalingi konceptai) keitimuisi. Kalbos ženklai tėra punktyrinė konceptualiųjų prasmų linija, tuo tarpu konceptosfera yra žymiai platesnė, nei ta jos dalis, kuri gali būti išreiškiamą kalbos priemonėmis (Попова, Стернин, <http://zinki.ru/book/kognitivnaya-lingvistika/osnovnye-cherty-semantiko/>).

Tai, kad tiriant kalbinių ženklų semantiką, galima įsiskverbti į žmonių konceptosferą, ir tapo esminiu metodologijos teiginiu, kuriuo remiantis buvo sukurti kognityvinės lingvistikos metodai, leidžiantys aptikti ne tik nacionalinius, bet ir grupinius, o taip pat ir individualius-autorinius konceptus. Lingvistiniai metodai, naudojami leksinės ir gramatinės kalbos vienetų semantikos aprašymui, tampa ir kognityvinės lingvistikos metodais, leidžiančiais, tiriant konkrečių kalbos vienetų, reprezentuojančių kurį nors konceptą, semantiką, priartėti prie konceptų, kaip mąstymo vienetų turinio.

Remiantis aukščiau pateiktomis mintimis, kad kalba gali būti įrankiu, padedančiu atskleisti konceptus, fiksuojančius patirtį, žinias, įsivaizdavimus ir suvokimą, kurie gali būti tiek individualūs, tiek ir bendri tautoms, šiame darbe siekiama atskleisti LIGOS konceptą, per konceptą reprezentuojančią kalbinę raišką, aktualizuojamą per leksemos „liga“ bei ekvivalento rusų kalboje „болезнь“ vartoseną lietuvių bei rusų kalbų tekstynų grožinės ir publicistikos tekstų pavyzdžiuose.

1.2. Koncepto sąvokos supratimas

Skirtingi autoriai koncepto sąvoką traktuoja šiek tiek skirtingai, tačiau apibendrintai galima būtų teigti, kad dauguma autorių (Vorkačiovas, Popova, Sterninas ir kt.) konceptą suvokia, kaip plataus pobūdžio mentalinį darinį, apimantį įvairaus pobūdžio žinias bei kurio vienas iš raiškos būdų yra kalba. Analizuojant skirtingų autorių koncepto apibrėžimus, galima išskirti keletą koncepto aspektų, pabrėžiančių skirtingus, bet kartu ir susijusius bei svarbius bruožus ir ypatybes, kokio tipo informaciją konceptas apima bei koku būdu ši informacija gaunama. Pastarieji aspektai padės suformuluoti tai, kas šiame darbe bus laikoma LIGOS konceptu.

Apžvelgdamas ir apibendrindamas įvairių kalbininkų teiginius, Aloyzas Gudavičius iškelia kelis skirtingus, bet vienodai svarbius, koncepto aspektus. Teigiant, kad „konceptas – kasdieninis pasaulio pažinimas, mentalinis darinys, atspindintis esminius tautos kultūros fenomenus, abstraktus, kuriuose akumuliuojama tautos samprata apie žmogaus ryšius su žmogumi, visuomene ir pasauliu.“ (Gudavičius 2009, 50), iškeliamos kultūrinės (esminiai tautos kultūros fenomenai) bei socialinės (žmogaus ryšiai su žmogumi) koncepto ypatybės. Papildant apibrėžimą teiginiu, kad „Konceptai – supratimo apie pasaulį ir visa, kas jame yra, rezultatas“ (Gudavičius 2009, 51), autorius atskleidžia dar vieną, itin reikšmingą – supratimo (arba suvokimo) – koncepto aspektą, akcentuojantį informacijos pobūdį ir apimtį bei informacijos užsifiksavimą žmogaus sąmonėje. Remiantis minėtoju aspektu, konceptas suvokiamas kaip tam tikras informacijos „apdorojimo“, „susteminimo“ ir kitokių veiksmų, vedančių link „suvokimo“, rezultatas.

Z. Popova ir J. Sterninas konceptą taip pat apibrėžia kaip mentalinį darinį, asmens ir visuomenės pažintinės (kognityvinės) veiklos rezultata, pabrėždami, kad jame užfiksuota „<...> kompleksinė enciklopedinė informacija apie atspindimą objektą ar reiškinių, tos informacijos interpretaciją visuomeninėje sąmonėje <...>.“ (Popova, Sternin 2010, 34). Šiuo apibrėžimu rusų kalbininkai akcentuoja tai, kad konceptas geba apimti ir bendrąsias (arba kitaip – enciklopedines) žinias apie reiškinių. Žinoma, šis aspektas negali būti vienu pagrindinių ir pritaikomų išimtinai visiems konceptams. Vis dėl to, šiame darbe nagrinėjamam LIGOS konceptui šis bruožas tinka, kadangi nors darbe tiriamas gana apibendrintas LIGOS konceptas (kuris yra žymiai abstraktesnis, nei kuri nors viena konkreti liga), šiuolaikiniame pasaulyje žmonės, net ir neturintys rimtų sveikatos sutrikimų, kurie galimai paskatintų labiau domėtis savo (ne)sveikata, vienu ar kitu būdu vis tiek susiduria ir įtvirtina bent minimalias medicinos žinias. Tokie „susidūrimai“ gali vykti biologijos pamokose mokykloje, žiūrint socialines ar komercines reklamas, laidas apie sveikatą per televiziją, skaitant straipsnius spaudoje, tikrinantis sveikatą, lankantis pas gydytoją ir t. t. Remiantis aukščiau pateikto kognityvizmo samprata, tokio tipo žinios užsifiksuoja žmonių sąmonėje.

Rusų kalbininkas Sergėjus Vorkačiovas konceptą laikė „kultūros paženklinta, verbalizuota prasme, išreiškiama kalbinėmis realizacijomis [kitais tariant – kalbine raiška], sudarančiomis atitinkamą leksinę-semantinę paradigmą.“ (Воркачев 2004, 30), o taip pat, pasak jo, konceptas – tai „kolektyvinio žinojimo / sąmonės vienetas (orientuojantis į aukščiausias dvasines vertybes), turintis kalbinę raišką ir pasižymintis etnokultūrine specifika.“ (cit. iš Gudavičius 2009, 50). Šis rusų mokslininko apibūdinimas pabrėžia koncepto priklausomybę nuo kultūros, tokiu būdu darydamas prielaidą, kad skirtingos kultūros gali skirtingai traktuoti tų pačių reiškinių konceptus.

Aukščiau pateiktą apibrėžimą papildė Silvijos Papaurėlytės-Klovienės koncepto apibrėžimas, kuriuo teigiama, kad konceptas – tai „mąstymo vienetas, visa informacija apie kažką, esantį žmonių, kalbančių tam tikra kalba, sąmonėje“ (Papaurėlytė 2005, 25). Tai patvirtindama, autorė išskiria dar vieną koncepto ypatybę – tam tikrą koncepto specifiškumą, būdingą viena ir ta pačia kalba kalbančiai bendruomenei.

Žymus rusų kalbininkas Dmitrijus Lichačiovas (1993) pabrėžė, kad kiekvienas konceptas gali būti interpretuojamas skirtingai, priklausomai nuo momentinio konteksto ir asmens kultūrinio individualumo, kultūrinės patirties.

Tuo tarpu S. Vorkačiovas (2004) teigė, jog įsivaizdavimas, kad egzistuoja tiek pat kurio nors koncepto sampratų, kiek yra žmonių, yra netikslus, nes koncepto sampratos gali būti tipologizuojamos, remiantis vienos kalbinės bendruomenės sociumo narių išreikštų koncepcijų skaičiumi. Šią mintį papildytų ir panaši A. Gudavičiaus įžvalga, kad nors konceptai realiai egzistuoja individualioje sąmonėje, todėl ir jų turinys turėtų būti individualaus pobūdžio, tos pačios kalbinės kultūrinės bendrijos narių konceptai turi daug panašumo. Tokiu būdu, galima kalbėti apie kuriai nors tautai būdingus konceptų požymius, „<...> apie tam tikrą koncepto branduolį, kuris atspindi bendrus individualių konceptų bruožus“ (Gudavičius 2009, 138).

Aukščiau paminėtieji autoriai akcentuoja kultūrinį specifiškumą. Jų teiginiai sietini su šio darbo įvade pristatyta temos problematika – ar LIGOS koncepto suvokimas yra universalus, ar kultūriškai specifiškas?

Remiantis pastaraisiais teiginiais, LIGOS konceptą nuspręsta tirti ne tai, kaip tai suvokia kuris nors lietuvis ar rusas (vargu ar tai turėtų reikšmingos mokslinės svarbos), o kaip LIGOS konceptas suvokiamas lietuvių ir rusų kalbose, t.y. dviejų kalbinių bendruomenių sociumo narių apibendrintai, atliekant konceptualiųjų metaforų analizę iš lietuvių bei rusų kalbų tekstynų grožinės ir publicistikos tekstų, reprezentuojančių realią kalbos vartoseną, surinktuose pavyzdžiuose, tokiu būdu ieškant dviejų skirtingų kalbų (ir kultūrų) LIGOS koncepto suvokimo panašumų ir skirtumų.

Apibendrinęs rusų kalbininkų požiūrius į konceptą, savo monografijoje A. Gudavičius (2009) pažymi, kad koncepto susiformavimo pagrindu gali būti laikomas universalus daiktinis

kodas, kurio „jutiminiai požymiai (vaizdiniai) vėliau laipsniškai nyksta, ir pats konceptas iš jutiminio vaizdinio tampa abstrakčiu mąstymo vienetu“ (Popova, Sternin 1999, 4–5, cit. iš. Gudavičius 2009, 138). Tokiu būdu, LIGOS konceptas nėra pirminis, jutiminis konceptas, nes juo išreiškiamas ne kokios nors vienos, konkrečios ligos konceptas, bet apibendrinta žmonių samprata apie ligas. Šiuo atveju, individualus patyrimas kyla iš individo susidūrimo su konkrečia liga, tačiau dalis patyrimų yra bendri daugumai ligų. Tokiu būdu, į žmonių apibendrintą sampratą apie ligas įeina tokie bendri, ligų sukeliama, pojūčiai, kaip pvz.: *skausmas, silpnumas, degimas* (karščiujant), *šaltkrėtis* ir t. t., emocijos, būdingos ligoniui ar juo besirūpinantiems asmenims, tam tikri vaizdiniai (pvz. *gulėjimas lovoje, vaistų vartojimas* ir pan.), kurie būdingi daugumai ligų apibendrintai bei enciklopedinio pobūdžio žinios apie tai.

Atsižvelgiant į tai, kad LIGOS konceptą galima laikyti kategorizacijos, Dž. Leikofo ir M. Džonsono (2003) apibūdinamos kaip natūralaus daiktų ar patyrimo atpažinimo būdo, iškeliant vienas ypatybes ir paslepiant kitas, pasekme, į LIGOS kategoriją įeina apibendrinti, ligoms būdingi, požymiai, bendros emocijos, enciklopedinio pobūdžio žinios, vaizdiniai, o taip pat gerokai platesnio pobūdžio vaizdinė ir kt. informacija, susijusi su ligomis, gydymu, sveikimu, reabilitacija ir t. t. (pvz. medicinos personalas, vaistai, ligoninės vaizdiniai, gydymo scenarijai, atitinkami veiksmai ir t. t.).

Tokiu būdu, apibendrinus įvairių autorių pateikiamus koncepto apibrėžimus bei išskiriamus skirtingus koncepto aspektus, šiame darbe LIGOS konceptas suvokiamas kaip mentalinis sąmonės darinys, atspindintis tiek vieno asmens, tiek ir tos pačios kalbinės bendruomenės bei kultūros žmonių susiformavusią sampratą apie LIGĄ, plačiąja to žodžio prasme, apimančią sukauptą jutiminę, patirtinę, socialinę bei enciklopedinio pobūdžio informaciją, kurios dalis gali būti išreikšta kalbinėmis priemonėmis.

1.3. Konceptualusis pasaulėvaizdis ir semantinės bei kultūrinės universalijos

Konceptas geba atspindėti kalbos, kultūros ir tautos santykį, tokiu būdu išreiškiant savitą kiekvienos tautos pasaulio vaizdą arba pasaulėvaizdį.

Kiekviena tauta turi savitą pasaulio vaizdą, kurio vienas iš išraiškos būdų – kalba. Pasak A. Gudavičiaus, kalbos pasaulėvaizdis – „tai per šimtmečius kalboje susiklostęs pasaulio supratimas – daiktų ir reiškinių klasifikacija, ryšiai tarp pasaulio elementų, žmogaus santykis su likusiu pasauliu“ (Gudavičius 2000, 11). Kalbos pasaulėvaizdis iš dalies siejasi su konceptualiuoju pasaulėvaizdžiu, tačiau vis dėlto jie nėra visiškai tapatūs dalykai. Kaip teigia A. Gudavičiaus, „Žmonės gali turėti panašų pasaulio supratimą ir kalbėdami skirtingomis kalbomis, o kalbantieji ta pačia kalba – skirtingą konceptualųjį pasaulio vaizdą. <...> Kalbos pasaulėvaizdis kalbantiesiems suteikia tik specifinį pasaulio „atspalvį“, kurį lemia daiktų, reiškinių ir procesų nacionalinis

reikšmingumas, žmogaus santykis su jais, savo ruožtu lemiamas veiklos ypatybių, gyvenimo būdo ir tos tautos specifikos” (Gudavičius 2007, 212–213).

Konceptualusis pasaulėvaizdis yra gerokai platesnis už kalbinį, nes apima ne tik loginį jo supratimą, bet įvairius vaizdinius, per patirtį įgytus perceptinius patyrimus bei jų vertinimus. Reikšminga tai, kad konceptualusis pasaulėvaizdis neatskiriamas ir nuo taip vadinamojo „naiviojo pasaulio vaizdo“, kuris, pasak Jurijaus Apresjano (1995), yra bendras visiems, kalbantiems viena kalba ir kuriame egzistuoja savitos žmonių interpretuojamos naivosios geometrijos, fizikos, erdvės, laiko ir kt. sistemos, savo ruožtu nebūtinai sutampančios su mokslinėmis žiniomis ir realiais būties faktais.

Vis dėlto, nepaisant skirtingų tautų kalbinių ir kultūrinių ypatybių, teigiama, kad „egzistuoja semantinės ir leksinės universalijos, rodančios bendrąją sąvokinę bazę, kuria remiasi žmonių kalba, mąstymas ir kultūra“ (Вежбицкая 1996, 322).

Pagrindinė žodžio „liga“ reikšmė internetiniame „Lietuvių kalbos žodyne“ nurodoma kaip „organizmo veiklos sutrikimas, sveikatos paėrimas, nesveikata, negalė“ (www.lkz.lt). Organizmo veiklos sutrikimai priskirtini prie fiziologinių gyvo organizmo reiškinių, išprovokuojamų daugybės išorinių ir / (ar) vidinių veiksnių, nuo kurių praktiškai sunku visiškai išvengti ar atsiriboti. Todėl galima būtų teigti, kad su ligomis neišvengiamai vienu ar kitu būdu susiduriama kasdieniniame gyvenime, o tai su kuo susiduriama kasdieniniame gyvenime – užsifiksuoja pirmiausia individualioje (tuo pačiu, ir tautinėje sąmonėje). Tokiu būdu, apie tokį reiškinį, kaip šiuo atveju – ligą, – galima kalbėti, kaip apie kultūrinį konceptą, savo ruožtu apimantį tiek visuotinai universalius arba bendražmogiškuosius, biologinių veiksnių nulemtus ligos bruožus, tiek labiau specifinius, būdingus kuriai nors kultūrai bruožus, išreiškiančius pvz. morale grindžiamą supratimą apie ligą bei jos reiškinius ir pan.

„Universalijų“ terminą, kalbant apie semantinius reiškinius, paprastai stengiamasi taikyti gana lanksčiai, vengiant kategoriškos nuomonės, kad vienas ar kitas reiškinys yra absoliučiai universalus. Stefanus Ulmanas (1970), kalbėdamas apie semantines universalijas, išreiškiamas kalbinėmis priemonėmis, teigė, kad taip vadinamų „absoliučių universalijų“ absoliutumą, lemia tik tai, kad pastarosios sutinkamos daugelyje kalbų, tačiau visgi negalima tvirtinti, kad, nors ir plačiai paplitusios, šios universalijos egzistuoja absoliučiai visose pasaulio kalbose.

Vis dėl to, praktiškai susiduriant su reiškiniu, kalbinė bendruomenė neišvengiamai susikuria ir vartoja to reiškinio įvardijimą, todėl tokio reiškinio kaip „liga“ įvardijimas turi egzistuoti daugelyje (jei ne visose) kalbinėse bendruomenėse.

Remiantis pastarąja išvalga, patvirtinančia S. Ulmano nuostatą, kad universalijos – tai reiškiniai, aptinkami daugelyje kalbų bei įsitikinimu, kad su „ligomis“ neišvengiamai vienu ar kitu

būdu susiduriama visose žmonių kultūrose ir bendruomenėse, LIGOS konceptas gali būti priskirtinas tiek prie semantinių universalijų, tiek ir prie kultūrinių universalijų.

Nors universalija reiškia kažką bendrą ir visuotinį, turbūt negalima būtų užtikrintai teigti, kad skirtingose kultūrose sutinkamos universalijos pasižymėtų visiškai identiškais bruožais ir neturėtų savitų, specifiskesnių, tam tikrai kultūrai būdingesnių bruožų.

1.4. Konceptualiųjų metaforų teorijos principai

Tradiciskai, konceptams tirti pasirenkamas konceptualiosios analizės metodas, kurio esmę, pasak S. Papaurėlytės-Klovienės sudaro tai, kad tekstų ar kitų kalbos vartosenos pavyzdžių analizė, atskleidžia, kaip abstrakčias sąvokas ar reiškinius pavadinantis žodis „elgiasi“ tekste, be to „Abstrakčios reikšmės žodžiams šis metodas pats tinkamiausias, nes konceptualioji analizė formalizuoja tai, ką sufleruoja intuicija, kas egzistuoja kolektyvinėje sąmonėje ir išreiškiama kalba.“ (Papaurėlytė-Klovienė 2005, 86).

Tai, ką sufleruoja intuicija, egzistuoja kolektyvinėje sąmonėje – gali būti išreiškiama kalbine raiška, metaforų pagalba. Pasak A. Gudavičiaus (2007), metaforizacija yra universalus reiškinys, atspindintis žmonių gebėjimą matyti tikrovės daiktų panašumus, todėl konceptualiųjų metaforų tyrimas – vienas pagrindinių konceptualiosios analizės būdų, kuriuo remiantis, metaforinius pasakymus tekstuose, bandoma susieti su konceptualiosiomis metaforomis. Šis metodas pasirinktas ir šiame darbe, siekiant ištirti koncepto LIGA raišką lietuvių ir rusų kalbose.

Konceptualiųjų metaforų teorijos, pasiūlytos Džordžo Leikofa ir Marko Džonsono, esmę sudaro tai, kad dauguma žmonių svarbių sąvokų yra arba abstrakčios, arba nepakankamai išreiškiamos patirtimi (pvz.: emocijos, idėjos, laikas, sveikata, moralė, kontrolė, tame tarpe ir apibendrintas įvardijimas „liga“). Norint tokias sąvokas geriau suvokti, kyla būtinybė jas paaikškinti kitais, konkretesniais, labiau apčiuopiamais ar susiduriančiais žmogaus patirtyje konceptais. Taigi konceptualiosios metaforos esmė – vieni (paprastai, labiau abstraktūs) konceptai suvokiami per kitus (paprastai, konkretesnius), susijusius su žmogaus patirtimi, konceptus (Lakoff, Johnson 2003). Pasak teorijos autorių, kai kurios metaforos taip giliai prasiskverbios į žmonių mąstymą, ir taip stipriai įsitvirtinusios kalboje, jog iš pirmo žvilgsnio sunkoka atpažinti, kad pasakymas iš tiesų yra metaforiškas.

Aukščiau paminėtus konceptualiųjų metaforų teorijos teiginius, Dž. Leikofas ir M. Džonsonas grindžia pateikdami klasikine tapusią klasifikaciją, kurioje konceptualiosios metaforos skirstomos į:

Orientacines metaforas, sudarytas, remiantis fizine (ir kultūrine) orientavimosi erdvėje patirtimi. Mūsų fizinis ir kultūrinis patyrimas pateikia daugybę skirtingų orientacinių metaforų

pagrindimų. Tai, kokie būtent pagrindimai išrenkami, ir kokie jų taps baziniais – skirtingose kultūrose gali skirtis. Materialūs pagrindimai yra neatsiejami nuo kultūrinių.

Ontologines metaforas, grindžiamas sąveikos su materialiais reiškiniiais (t. y. įvairiais objektais) patirtimi. Ontologinių metaforų pagalba abstraktesni konceptai suvokiami, kaip konkretesni dalykai, turintys dydį, formą, svorį, kiekybę, vidų, išorę, spalvą, temperatūrą ir pan. Vis dėl to, įsidėmėtina, kad abstraktus konceptas neįvardijamas, kaip konkretus daiktas, o tik įgyja tam tikrą konkrečiau daikto savybę ar savybes. Pastarųjų metaforų pagalba lengviau suvokiama erdvė ir matymo laukas (pvz. miškas, pieva ar liga – kaip daiktai, turintys tam tikras ribas, todėl galima būti ir jų viduje), įvykiai, veiksmai, būsenos ir t. . Šių metaforų vartojimo skalė yra labai plati.

Struktūrinės metaforas, kurių komponentus vienija struktūriniai elementai (pvz. veikėjai, veiksmų eiga, etapai, tikslas ir pan.). Jos taip pat grindžiamos žmogaus patirtimi, žiniomis apie vieną ar kitą reiškinį. Pastarosios konceptualiosios metaforos nuo orientacinių ar ontologinių, paprastai išsiskiria savo originalumu, turtingumu ir gebėjimu perteikti konceptą labiau detalizuotai. Šios metaforos taip pat grindžiamos koreliacijomis tarp žmonių patirtyje užfiksuotų reiškinų ar turimų žinių apie kokį nors dalyką (pvz. karą). Kaip ir ontologinės, struktūrinės metaforos sudaiktina abstraktus, tačiau priešingai nei ontologinės, ne išskiria kokią nors savybę, o suteikia konkretesnio koncepto struktūrą. Tokiu būdu, abstraktų ir konkretų komponentus vienija struktūriniai elementai (pvz. veikėjų skaičius ar vaidmenys, veiksmų etapai ir jų eiga, tikslas, kurį siekiam pasiekti ir pan.) (Lakoff, Johnson 2003).

Pasak Dž. Leikofa ir M. Džonsono (2003), panagrinėjus įvairius pasakymus, galima pastebėti, kad dažnai juos vienija tam tikras sistemiškumas ar schema, pvz. kelis pasakymus gali vienyti bendra motyvacija ar jų suderinamumas, pvz. plg: *time flies* (pažodžiui: *laikas skrenda*), *time creeps along* (*laikas šliaužia*), *time speeds by* (*laikas pralekia*) – visi pateikti konceptualizavimo atvejai siejasi su judėjimo būdu. Šis pavyzdys iliustruoja autorių nuomonę, kad metaforos ne tik nurodo vien tik objektyvius, realiai egzistuojančius, dalykų panašumus, o ir pačios panašumus kuria.

Tradiciniai kognityvinės lingvistikos principai tebėra gajūs, tačiau sulaukia ne tik pasekėjų, bet ir naujų įžvalgų ir kritikos, ypač iš šiuolaikinių jaunesnės kartos mokslininkų. Vienas jų – olandų profesorius dr. Džerardas Stynas. Straipsnyje „Tiriant ir vartojant metaforą“ („Researching and applying metaphor“) (2011) profesorius pripažįsta, kad metaforizacija yra vienas iš pagrindinių abstraktaus kategorizavimo būdų, esminių žmogaus supratimui, elgesiui, komunikacijai, o taip pat ir kultūrai bei yra sutinkamas visose žmogaus veiklos sferose, tačiau abejoja ar konceptualiosios metaforos, tokios kaip pvz. GYVENIMAS – KELIONĖ, LAIKAS – ERDVĖ, LAIMĖ – NUKREIPTA AUKŠTYN, GINČAS – KARAS iš tiesų yra kiekvieno

žmogaus kognityvinės sistemos dalimi ir ar visuomet žmonės, vartodami panašias metaforas, pirmiausia pasąmonėje jas suvokia būtent taip, kaip tai pristatė kognityvinės lingvistikos atstovai. Autoriaus nuomone, identifikuodami metaforas, kognityvinės lingvistikos atstovai ilgą laiką rėmėsi ir neabejojo savo intuicija bei aiškiais pavyzdžiais, tuo tarpu šiuolaikiniai tyrimai, vis didesnę dėmesį skiria būtent metaforų identifikavimui, kadangi daroma prielaida, jog konceptualiųjų metaforų kasdieninėje kalboje iš tiesų gali būti gerokai mažiau, o nemaža jų dalis yra kalbinės metaforos su daugiareikšmiais žodžiais. Pavyzdžiui, ginčo kontekste, Dž. Steeno nuomone, labiau tikėtina, kad žmonės, išgirdę tokius žodžius kaip „pulti“ ar „ginti“, pirmiausiai pajus šių žodžių prasmę būtent ginče, o ne pradės mintyse įsivaizduoti karinius manevrus, taktikas, ar ką nors kitą iš karo ištakų sferos, kaip kad teigia Dž. Leikofas su M. Džonsonu bei kiti kognityvinės lingvistikos atstovai (Steen 2011).

Tokiu būdu, Dž. Stynas išsako nuomonę, kad metafora nebūtinai visuomet yra minties (kaip tai suvokė kognityvinės lingvistikos atstovai) išraiška, tačiau prisipažįsta, kad užtikrintiems teiginiams dar trūksta fundamentalaus pagrindimo. Dž. Styno išsakyta mintis be abejonės įdomi ir reikalaujanti dėmesio, tačiau kaip prisipažįsta ir pats autorius – jai vis dar trūksta pagrindimo, todėl šiame darbe ketinama laikytis tradicinės kognityvinės lingvistikos principų, teigiančių, kad konceptualiosios metaforos, kuriomis labiau abstraktūs konceptai (šiuo atveju ir LIGOS konceptas) suvokiami per kitus konkretesnius konceptus, žmonių kalboje yra konvencionalios, gajos ir plačiai paplitusios įvairiose žmonių veiklų sferose.

Konceptualiųjų metaforų analizės sampratoje svarbų vaidmenį atlieka ne tik konceptualiųjų metaforų rūšių išskyrimas, bet ir metaforizacijos kryptys, kuriomis remiantis pastarasis skirstymas ir yra atliekamas. Metaforizacijos kryptys skiriamos dvi: **ištakos sfera**, kuria remiamasi, norint ką nors įvardinti, ir **tikslo sfera** arba tai, ką iš tiesų norime įvardinti, pvz. vaikinio pasakymo merginai „*Žiedeli, mano!*“ ištakos sfera – augalai, tikslas – mylimoji. Šios kryptys išreiškia ir dvigubą vertinimą. Pasak A. Gudavičiaus (2007), yra vertinamos tiek ištakų, tiek tikslo sferos, o skirtingose kalbose ir kultūrose šie vertinimai gali nesutapti. Vis dėl to, kaip pastebi A. Gudavičius, galima išskirti ir tam tikrus bendrumus, pvz. antropocentrinės metaforos, kurių tikslo sfera yra žmogus, o ištakų sfera – gyvuliai, daiktai ir pan. – paprastai pasižymi neigiamu atspalviu. Tačiau šiuo atveju, pirmiausiai neigiamai vertinama pati ištakos sfera, pvz. gyvulys, ir viskas, kas su juo siejasi (pvz.: *žvengimas, édimas, tvartas, lovys, snukis, kanopos...*). Tuo tarpu, metaforos, kurių ištakos sfera yra žmogus – paprastai turi teigiamą atspalvį. Pastarosios metaforos būdingos poetinei kalbai, pvz.: *liūdni paukščiai, verkia medžiai, žibučių akys, žolė glosto* ir t. t.

Vengrų profesorius, Dž. Leikofas mokinys, Zoltanas Kėvečešas, remdamasis įvairiais metaforų žodynais („Cobuild Metaphor Dictionary“, „Metaphors Dictionary“, „A Dictionary of Everyday English Metaphors“ ir kt.) bei papildydamas asmeninių tyrimų medžiaga, sudarė

populiariausių ištakų ir tikslo sferų sąrašą. Tarp populiariausių ištakų sferų, autorius išskiria šias: ŽMOGAUS KŪNAS; SVEIKATA IR LIGA; GYVŪNAI; AUGALAI; MAŠINOS IR ĮRANKIAI; PASTATAI IR JŲ DALYS; ŽAIDIMAI IR SPORTAS; MAISTO GAMINIMAS IR MAISTAS; PINIGAI IR EKONOMINĖS TRANSAKCIJOS; JĖGOS; ŠVIESA IR TAMSA; KARŠTIS IR ŠALTIS; JUDĖJIMAS IR KRYPTIS.

Sudarydamas populiariausių ištakos sferų sąrašą, Z. Kėvečešas mėgina pagrįsti Dž. Lakeifo ir M. Džonsono idėją, kad pačios populiariausios yra konkretesnės ištakos sferos, kurių pagalba įvardijami abstraktesni reiškiniai. Vis dėlto detaliau nagrinėjant autoriaus sudarytą sąrašą, į akis krenta SVEIKATOS IR LIGOS, ŠVIESOS IR TAMSOS bei keletas kitų, abejonių dėl konkretumo keliančių ištakų sferos grupių. Taip pastebimas skirtingas ištakų sferos detalizavimas, t. y. autorius nevienodai detaliai skirsto grupes, plg. ŽMOGAUS KŪNAS, kurio ištakų sferą sudaro įvairios kūno dalys (pvz. *galva, pečiai*) ir organai (pvz. *širdis, smegenys*) bei kategorija – GYVŪNAI, į kurių ištakų sferą taip pat įeina ir gyvūnų ar tik gyvūnams būdingi pavadinimai (pvz. *gyvatė, kalė*) bei specifiniai gyvūnų veiksmai (pvz. *lojimas, riaumojimas*), ir jų kūno dalys (pvz. *letenos, uodega*). Toliau išskiriama grupė SVEIKATA IR LIGA, pasak paties Z. Kėvečešo, taip pat priskirtina būtent žmogui. Itin plačią JĖGŲ grupę sudaro įvairaus pobūdžio jėgos, tokios, kaip: *gravitacinė, magnetinė, elektros, mechaninė, stichinės* jėgos, kurios realiame pasaulyje išreiškiamos gausybe skirtingų pavidalų, pvz. *bangomis, vėju, audra, ugnimi* ir įvairiais kitais „veikėjais“, gebančiais *stumti, traukti, kelti* ar kitaip paveikti kitą daiktą. Į šią grupę įtrauktos ir stichinės jėgos, tarp jų ir atskirai paminėta *ugnis* (savaiame suprantama, galima interpretuoti, jog į šią grupę analogiškai patenka ir *šaltis*). Tuo tarpu KARŠTĮ (kurį galima būtų priskirti ir *ugniai*), kartu su ŠALČIU, Z. Kėvečešas išskiria kaip atskirą ištakų sferų grupę. Pastarąjį išskyrimą galima būtų argumentuoti nebent dideliu šių elementų produktyvumu. Vis dėlto, kaip teigia autorius, šis sąrašas nėra vienintelis ar galutinis (Kövecses 2002), todėl tiriamojoje šio darbo dalyje šiuo ištakų sferų sąrašu ketinama remtis tik dalinai, paliekant galimybę jį pakoreguoti, konkreitiems pavyzdžiams pritaikant galimai tinkamesnę ar tikslesnę ištakų sferą.

Kitais galimais ištakų sferos šaltiniais, Z. Kėvečešas įvardija įvairaus pobūdžio būties elementus – *talpyklas, medžiagas, fizinius objektus*, kartu su neatsiejamais jų požymiais, tokiais kaip *forma, spalva, dydis, kietumas, skaidrumas, aštrumas, svoris* ir kt. Kaip teigia autorius, išskirti populiarieji ištakų sferos šaltiniai atspindi tam tikrą supaprastintą pasaulio modelį. Pastarojo koncepciją sudaro tokie teiginiai: „yra žmonės, gyvūnai ir augalai; žmonės gyvena pastatuose ir turi kūnus; jie valgo, suserga ir pasveiksta; jie juda aplink ir keliauja; jie gyvena fizinėje erdvėje, pilnoje kitų objektų ir medžiagų; objektai ir medžiagos pasižymi savais požymiais; fizinė aplinka veikia žmones; žmonės gamina įrankius, dirba ir dalyvauja įvairiose transakcijose su kitais žmonėmis.“ (Kövecses 2002, 20). Tokio, gerokai supaprastinto pasaulio

prigimtis ir leidžia skaidyti ir naudoti atskiras jo dalis, vaizduotėje kuriant ir kalbant apie gerokai abstraktesnius reiškinius.

Atskirų metaforizacijos tipų ir krypčių produktyvumas yra kultūrų pasaulėvaizdžio dalis, kuri parodo, kaip tauta mato ir suvokia įvairius daiktus ir reiškinius. Klasifikuojant empirinę medžiagą, remiantis konceptualiųjų metaforų ištakų sfera ir bus siekiama atskleisti koncepto LIGA raiškos lietuvių ir rusų kalbose panašumus ir skirtumus bei tikimasi atsakyti į tyrimo problematikos iškeltą klausimą ar LIGOS koncepto suvokimas yra universalus, ar kultūriškai specifiškas.

1.5. Konceptualiųjų LIGOS metaforų tyrimai Lietuvoje ir Rusijoje

Lietuvoje konceptualiųjų metaforų tyrimai priskirtini dar palyginti jaunai tyrimo šakai, tačiau susidomėjimas jais vis labiau auga. Šioje srityje jau yra atlikta nemažai tyrimų tiek nagrinėjant vienos kalbos konceptus ir juos apibrėžiančias konceptualiąsias metaforas, tiek konceptų raišką keliose skirtingose kalbose, t.y. atliekant gretinamojo pobūdžio tyrimus. Pastaruoju metu Lietuvoje didelio susidomėjimo sulaukia įvairias emocijas įvardijančių konceptų, su politika ir jos diskursu susiję tyrimai bei gretinamojo pobūdžio konceptualiųjų metaforų analizės. Tarp pasižymėjusių šios srities tyrėjų – J. Cibulskienė; A. Būdvytytė-Gudienė, S. Papaurėlytė-Klovienė, R. Toleikienė, I. Šeškauskienė ir kt.

Nepaisant nemažo jau atliktų įvairių konceptų tyrimų kiekio, LIGOS konceptas Lietuvoje kol kas nėra sulaukęs itin didelio tyrėjų susidomėjimo. Tarp jau publikuotų šios srities darbų, atliktų Lietuvoje, minėtinas R. Kvašytės ir S. Papaurėlytės straipsnis „Kai kurie koncepto *liga* bruožai Lietuvos viešajame diskurse“ (2013). Pasak autorių, šio tyrimo tikslas – „<...> aptarti, kaip Lietuvos viešajame diskurse, vadinasi, ir lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje, linkstama suvokti ligą ir sirgimo procesą, apibendrinti pagrindines ligos charakteristikas <...>“ (Kvašytė, Papaurėlytė 2013, 107).

Tyrimas atskleidžia, kad lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje, dažniausiai ligai priskiriamos asmens charakteristikos, o suasmeninta liga dažniausiai suvokiama kaip priešas. Autorės daro išvadą, kad viešajam diskursui, o kartu ir lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiui, būdingiausia sirgimą suvokti kaip kovą. Tokiu būdu, sergantis žmogus dažniausiai savo būseną tapatina su ta būsena, kurią jaučia užpultas ir priverstas kovoti (Kvašytė, Papaurėlytė 2013).

Šiuo metu S. Papaurėlytė-Klovienė tęsia minėtąjį tyrimą, kurio tikslas – parodyti kaip LIGOS konceptas atskleidžiamas įvairiuose Lietuvos dienraščiuose nuo 1980 iki 2012 m. m.

Su LIGOS konceptu iš dalies siejasi ir Justinos Urbonaitės bei Inesos Šeškauskienės tyrimas „Konceptualioji sveikatos metafora politiniame ir ekonominiame diskurse: gretinamoji

analizė“ („HEALTH Metaphor in Political and Economic Discourse: a Cross-Linguistic Analysis“) (2007), kuriame nagrinėjamos sveikatos metaforos anglų ir lietuvių kalbų politiniame ir ekonominiame diskurse, kai politinės ir ekonominės problemos konceptualizuojamos kaip liga ar negalavimas. Vis dėlto pastarajame darbe ligos ir negalavimai priklauso ištakų, o ne tikslo sferai, todėl pastarojo tyrimo rezultatai šiam magistro darbui nėra itin reikšmingi.

Rusijoje LIGOS ir SVEIKATOS konceptai sulaukia gausesnio susidomėjimo, ypač populiarėja gretinamosios analizės tipo darbai, kuriuose gretinamos rusų ir anglų kalbos. Tarp minėtų šios srities darbų – Natalijos Nekoros disertacija „Lingvokultūrologinis koncepto „Liga“ aspektas ir jo reikšmė amerikiečių studentų rusų kalbos mokyme“ («Лингвокультурологический аспект концепта «Болезнь» и его учет в обучении русскому языку американских студентов») (2008) ir Larisos Tuleninovos disertacija – „Sveikatos“ ir „Ligos“ konceptai anglų ir rusų lingvokultūrose“ («Концепты «Здоровье» и «Болезнь» в английской и русской лингвокультурах») (2008). Abiejose disertacijose teigiama, kad žmogus nuo seno bando rasti pagrindimą skausmo, taip pat ir ligos priežastims paaiškinti, o senieji ligų priežasčių išaiškinimai – tiek anglų, tiek rusų – kultūrose turėjo mitologinį atspalvį, t.y. ligos buvo kildinamos iš požemių pasaulio, įsivaizduota, kad ligas siunčia blogio jėgos, o pačios ligos siejamos su moterų pavidalo demonais ar laumėmis. autorių teigimu, ligos reiškinio ar jos priežasčių aiškinimai randa atsispindį ir kalboje, o ypač metaforiniuose išsireiškimuose ir frazeologizmuose.

Nagrinėdama anglų ir rusų kalbų paremijas ir kitus precedentinius tekstus (aforizmus, užkalbėjimus, burtus), o taip pat remdamasi kitų mokslininkų darbais, Larisa Tulenina nustatė šiuos bendrus abiem kultūroms metaforinius modelius: 1) Liga – materialinė substancija, kuri gali būti įvertinta; 2) Liga – gyva būtybė; 3) Liga – blanki arba tamsi spalva; 4) Liga – silpnumas ir kūno paliegimas; 5) Liga – pakenkimas, formos pažeidimas; 6) Liga – orientuota žemyn; 7) Liga – kartėlis; 8) Liga paverčia žmogų savo paties šešėliu; 9) Liga – stichinė nelaimė; 10) Liga – gudrus priešas. Tik anglų lingvokultūroje rasti metaforiniai modeliai: 1) Liga – pralaimėjimas; 2) Liga – išradimas; 3) Liga (dvasinė) – mįslė. Tik rusų lingvokultūrai būdingi ligos metaforiniai modeliai: 1) Liga susijusi su giminėmis; 2) Liga – nelaimė (Туленинова 2008).

L. Tulenina taip pat pabrėžia su liga bei sirgimu susijusių beasmėnių veiksmažodžių populiarumą rusų kalboje, kuris atspindi savotišką, fatališką požiūrį į ligą, kaip į reiškinį, kuris nepriklauso nuo žmogaus valios. Kaip teigia autorė, toks požiūris į ligą nėra būdinga Amerikos kultūrai.

Apžvelgus šios srities darbus, matyti keletas išryškėjusių LIGOS koncepto tendencijų, tokių, kaip dažnas ligos suasmėninimas bei sirgimo, kaip kovos, o ligos – kaip priešas, – suvokimas. Šiuos pastebėjimus bus bandoma palyginti su magistro darbo tyrimo rezultatais.

Nepaisant nemažo susidomėjimo konceptualiosiomis metaforomis Lietuvoje, LIGOS konceptas dar nėra pakankamai išsamiai ištirtas, taip pat Lietuvoje kol kas nebuvo atlikta šio koncepto raiškos lietuvių ir rusų kalbose gretinamojo pobūdžio tyrimo. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad tyrimo šaltiniu pasirinkus vis atsinaujinančią tekstynų medžiagą, negalima atmesti tikimybės susidurti su naujais, dar niekur neaptais ir neužfiksuotais koncepto bruožais.

1.6. Tiriamosios medžiagos atranka ir tyrimo metodika

Konceptams tirti įprastai pasirenkamas konceptualiosios analizės metodas, kurio esmę, pasak S. Papaurėlytės-Klovienės sudaro tai, kad tekstų, ar kitų kalbos vartosenos pavyzdžių analizė atskleidžia, kaip abstrakčias sąvokas ar reiškinius pavadinantis žodis „elgiasi“ tekste, be to – „Abstrakčios reikšmės žodžiams šis metodas pats tinkamiausias, nes konceptualioji analizė formalizuoja tai, ką sufleruoja intucija, kas egzistuoja kolektyvinėje sąmonėje ir išreiškiama kalba.“ (Papaurėlytė-Klovienė 2005, 86).

Siekiant ištirti koncepto LIGA raišką lietuvių ir rusų kalbose, šiame darbe taikomas konceptualiosios analizės metodas, besiremiantis vartojimo pavyzdžių, o būtent – konceptualiųjų metaforų – analize.

Tikslinga paminėti, kad remiantis „1.1. Kognityvinės lingvistikos principai“ skyriaus nuostata, kad kalba gali būti įrankiu, padedančiu atskleisti konceptus, fiksuojančius patirtį, žinias, įsivaizdavimus ir suvokimą bei tuo, kad „Žodis – koncepto raktas.“ (Gudavičius 2011, 113), šiame darbe LIGOS konceptą pasirinkta tirti per leksemos „liga“ bei jos ekvivalento rusų kalboje „болезнь“ vienaskaitos ir daugiskaitos vardininko, kilmininko, naudininko ir vietininko linksnių vartoseną. Suprantama, kad žodžiais atskleisti viso koncepto turinio yra neįmanoma, o šiame tyrime apsiribojant tik minėtosiomis leksemomis bei konceptualiųjų metaforų tyrimu, bus atskleista tik nepilna LIGOS koncepto, reiškiamo kalbos vienetais, dalis. Vis dėl to, manytina, kad šis tyrimas padės atskleisti esminius LIGOS koncepto raiškos ir suvokimo lietuvių ir rusų kalbose panašumus bei skirtumus. Remiantis vartojimo dažnumu, pasirinkta tirti vienaskaitos ir daugiskaitos vardininko, kilmininko, naudininko ir vietininko linksnius. Minėtųjų leksemų pasirinkimą, į tyrimą neįtraukiant konkrečių ligų pavadinimų, sinonimų ar frazeologizmų, sąlygojo leksemų abstraktumas ir įsitikinimas, kad būtent minėtosios leksemos atspindi apibendrintą ir visuomenėje nusistovėjusią sampratą apie ligas.

Konceptualiųjų metaforų esmė bei jų vaidmuo jau buvo aptarti, aprašant pagrindinius konceptualiųjų metaforų teorijos principus (žr. skyrių „Konceptualiųjų metaforų teorijos principai“), todėl šiame skyriuje, siekiant išvengti kartojimo, apie tai nebebus plačiau kalbama, didesnę dėmesį skiriant tiriamosios medžiagos atrankos šaltinio pasirinkimui ir tyrimo eigos aprašymui.

Knygoje „Kognityvinės lingvistikos metodai“ („Methods in cognitive linguistics“) (2007) pateikiami tokie konceptualiojoje lingvistikoje naudojami tyrimo metodai, kaip: reikšmių ir struktūrų, tiek kontekstinių, tiek ir izoliuotų nuo konteksto, introspekcija žodžių formose ir išsireiškimuose bei savų introspekcijų palyginimas su kitų tyrėjų rezultatais (taip vadinamoji – metaanalizė); atskirų kalbinių charakteristikų tipologijų ir modalumo palyginimas (pvz. sakytinės ir rašytinės kalbos); konkrečių kalbos atvejų priklausomybės nuo konteksto (pvz. fizinės aplinkos, šnekos akto dalyvių žinių, ar įtakojamos kultūrinių bruožų) tyrimas; natūralaus bendravimo atveju, užfiksuotų audiovizualiniuose įrašuose, analizė, kurios metu tiriamas ne tik išsakytas tekstas, bet kreipiamas dėmesys ir į kalbančiųjų balso dinamiką, gestus, kūno kalbą ir pan.; tekstynų analizė; sukaupėtų kalbinės elgsenos pavyzdžių, kaip pvz. vaikų kalbos, analizė; eksperimentiniai metodai, taikomi psicholingvistikoje; už kalbos funkcijas atsakingų smegenų sričių tyrimai zondais, taikomi neurologijoje; tyrimai, susiję su bandymais dirbtinai imituoti žmogaus kalbinę elgseną (Monica Gonzalez-Marquez, Irene Mittelberg ir kt. 2007, 12).

Aukščiau paminėtosios knygos autorių teigimu, tekstynų tyrimas, kaip ir audiovizualiniai įrašai, atspindi užfiksuotą natūralią kalbą. Vienas pagrindinių tekstynų tyrimo pranašumų – tai, kad tyrimui įmanoma surinkti didelį kiekį dominančio fenomeno pavyzdžių, kurie gali būti interpretuojami kaip nesąmoningai išreiškiamų vertybių atspindžiai. Autorių nuomone, pagrindinis tekstynų tyrimo trūkumas, kad juo negalima pilnai atskleisti abstrakčių kalbos modelių). To priežastys, kad tekstynuose fiksuojamas nepilnas teksto segmentas, be to, dažnai kalbėtojai vartoja elipsinius sakinius, praleisdami kai kurias jo dalis, žinomas iš konteksto. Jei pastarosios elipsinės frazės gana dažnai vartojamos, tokių frazių pavyzdžiai atsispindės ir tekstynuose, kurios tiriančiojo gali būti tiesiog praleistos ar per mažai informatyvios (Monica Gonzalez-Marquez, Irene Mittelberg ir kt. 2007).

Nepaisant aukščiau paminėtų trūkumų, tekstynų tyrimai itin dažnai naudojami lingvistikos, iš jų ir kognityvinės lingvistikos, tyrimuose, kaip objektyvių empirinių duomenų šaltiniai, atspindintys tam tikras kalbos vartojimo tendencijas.

Kalbos vartojimo tendencijas atsispindi dažnai kartu vartojami žodžiai, žodžių junginiai ar kolokacijos. Pasak R. Marcinkevičienės – „Kalbinė metafora, būdama kasdienės kalbos savastis ir mūsų mąstymo būdas, niekur kitur taip lengvai neaptinkama kaip tarp abstrakcijas įvardijančių žodžių kolokacijų.“ (Marcinkevičienė 1994, 1999b, 2000, Maciejauskaitė 2000, Vaičenonienė 2000, cit. iš Marcinkevičienė 2010, 58). Taigi, pasak autorės, „<...> kolokacijos yra pats geriausias metaforų šaltinis, o kognityvinė jų analizė – geriausias būdas sąvokoms tirti“ (Ten pat.). Šiuo atveju, iš tekstynų surinktos medžiagos analizė suteikia galimybę aprėpti didelį kiekį tiriamo objekto vartojimo pavyzdžių, o atidžiau panagrinėjus kolokacijas bei tarp jų pastebėtas konceptualiąsias metaforas, pasimato realios ir akivaizdžios kalbos vartosenos tendencijos.

Tokiu būdu, magistro darbui lietuvių kalbos pavyzdžiai buvo rinkti iš grožinės bei publicistikos VDU Kompiuterinės lingvistikos centre sudaryto tekstyno dalių (adresas internete: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>) o rusų kalbos pavyzdžiai – iš grožinės literatūros ir publicistikos nacionalinio rusų kalbos tekstyno (adresas internete: <http://ruscorpora.ru>) dalių. Grožinės literatūros ir publicistikos tekstyno dalių pasirinkimą sąlygojo mintis, kad būtent pastaruosiuose fiksuojama reali ir paplitusi kalbos vartoseną.

Siekiant ištirti koncepto LIGA raišką lietuvių ir rusų kalbose, išskiriant koncepto panašumus bei skirtumus, remiantis vartojimo dažnumu, pasirinkta konkordavimo programa tirti leksemos „liga“ bei jos ekvivalento rusų kalboje „болезнь“ vienaskaitos ir daugiskaitos vardininko, kilmininko, naudininko ir vietininko linksnius. Tokiu būdu, konkordavimo programa buvo gauta 6805 lietuvių kalbos bei 5932 rusų kalbos konkordanso eilučių, kurias papildomai peržiūrėjus, buvo sudaryti individualūs 646 kiekio lietuvių kalbos ir 764 kiekio rusų kalbos LIGOS konceptą reprezentuojančių pavyzdžių korpusai.

Aukščiau paminėtieji korpusai buvo detalčiau nagrinėjami, konceptualiąsias LIGOS metaforas skirstant pagal jų numanomas metaforizacijos ištakų sferas. Atliekant šią tyrimo dalį, iš dalies remiamasi Z. Kėvečešo išskirtomis metaforizacijos ištakų sferomis (plačiau apie tai žr. skyrių „1.4 Konceptualiųjų metaforų teorijos principai“). Tačiau remiantis paties autoriaus išsakyta mintimi, kad jo sudarytas sąrašas nėra vienintelis galimas ar galutinis (Kövecses 2002), susidūrus su konkrečiais, ir galimai labiau probleminiais, pavyzdžiais, buvo palikta galimybė, esant būtinybei, priklausomai nuo konkretaus poreikio – konceptualiosioms metaforoms pritaikyti galimai tikslesnę ištakų sferą ar tinkamesnę, modifikuotą ištakų sferos pavadinimą.

Pavyzdžių į ištakų sferas skirstymas glaudžiai susijęs ir grindžiamas pagrindinėmis Dž. Leikofio, M. Džonsono konceptualiųjų metaforų teorijos teiginiais, kad labiau abstraktūs konceptai suvokiami per kitus, paprastai – konkretesnius konceptus, susijusius su žmogaus fiziologine ar kultūrine patirtimi (plačiau apie tai žr. skyrių „1.4 Konceptualiųjų metaforų teorijos principai“).

Žodžių reikšmės, galimai darančios įtaką pavyzdžio priskyrimui prie konkrečios ištakų sferos, tikrinamos ir grindžiamos internetinių „Lietuvių kalbos žodyno“, (1941–2002), „Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazės“ (2007–2012) bei „Aiškinamojo rusų kalbos žodyno“ („Толковый словарь русского языка“) (2003) definicijomis.

Koncepto LIGA raiška detalčiau aptariama, taikant analitinį aprašomąjį metodą. Aprašant pavyzdžius, remiamasi konkrečių pavyzdžių prasmės kontekstu, o taip pat pasitelkiama į pagalbą etnologės Pranės Dundulienės knyga „Lietuvių etnologija“ (1991), simbolinių reikšmių žodynai bei atitinkamos tematikos publicistinių straipsnių ir kt. medžiaga.

Konceptualiosios analizės rezultatams taikant gretinamosios analizės metodą, pabrėžiami pastebėti koncepto LIGA raiškos panašumai ir skirtumai lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdžiuose, apimant ištakų sferų, galimų prasmės ar vartojimo niuansų bei kitų pastebėtų ypatybių realizaciją.

II. LIGOS KONCEPTAS LIETUVIŲ IR RUSŲ KALBOSE: KONCEPTUALIŲJŲ METAFORŲ ANALIZĖ

Šioje dalyje analizuojami konceptualiųjų metaforų pavyzdžiai, kuriuose liga konceptualizuojama pasitelkiant įvairių žmogaus fizinės ir kultūrinės aplinkos sričių vaizdinius. Ligos sritis suvokiama kaip konceptualioji tikslo sfera.

Šios darbo dalies tikslas – ištirti koncepto LIGA raišką lietuvių ir rusų kalbose, išskiriant koncepto panašumus bei skirtumus.

Sudaryti individualūs 646 kiekio lietuvių kalbos ir 764 kiekio rusų kalbos LIGOS konceptą reprezentuojančių pavyzdžių korpusai, kurie toliau detaliau nagrinėjami, skirstant konceptualiąsias LIGOS metaforas pagal jų numanomas metaforizacijos ištakų sferas.

Atsižvelgiant į teorinėje dalyje paminėtą nuostatą, kad susidūrus su konkrečiais ir galimai labiau probleminiais pavyzdžiais, paliekama galimybė nesilaikyti Z. Kėvečešo metaforizacijos ištakų sferų sąrašo, t. y., esant būtinybei, priklausomai nuo konkretaus poreikio – paliekama galimybė jas pakoreguoti, pritaikant galimai tikslesnį ištakų sferos pavadinimą.

Tokiu būdu, iš tekstynų atrinkus pavyzdžius ir susikūrus individualius, ligos konceptualiąsias metaforas reprezentuojančius, korpusus, buvo išskirtos šios konceptualiųjų ligos metaforų ištakų sferos: 1. GYVA BŪTYBĖ; 2. DAIKTAS; 3. JĖGA; 4. KARAS ARBA PRIEŠAS; 5. STICHIJA ARBA GAMTOS ELEMENTAS; 6. AUGALAS; 7. TALPYKLA; 8. MAŠINA ARBA ĮRENGINYS; 9. JUDĖJIMAS ARBA KRYPTIS; 10. SPORTAS ARBA ŽAIDIMAS; 11. MAISTAS; 12. UŽDARBIS; 13. NUSIKALTIMAS ARBA BAUSMĖ.

Toliau šiame darbe plačiau aptariama kiekviena iš aukščiau paminėtų konceptualiųjų metaforų kategorijų.

Tais atvejais, kai viename pavyzdyje atsispindi kelios konceptualiosios metaforos, tie patys pavyzdžiai paminimi ir aptariami atitinkamų ištakų sferų kategorijose, tokiu būdu, atskleidžiant pastarųjų derinimo modelius.

2.1. LIGA – GYVA BŪTYBĖ

Šiai ištakų sferai priskirti pavyzdžiai, kuriuose galima įžvelgti, kad LIGOS konceptas suvokiamas kaip gyva būtybė, apibūdinant arba priskiriant ligai savybes, būdingas apibendrintai gyvai būtybei, t. y. ligai, priskiriamos savybės yra būdingos tiek žmogui, tiek gyvūnui.

Tarp savybių, būdingų gyvai būtybei, pastebimos tokios savybės, kaip judėjimas (*ėjimas, atėjimas, išėjimas, sugrįžimas, lydėjimas* ir pan.) ir tai, kas su juo susiję, pvz. *pėdsakų palikimas*:

1. „Žmonės kalbėjo, kad liga atėjusi iš Tronjemo.“¹
2. „Bet vieną dieną pas Aldutę atėjo Liga.“
3. „<...> buvo kurstoma ugnis, kad neleistų ateiti ligai ir baidytų piktybes.“
4. „Šios ligos dažniausiai lydi senatvę.“

Pasak P. Dundulienės (1991), lietuvių liaudyje ligos dažnai buvo įsivaizduojamos kaip gyvos esybės, kurios, patekusios į organizmą ir įgavusios gyvos būtybės pavidalą (pvz. varlių, gyvačių ir pan.), toliau „vaikšto“ po jį. Tai iš dalies galėtų paaiškinti itin dažną būtent su vaikščiojimu susijusių žodžių vartojimą lietuvių kalboje, kalbant apie ligas.

Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje ligai priskiriamas tam tikrų organų, pvz. *akių* turėjimas. Beje, organai gali būti nurodyti ir netiesiogiai, o iliustruojami kitais fiziologiniais organizmo procesais, pvz. *pulso* turėjimu, kuris šiuo atveju siejasi su širdies, arterijų bei cirkuliuojančio jungiamojo audinio – kraujo – turėjimu:

5. „<...> žmogus lieka vienas akis į akį su liga.“
6. „<...> sezoninius pokyčius, kad nesupainiotų jų su ligos pulsu.“

Taip pat ligos metaforose lietuvių kalboje nurodomos ir fiziologinės savybės, tokios kaip buvimas *ramybės periode*, kuris suprantamas kaip natūralus ir cikliškas procesas, būdingas daugeliui augalų ir gyvūnų, sulėtėjus gyvųjų organizmų gyvybiniais procesams, ar *vystymasis*, kuris tarp šio tipo savybių yra dažniausiai pasitaikantis:

7. „Juos gydome alergenais ligos ramybės periodu, o esant reikalui medikamentais <...>.“
8. „<...> jie padeda sustabdyti šios ligos vystymąsi, laiku pradėti reikiamą gydymą.“

Su fiziologinėmis savybėmis siejasi ir galimybė ligai *išgyti* bei būti *sveika*; taip pat – buvimas *gyva* bei galimybė *numirti*:

9. „<...> liga, kurią gydant visos kitos nuodėmių ligos išgyja kartu.“
10. „Aš pritariu nuostatai, kad ligos gali būti visai sveikos.“
11. „<...> dar ilgai bus skiepijama nuo šios ligos, nes pati liga dar "gyva".“
12. „Morta bent liga numirė.“

Tarp mažiau tipinių savybių, būdingų gyvai būtybei, galima būtų paminėti taip vadinamas prigimtines ypatybes, kaip *vardo* turėjimą bei *kilmę*:

¹ Visi lietuvių kalbos pavyzdžiai paimti iš Vytauto Didžiojo universiteto dabartinės lietuvių kalbos tekstyno (adresas internete: <http://donelaitis.vdu.lt>) ir toliau šiame darbe jų šaltinis nebežymimas.

13. „<...> *bėgliams netikėtai pastojo kelią baisi **liga**, kurios net vardo žmonės ilgai nesiryžo ištarti.*“
14. „*pasinaudojus kai kurių mokslininkų abejonėmis dėl **ligos kilmės**, tačiau liga įsisuko ir į pačias karvių bandas <...>.*“

Rusų kalboje ligos metaforoms taip pat būdingi judėjimą išreiškiantys veiksmažodžiai, tokie kaip – *(ne)ateiti ((не) приходитъ), pereiti (переходитъ), (не)praeiti ((не) проходить), atvesti (привести), įeiti (войти), persekioti (преследовать), atbėgti (отбежать), palikti pėdsakus (следы)*, kuriuos, taip pat kaip ir lietuvių kalboje, nėra diferencijuojami pagal tai, kas juos atlieka, t. y. šių veiksmų atlikimo subjektai gali būti tiek žmonės, tiek gyvūnai:

1. „***Болезнь** между тем не приходила: <...>.*“²
2. „*Общие **болезни** переходят и на отдельные части <...>.*“
3. „*— Зачем? **Болезни** проходят. — Моя— не пройдёт...*“
4. „*Когда моя **болезнь** прошла, я продолжал всё-таки жить <...>.*“
5. „*К смерти привела сама **болезнь** значительно позже...*“
6. „*В России же все **болезни** входят внутрь, съедают самый внутренний <...>.*“
7. „***Болезни** сердечно-сосудистой системы преследуют обладателей таких <...>.*“
8. „*<...> откуда «отбежит всякая **болезнь**, печаль и вздыхание»“.*
9. „*Скоро Татьяна выздоровела, но следы **болезни** мало-помалу исчезали; <...>“*

Su fiziologinėmis gyvos būtybės ypatybėmis rusų kalbos metaforose siejasi gebėjimas vystytis (*развиваться*), miegoti (*спать*), užgimti (*зародиться*) bei augti (*расти*):

10. „***Болезнь** развивается скачкообразно.*“
11. „*А теперь ты спи; и **болезнь** твоя будет спать, <...>.*“
12. „*Если **болезнь** зародилась глубже, «засечь» её становится <...>.*“
13. „*<...> объясняли, что **болезнь** будет расти в геометрической прогрессии <...>.*“

Tarp paminėtųjų savybių, taip pat kaip ir lietuvių kalboje, dažniausiai pasitaikanti savybė yra susijusi su ligos *vystymusi*, kuris, kaip ir lietuvių kalboje, galėtų būti susietas su ligos etapais ar pačiu ligos procesu.

² Visi rusų kalbos pavyzdžiai paimti iš Национальный корпус русского языка (adresas internete: <http://ruscorpora.ru>) ir toliau šiame darbe jų šaltinis nebežymimas.

Rusų kalboje konceptualioji metafora LIGA – GYVA BŪTYBĖ apima metaforas, kuriose atsispindi didžioji dalis ligos maitinimasi iliustruojančių veiksmažodžių, kadangi, priešingai nei lietuvių kalboje, šio tipo metaforose nėra diferenciacijos į žmogaus ar gyvūno maitinimasi. Tokiu būdu rusų kalboje liga geba – *разъесть, съедать ir съесть*, kurie lietuvių kalbos panašiam sakinio kontekste, tikėtina, atitiktų veiksmažodžius *išėdė* ir *suėdė* (pastarieji lietuvių kalbos veiksmažodžiai būtų priskirti GYVŪNO ištakų sferai):

14. „Мы побеждены болезнью, которая разъела нашу армию...“
15. „В России же все болезни входят внутрь, съедают самый внутренний <...>.“
16. „<...> тела, их постепенно съедала лучевая болезнь <...>.“
17. „Смерти и болезнь съели весь его бюджет.“

Rusų kalboje buvo rasta pavyzdžių, kuriuose atsispindi galimybė *nubaidyti* ar *išgąsdinti ligas* (*отпугнуть*), taip pat ir galimybė ir pačiai ligai *išgąsdinti* (*напугать*):

18. „Для отпугивания болезней между матицей и потолком закладывали <...>.“
19. „Болезнь его напугала меня и держала <...>.“

Aukščiau paminėtosios ypatybės tarytum suteikia viena kitai atsvarą, kuria remiantis liga ir subjektas teoriškai galėtų būti suvokiami kaip lygiaverčiai poliai. Tačiau, įsigilinus į pavyzdį Nr. 18, matyti, kad norint nubaidyti ligą, žmonės imasi liaudiškų gudrybių. Tai reiškia, kad liga labiau baidoma pašaliniais objektais ir metodais, o ne žmogaus drąsa, dvasios ar kūno stiprybe bei ištvirme. Taigi, galima daryti prielaidą, kad ir rusų kalbos pasaulėvaizdyje liga laikoma pranašesne už gyvą subjektą, o jos galima išvengi, į pagalbą pasitelkiant pašalines priemones.

Kartais ligos pagal savo veiksmus įvardijamos kaip konkretūs veikėjai, o būtent – palydovai (*спутники*), lydintys subjektus tam tikroje situacijoje. Įprastai palydovais gali būti tiek žmonės, tiek gyvūnai, todėl šio tipo metafora buvo priskirta GYVOS BŪTYBĖS ištakų sferai:

20. „<...> от боевых ран, а от болезней — обычных спутников моряков всех флотов <...>.“

Abiejų gretinamų kalbų pasaulėvaizdžiuose ligai priskiriamos tokios gyvos būtybės ypatybės, kaip gebėjimas judėti, pasižymėjimas tam tikromis fiziologinėmis ypatybėmis.

Vien tik rusų kalbos pasaulėvaizdžiui būdingas su maitinimosi procesu susijusių veiksmažodžių priskyrimas šio tipo metaforoms, kadangi pastarieji veiksmažodžiai rusų kalboje nėra diferencijuojami į būdingus tik žmogui ar tik gyvūnui.

Nepaisant aukščiau paminėtos rusų kalbos ypatybės bei keleto skirtingų, ar tik vienoje kalboje rastų, ligai priskiriamų, ypatybių, tarp šio tipo konceptualiųjų metaforų abiejose gretinamose kalbose matoma daugiau panašumų nei skirtumų.

2.1.1. LIGA – ŽMOGUS

Šiai ištakų sferai priskiriami pavyzdžiai, kuriuose liga personifikuojama ir įgauna savybių ar ypatybių, būdingų tik žmogui.

Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje iš tik žmogui priskiriamų savybių, ligai gali būti priskiriami valingi ir tikslingi veiksmai, atliekami, turint tam tikrą intenciją, pvz.: *tyčiojasi, renkasi, liečia, pasiima, atima*, ko nors *neleidžia, draudžia*, o kartais net ir *mąsto* už ligonį. Tokie, ir panašūs, veiksmai dažniausiai sakinio kontekste įgyja neigiamą prasmę:

1. „*Liga* tarsi tyčiojasi, nuolat kliudydama vis kitą organą <...>.“
2. „*Liga* renkasi berniukus Neįtikimas tokių vaikų judrumas <...>.“
3. „Nebent *liga* jį patį būtų lovon paguldžiusi.“
4. „Ir jeigu *Liga* Aldutę pasiims, jis pasiliks vienas, vienas.“
5. „Deja, *liga* gali paliesti ne tik vieną, bet ir abi plaučių puses <...>.“
6. „*Liga*, atėmusi sveikatą, nesudarkė jo siekių ir minčių <...>.“
7. „<...> Dalios *liga* neleidžia jai dalyvauti teisme.“
8. „Gal ta jos *liga*, astma, už ją mąsto.“

Pastarojo tipo metaforos atskleidžia tam tikrą žmonių suvokimą, kad liga yra stipresnė, viršesnė už žmogų. Žmogus – ligonis – tampa tarytum vaiku, ar silpnesniuoju, iš kurio sąmoningai tyčiojama, vaiku, kuriam kažkas neleidžiama, ar net draudžiama, arba pavaldiniu, kuris privalo paklusti savo vadovui (t. y. ligai). Ligonis šiuo atveju neturi galimybės „išreikšti“ ir „apginti“ savo pozicijos, todėl susitaiko su lemtimi ir „vykdo“ ligos nurodymus.

Tarp tokio tipo tikslingų veiksmų, yra ir tokių, kurie sakinio kontekste įgyja ambivalentišką prasmę – viena vertus, kalbama apie ligas ir sveikatos sutrikimus, kurių paprastai niekas netrokšta, tačiau kartais, sakinio kontekste, ligos įgyja teigiamą prasmę, ligonį ko nors *išmokydamas, suteikdamas*, ką nors *dovanodamos* ar *priversdamos rūpintis savimi*. Pastarasis pavyzdys dar labiau dviprasmiškas, nes „prievarta“ savaime nėra laikoma teigiamu dalyku, tačiau konkrečiame pavyzdyje Nr. 10 – liga galėtų būti suprantama kaip mokytoja, kuri ligoniui suteikia galimybę per kančią pamatyti tai, kas gyvenime buvo ydinga, ir „pasitaisyti“, galbūt labiau atkreipti dėmesį į žmogaus sveikatą ir ją branginti. Toks požiūris į ligą galėtų būti susietas su krikščioniškuoju požiūriu, kuriuo remiantis, liga suvokiama, kaip išbandymas, kurį siunčia Dievas žmonėms auklėti

ir taurinti. Remiantis šiuo požiūriu, sergantieji ugdomi valią, perkeltine prasme įgydami taurumo, stiprybės ar brandos bei tokiu būdu dvasiškai tobulėdami.

Šis požiūris būdingas, ir panašios mintys paplitusios, tarp sergančiųjų nepagydomomis ligomis, ar taip vadinamomis „gyvenimo būdo“ ligomis, tokiomis, kaip, pvz.: cukrinis diabetas, astma, epilepsija, besigydantiems nuo priklausomybių ir pan. ligų, reikalaujančių pastovaus paties ligonio (o kartais – ir jo artimųjų) dėmesio sveikatos būklei, tam tikros disciplinos ir kontrolės, pastovaus ir reguliaraus vaistų vartojimo, savo organizmo reakcijų stebėjimo ir pokyčių fiksavimo, streso vengimo, maisto rinkimosi, reguliaraus lankymosi pas medicinos specialistus ir pan. – viso, kas iliustruotą frazę – *pastovus priverstinis rūpinimasis savimi*.

Taigi, aukščiau paminėtieji „privalumai“ dažniau priskiriami ne taip vadinamoms lengvoms, pavienėms ligoms, o būtent rimtoms ir sunkioms ligoms ar bent jau dažnai pasitaikantiems ir ligonį kamuojantiems sveikatos sutrikimams, kas iš dalies siejasi su aukščiau paminėtuoju, visuomenėje paplitusiu krikščioniškuoju požiūriu apie ligos „aukštesniąją paskirtį“, gyvenimo ar Dievo siųstą pamoką:

9. „**Liga** neabejotinai išmokė šventąją daugelio pamatinių tiesų <...>.“
10. „<...> pervargimas, dažnos peršalimo **ligos** verčia nuolat rūpintis savimi, padėti sau <...>.“
11. „Laisvo laiko, kokį tau buvo **dovanojus liga**, jau nebeturėsi.“
12. „Rozalijos Solomonovnos **liga** pakeitė Gindiną į gerąją pusę, atskleidė jame tai <...>.“

Su aukščiau paminėtomis – nepagydomomis, ir taip vadinamomis „gyvenimo būdo“ – ligomis siejasi ir (*susi*)gyvenimas su jomis. Apačioje pateiktuose pavyzdžiuose liga galėtų būti suprantama, kaip asmuo, sergančiojo gyvenimo palydovas, kompanionas ar net sutuoktinis, prie kurio, nors šio elgesys gali būti nemalonus, tačiau norint, kad bendras gyvenimas vyktų sklandžiai ir „gerai“, kaip kad nurodoma pavyzdžiuose Nr. 13 ir Nr. 15, reikia prisiderinti, paruošti pamatą ir išmokti gyventi drauge.

13. „O šiaip **su liga** gyvenu gerai, ji man netrukdo.“
14. „<...> įgytų praktinių įgūdžių, kaip gyventi su šia **liga**.“
15. „<...> pamatas geresniam Jūsų gyvenimui su ta nemalonia **liga**.“
16. „Vadinasi, gyvenimas su **liga** nėra toks baisus.“
17. „<...> Stefa Navardaitienė mano, kad **su šia liga** nesunku susigyventi <...>.“

Ligai priskiriami ir veiksmai, įvardijantys tam tikrą žmogaus veiklą, pvz.: *šienauti, kirsti, pjauti* ir pan. Pastarieji paminėtieji veiksmai iš dalies galėtų būti priskirti DAIKTUI, kaip įvardijantys konkrečių, šiuo atveju – dalgio, kirvio ir peilio – daiktų veiksmus, pagal šių paskirtis. Kaip jau buvo minėta teorinėje dalyje, dažnai konceptualiosios metaforos tarpusavyje susijusios, ir kai kurias jų įmanoma priskirti kelioms, taip pat besisiejantioms, ištakų sferoms, priklausomai nuo pasirinktos pozicijos. Šiuo atveju laikomasi pozicijos, kad konkretūs daiktai savaime veiksmo neatlieka, jie tėra įrankiai kažkieno, atliekančiojo veiksmą, rankose. Tačiau pačių daiktų simbolinė reikšmė gali iliustruoti ligai priskiriamus bruožus, įsitvirtinusių lietuvių liaudies kultūroje. L. Lapinskienės „Simbolinių reikšmių žodyne“ (2002) teigiama, kad dalgis simbolizuoja mirtį bei gyvybės nutraukimo akimirką, o kirvis – „Galybės, kilmingumo, mirties, karo, naikinimo ir griovimo ženklas“ (Lapinskienė 2002, 71). Tokio tipo veiksmai sakinių kontekste neabejotinai įgauna negatyvią prasmę ir, kaip mini L. Lapinskienė, siejasi su mirtimi, iliustruodami nevaldomus pavojingų užkrečiamų ligų, dažnai besibaigiančių mirtimi, protrūkius.

18. „*Naujoji meilės **liga** šienavo milijonus beveik kaip maras senaisiais laikais <...>.*“
19. „*Ledai išmušė pasėlius, **ligos** išpjovė gyvulius, perkūnas sudegino trobas <...>.*“
20. „*<...> suplakusi ar išdaužiusi kruša, gyvulius **žudančios ligos**, derlių puolantys spiečiai vabzdžių <...>.*“

Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje ligos pasižymi ir tam tikromis charakterio bei elgesio ypatybėmis, tokiomis kaip, pvz.: *klastingumas, išdykėliškumas, aikštingumas* (arba *turėjimas kaprizų*), *nuobodumas, kilnumas, negerumas, piktumas, nepadorumas*. Žinoma, dalis rastų charakterio savybių galėtų būti priskirtos ir gyvūnui, tačiau internetinis „Lietuvių kalbos žodyne“, charakteris apibrėžiamas kaip „vieno kurio žmogaus psichinių ypatybių, kurios pasireiškia jo veiksmais, elgesiu, visuma; būdas“ (Lietuvių kalbos žodynas, <http://www.lkz.lt/startas.htm>), todėl ir šiuo atveju, šios ypatybės priskirtinos būtent ŽMOGAUS ištakų sferai.

21. „*<...> Amaliją pribloškia, prislegia vaiko **klastinga liga**, pagydoma tik su skalpeliu <...>.*“
22. „*Priklausomybė – **klastinga liga**, skaudžiai paliečianti ne tik patį sergantįjį <...>*“
23. „*Kokia velniškai **nuobodi yra liga** <...>.*“
24. „*<...> panašios **ligos mėgsta krėsti išdaigas**, kurios ne visada laimingai baigiasi <...>.*“
25. „*<...> stebėti ir šalinti įvairiausių šios savotiškos **ligos kaprizus**.*“
26. „*<...> gulėti lovoje ir sirgti kokia nors sunkia, **kilnia liga** - cholera, pavyzdžiui.*“
27. „*Tačiau ta **liga turi savito kilnumo**, ją išgrynina išimylėjusio <...>.*“

28. „*Aišku - jis serga. Ir, matyt, kokia negera liga.*“
29. „<...> *suvedžiojai nepilnametes, apkrėtinėjai jas pikta liga? Aš organizavau tą nelegalų verslą?*“
30. „<...> *išvykdamas į Taitį, Paulis Gauguinas jau sirgo nepadoria liga.*“

Tarp paminėtųjų žmogaus charakterio ypatybių, priskiriamų ligoms, dažniausiai pasitaikanti ypatybė yra *klastingumas*, kuri iliustruoja ligų nenuspėjamumą, „smūgio iš pasalų“ sudavimą nieko neįtariantiems ir tam nepasiruošusiems žmonėms.

Dauguma tokio tipo ypatybių sakinio kontekste įgyja neigiamą prasmę. Net iš pirmo įspūdžio atrodantis nekaltas, gal net kiek vaikiškas užsiėmimas – *krėsti išdaigas* (pavyzdyje Nr. 24) – taip pat siejasi su klastingumu ar negražiu žaidimu su žmogumi.

Vis dėlto liga kartais gali būti ir *kilni*. „Kilnumas“ dažniausiai priskiriamas rimtoms, sunkioms, ligonį kankinančioms ligoms ir tarytum papildo aukščiau paminėtą krikščioniškąjį požiūrį į ligas, kad šios gali turėti „aukštesniąją paskirtį“, t. y. yra atsiųstos Dievo ar turėtų būti suprantamos kaip tam tikros gyvenimo pamokos, per kančią ir išbandymus, skatinančios žmogų tobulėti. Paprastai visuomenėje „kilniomis“ nėra laikomos ligos, plintančios lytiniu būdu. Pastarosios ligoms priskiriamas epitetas – *nepadori*. Internetinis „Lietuvių kalbos žodyne“, žodis „nepadorus“ apibrėžiamas kaip „nepaisantis doros normų <...> ne toks, kaip reikia, netinkamas, nepriderantis“ (<http://www.lkz.lt/startas.htm>), taip pat asocijuojasi su gėda. Kadangi Lietuva laikoma krikščioniška šalimi, kurioje tebėra pastebimi moraliniai vertinimai bei smerkimas už jų neatitikimą, neturėtų stebinti ir panašių epitetų vartojimas, įvardijant tikrąsias bei netikrąsias, visuomenėje taip vadinamo „nederamo“ elgesio pasekmes, neatsižvelgiant į labiau pagrįstas, medicininio pobūdžio žinias.

Prie žmogui priskirtinų ypatybių, galima pažymėti ypatybes, susijusias su išvaizda. Buvo rasta pavyzdžių, kuriuose liga įvardijama, kaip *sena* ar *jaunėjanti*. Žinoma, epitetai „senas“ ir „jaunas“ priskiriami ne tik žmogui, tačiau remiantis internetiniu „Lietuvių kalbos žodynu“, pirmiausia jų reikšmės vartojamos kalbant būtent apie žmones. Žemiau pateiktuose pavyzdžiuose galimai turimas omenyje ilgas sirgimas konkrečia liga bei jaunėjantis sergančiųjų pacientų amžius:

31. „*O mano liga beveik tokia pat sena kaip ir aš.*“
32. „*Bronchinė astma - jaunėjanti ir dažnėjanti liga.*“
33. „*Liga kasmet jaunėja ir pasodina į invalido kėdę <...>.*“

Rusų kalbos pasaulėvaizdyje ligai tai pat priskiriamos žmogui būdingos savybės ar ypatybės – tokios, kaip tikslingai atliekami veiksmai, pvz. *nusinešti* (*уносить*), *atimti*

(отнимать), paguldyti (уложить), ką nors imti ar atsiimti savo dalį (взять), palikti (оставить) ramybėje, padaryti savo darbą (сделать своё дело) ir pan.:

1. „<...> людей заражены ВИЧ, каждый год болезнь уносит миллионы жизней.“
2. „Дочкины болезни отнимали тело и душу, <...>.“
3. „<...> будто детская страшная болезнь, отобравшая у него ноги, <...>.“
4. „Болезнь уложила меня однажды на три <...>.“
5. „Болезнь берет свое...“
6. „Свою долю урожая взяли венерические болезни, мелкие увечья и карманные кражи <...>.“
7. „<...> он окунулся в источник преподобного, болезнь его оставила.“
8. „Усталость отметилась на его лице: болезнь сделала свое дело.“

Aukščiau paminėtieji, žmogui būdingi, tikslingai atliekami, veiksmai pabrėžia aktyvią, kryptingą ir kiek viršesnę ligos poziciją, nei subjektas, kuri suteikia ligai galimybę nevaržomai daryti tai, kas jai reikalinga bei nesiskaityti su subjektu.

Pastaroji upatybė rusų kalbos pasaulėvaizdyje papildoma itin glaudžiai susijusiomis su tam tikromis hierarchinio santykio išraiškos metaforomis, kuriose atsispindi liepimo, kontroliavimo ar ko nors reikalavimo iš subjekto išraiškos būdai:

9. „Болезнь заставила его остановиться <...>.“
10. „И когда болезнь отца потребовала от меня сосредоточиться <...>.“
11. „Очень огорчен, что болезнь моя не позволяет мне сегодня <...>.“

Tarp rusų kalbos pavyzdžių taip pat rasta metaforų, susijusių su gyvenimu drauge su liga, tarytum pastaroji būtų gyvas asmuo. Su gyvenimu drauge siejasi galimybė ligą išgyvendinti (изжить):

12. „— Венерические болезни изжиты, — отчеканил Краснощёков, <...>.“

Įdomu tai, kad lietuvių kalboje nebuvo rasta metaforų, kuriose atsispindėtų galimybė ligą išgyvendinti, iškraustyti ar koku nors kitu būdu nutraukti bendrą gyvenimą kartu. Ši aplinkybė galėtų būti grindžiama nuolankesniu lietuvių požiūriu į ligą bei susitaikymu su ja, arba pačių ligų specifika, turint omenyje bendrą gyvenimą su būtent nepagydomomis ligomis, kurių neįmanoma nusikratyti, ir kurios lydi subjektą iki gyvenimo galo.

Su gyvenimu kartu su liga bei nepagydomų ar sunkių ligų teikiamais privalumais ir privilegijomis, kas buvo išskirta lietuvių kalboje, glaudžiai siejasi rusų kalbos metaforos pavyzdys,

kuriame liga atlieka teigiamą prasmę turintį veiksmą – *darо žmogų geresniu* (делает человека лучше):

13. „Ему всегда казалось, что **болезнь** делает человека лучше и посылается <...>.“

Vis dėlto aukščiau paminėtasis pavyzdys yra vienetinis, o pati liga tiek lietuvių, tiek rusų kalbos pasaulėvaizdžiuose vertinama neigiamai. Rusų kalboje tai iliustruoja ligai priskiriamų, tačiau būdingų žmogui, neigiamų charakterio ypatybių sąrašas, išreiškiamas tokiais epitetais kaip – *niekšiškos* (сволочные), *žiaurios* (жестокые), *klastingos* (коварные):

14. „<...> может обострить все ее сволочные болезни.“

15. „Там его надломил жесткая болезнь крови, злокачественная анемия.“

16. „Быстрая диагностика крайне необходима — болезнь коварна и быстротечна.“

Taip pat – tokiomis savybėmis, kaip *linksmumas* (весёлая), vartojant ironiją, siejant konkrečios ligos (sifilio) plitimo būdą, *įdomumas* ar *smalsumas* (любопытная) bei savotiškas naivumas, suteikiant galimybę ligą *apgauti* (обмануть):

17. „Самая веселая болезнь — это сифилис.“

18. „Любопытная болезнь — заражены влюбленные, но страдают от <...>.“

19. „<...> говорит, так можно болезнь обмануть.“

Rusų kalboje būdinga netiesiogiai kalbėti apie ligos charakterį (*характер*), pastarajam priskiriant savybes, nebūtinai tiesiogiai besisiejiančias su būdo ypatybėmis:

20. „<...> открыть паразитов не только при болезнях типично инфекционного характера, <...>.“

21. „Поскольку к тому же болезнь носила явно очаговый характер, <...>.“

Su tik žmogui būdingomis fiziologinėmis ypatybėmis ir kūno dalimis siejasi ligos metaforos, kuriose atsispindi rusų kalbos pasaulėvaizdyje įsitvirtinusi nuostata, kad ligos turi *veidą* (лицо), *geba jaunėti* (молодеть) ar turi savo amžių:

22. „Этого не случилось, болезнь свою он знал в лицо <...>.“

23. „Ишемическая болезнь сердца молодеет, и причин для <...>.“

24. „Тяжелая полуторамесячная болезнь Олега Басилашвили — исполнителя центральной роли <...>.“

Abi gretinamas kalbas vienija tai, kad konceptualiosios metaforos LIGA ištakų sfera ŽMOGUS yra itin produktyvi ir dažna. Abiejose kalbose ligai priskiriami valingai atliekami tikslingi veiksmai, žmogui būdingos charakterio savybės, fiziologiniai žmogaus ypatumai ar kūno dalys bei randama sąsajų, atspindinčių bendrą gyvenimą su liga.

Visgi, kalbų pasaulėvaizdžiuose atsispindi ir tam tikri skirtumai, pvz. lietuvių kalboje pastebimas didesnis dėmesys gyvenimo su liga pabrėžimui, kuris galėtų būti pagrįstas nuolankumu ir susitaikymu su liga bei likimu, arba padidintas lietuvių žiniasklaidos dėmesys taip vadinamoms „gyvenimo būdo“, arba nepagydomoms ligoms. Taip pat lietuvių kalboje ligoms priskiriama įvairesnių žmogaus charakterio ar elgesio ypatumų niuansų, kurie pagyvina ir pajvairina kalbas apie ligas, tačiau vis dėlto kontekste vis tiek įgyja labiau neigiamą prasmę.

Neigiamas šios ištakų sferos konceptualiųjų ligos metaforų vertinimas būdingas tiek lietuvių, tiek rusų kalbų pasaulėvaizdžiams.

2.1.2. LIGA – GYVŪNAS

Lietuvių kalboje, tarp tik gyvūnams priskiriamų savybių, dažniausiai pasitaikančios yra susijusios su maitinimosi procesą išreiškiančiais žodžiais – *ėdimu* ir *graužimu*. Pirmoji veiksmazodžio „graužti“ reikšmė internetiniame „Lietuvių kalbos žodyne“ – „kietą daiktą valgyti, ėsti, krimsti“ (<http://www.lkz.lt/startas.htm>), tokiu būdu šį gebėjimą priskiriant tiek žmogui, tiek gyvūnui. Vis dėlto, sakinių kontekste ši savybė labiau iliustruoja nevaržomą gyvūno maitinimosi instinktą. Pastarosios savybės iliustruoja tiek ligonio savijautą ir iš išorės matomus ligos požymius ar padarinius, tokius kaip sunykimą, sulysimą, silpnumą, tiek ir vidinius ligos procesus, vykstančius gyvo organizmo viduje. Pastarieji gali būti ir tiesiogiai susiję su *ėdimu*, pvz. turint omenyje gyvas bakterijas, virusus ar parazitus, kurie būdami ligonio organizme, tiesiogiai maitinasi, tuo pačiu jį sekindami.

1. „*Jaučiausi kaip nežinomos **ligos** graužiamas, baimės iškankintas žmogus, <...>*“
2. „*Kunsakis, tiksliau, **ligos** pagraužto, suvargusio sumaitoto jo kūno likučiai <...>*“
3. „*<...> jau palaidojusį tos pačios **ligos** suėstą savo bičiulį miniatiūrinėse <...>*“
4. „*Agresyvi **liga** suėdė jį per pusmetį <...>*“

Taip pat gyvūnams būdingų kūno dalių turėjimu. Į šią kategoriją buvo įtraukti ir *nagai*, kuriuos turi ir žmonės, tačiau kontekste galima įžvelgti stipresnes sąsajas su laukiniu žvėrimi (kraugerišku, grobuonišku):

5. „*Prispaudus **ligai** uodegą, gydyti yra vienas juokas.*“
6. „*<...> nesikankinęs **kraugeriškos ligos** naguose, iš kurių ištrūkti taip maža vilties.*“

7. „<...> *apsupti dėmesiu į **ligos nagus** patekusį žmogų <...>.*“

Su gyvūnų ištakų sfera siejasi galimybė ligą prisijaukinti, kas galimai reikštų susigyvenimą ar susitaikymą su ja, arba priešingai – ligos nebereagavimą į gydymą:

8. „*Mano **ligos** prie mano metodu jau prijaukintos.*“

Tarp pavyzdžių buvo rastas tik vienas pavyzdys, kuriame ligai buvo priskirta savybė, būdinga paukščiui, šiuo atveju – *lizdo sukimas*:

9. „<...> *susisuko sau lizdą **liga**.*“

Pastarasis pavyzdys iliustruoja ligos vietos „susiradimą“ žmogaus organizme, „įsikūrimą“ ir „apsigyvenimą“ jame. L. Lapinskienės „Simbolinių reikšmių žodyne“ (2002) minima, kad senovės Lietuvoje paukščiai – „Gyvybės medžio viršūnės gyventojai – amžinumo išlaikymo pagalbininkai, žmonių gerovės sargai, laisvos dvasios simbolis. <...> simbolizuoja augimą, vaisingumą, gausumą, dvasinį pakilimą, įkvėpimą <...>“ (Lapinskienė 2002, 112). Įsitvirtinęs teigiamas paukščio vertinimas archajiniame lietuvių pasaulėvaizdyje bei vienetinis šio tipo metaforos pavyzdys leidžia daryti prielaidą, kad ligų gretinimas su paukščiais lietuvių kalbai nėra būdingas.

Konceptualiųjų LIGOS metaforų, priskiriamų išimtinai vien tik gyvūnų ištakų sferai, rusų kalboje rasta vos keletas.

Kaip jau buvo paminėta ankstesniame skyriuje, didžioji dalis ligos maitinimasi iliustruojančių veiksmažodžių, rusų kalboje nesant diferenciacijos į žmogaus ar gyvūno maitinimasi, buvo priskirta prie GYVOS BŪTYBĖS ištakų sferos. Vis dėlto, rastas vienas pavyzdys, kuriame liga apibūdinama kaip gebanti *graužti* (*грызть*). Nors pastarajo veiksmažodžio reikšmė D. Ušakovo „Aiškinamajame rusų kalbos žodyne“ pateikiama kaip „perkąsti dantimis ką nors kieto“ (Толковый словарь русского языка под редакцией Д.Н. Ушакова 2003), tokiu būdu, panašiai kaip ir lietuvių kalboje, veiksmažodį priskiriant tiek žmogui, tiek gyvūnui, sakinio kontekste, kuriame pabrėžiama, kad graužiama *žiauriai* (*жестoko*), šis veiksmas tampa būdingesniu plėšriam gyvūnui, o ne žmogui:

1. „***Болезнь** грызла его жестоко, он худел <...>.*“

Taip pat rastas vienas konceptualiosios metaforos pavyzdys su įterptu frazeologizmu – *держат в узде*, kurio perkeltinė reikšmė – *ką nors pažaboti, priversti paklusti*, tokiu būdu

ilustruojant galimybę pažaboti ir kontroliuoti ligą. Kadangi minėtasis frazeologizmas sietinas su daiktavardžiu *узда (апынасрис)*, rastas pavyzdys buvo priskirtas GYVŪNO ištakų sferai:

2. „<...> *удается «держатъ в узде» свою **болезнь**.*“

Taip pat su GYVŪNO ištakų sfera sietini pavyzdžiai, kuriuose liga *pagaunama (поймать)* ar *sugaunama (словить)*. Nors apačioje pateiktuose pavyzdžiuose minima, taip vadinama „žvaigždžių liga“, o ne sveikatos sutrikimas, medicininis požiūriu, *pagavimas* vis tiek iliustruoja susirgimo ar užsikrėtimą (kad ir perkeltine prasme) būdą. Galima daryti prielaidą, kad *pagaudamas* ligą, subjektas tai daro sąmoningai ir savo noru:

3. „<...> *в какой-то момент поймал звездную **болезнь**.*“

4. „*Это слова человека, словившего звездную **болезнь**.*“

Rusų kalboje metaforų, kuriuose ligai būtų priskirtos savybės, būdingos paukščiui, nebuvo rasta. Todėl manytina, kad pastarosios nėra būdingos rusų kalbos pasaulėvaizdžiui.

Remiantis pavyzdžiais, konceptualiąją metaforą LIGA – GYVŪNAS galima laikyti būdinga tiek lietuvių, tiek rusų kalbų pasaulėvaizdžiams. Vis dėl to, negausus pavyzdžių kiekis leidžia daryti prielaidą, kad abiejose kalbose ši konceptualioji metafora nėra dominuojanti.

Greitinamas kalbas sieja tai, kad abiejų kalbų pasaulėvaizdžiuose ligą apibūdinant kaip gyvūną, jai suteikiamos labiau laukinio, nei naminio gyvūno savybės, kurias pabrėžia nevaldomas ir intensyvus alkio jausmo patenkinimas, žiaurumas ir pan. Taip įsivaizduojamą ligą įmanoma ir pažaboti, tačiau tai reikalauja pastangų.

Taip pat greitinamas kalbas sieja tai, kad jose atsispindi prieštaringas šio tipo metaforų vertinimas, pvz. ligos prijaukinimas, konkrečiame kontekste nebūtinai reiškia savaime teigiamą dalyką, o užsikrėtimas (kad ir perkeltine prasme) liga – gali būti tiek netyčinis, tiek tyčinis, t. y., sąmoningai pasirinktas paties subjekto.

2.2. LIGA – DAIKTAS

LIGOS konceptą suvokiant kaip DAIKTĄ, pasitelkiamos ontologinės metaforos, kurių dėka, pasak Dž. Leikofo ir M. Džonsono (2003), abstraktesni konceptai suvokiami kaip konkretesni dalykai, turintys dydį, formą, svorį, kiekybę, vidų, išorę, spalvą, temperatūrą ir pan., neįvardijant abstraktaus koncepto kaip konkretus daikto, o tik suteikiant konkretaus daikto savybę ar savybes.

Tokiu būdu, ligai priskiriamos daiktiškumo (arba materialaus, apčiuopiamo objekto) savybės – tokios, kaip: *svoris, dydis, paviršiaus savybės, priklausomumas, įgijimo* bei

transportavimo būdai bei keletas rečiau pasitaikančių kitų daiktiškumo ypatybių – tokių, kaip galimybė ligas *skaičiuoti* (t. y. ligos gali turėti skaičiaus ar kt. skaičiuotiną išraišką), *lokalizacijos* (t. y. savo vietos turėjimu) ir *atspindžio* turėjimas bei kartais akivaizdus jų *matomumas*.

Iš šių savybių dažniausiai pasitaikanti LIGOS – DAIKTO ypatybė lietuvių kalboje yra susijusi su *svorio* išraiška. Tokiu būdu, tiek grožinės literatūros, tiek ir publicistiniuose straipsnių tekstuose ligos dažnai apibūdinamos kaip *(ne)sunkios*, *(ne)lengvos* ar *lengvėjančios*:

1. „*Tačiau po tokios sunkios ligos kaip insultas yra paskirtas laikas, per kurį <...>.*“
2. „*ŪP nėra dažna, bet sunki liga. Jos etiologijai lemiamos reikšmės turi tulžies <...>.*“
3. „*<...> atsižvelgiant į kiekvieno žmogaus individualias savybes ir ligos sunkumą, – sako profesorius <...>.*“
4. „*HP klinika ankstyvos ir lengvos ligos metu gali iš esmės nesiskirti nuo VIP <...>.*“
5. „*Tai kūdikiui visai nesunki praktinė liga.*“
6. „*Atsisakius gyvūnėlio jų liga dažniausiai palengvėdavo.*“

Tarp aukščiau paminėtų savybių, dažniausiai pasitaikančios yra susijusios būtent su ligos *sunkumu*. Tokio tipo pavyzdžių ypač gausu žiniasklaidos šaltiniuose. Ši ypatybė iš dalies iliustruoja visuomenėje paplitusį požiūrį, kad žmonės dažniau yra linkę akcentuoti tai, kas yra blogai, o apie gerus dalykus paprastai nekalbama, tarytum pastarieji būtų laikomi savaime suprantamais, ar per daug nereikalaujančiais dėmesio.

Aukščiau paminėtą požiūrį patvirtina 2013 m. kovo 25 d. Jurgitos Noreikienės straipsnis „Tyrimas: skaitytojai piktinasi žiniasklaida, bet labiausiai ieško blogų naujienų“, lrytas.lt portale. Straipsnio autorė teigia, kad žiniasklaidoje gausu neigiamos informacijos, o gąsdinantys pranešimai, susiję su sveikata, aktualiu sezoninių ligų metu, žiniasklaidoje yra vieni populiariausių. Su šiame magistro darbe analizuojamais pavyzdžiais sietina straipsnio pašnekovės, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto sociologės Aušros Rimaitės išsakyta mintis, kad „Medikai pateikia vieną informaciją, o žurnalistai iš nesupratimo ar kitų paskatų, pavyzdžiui, ieškodami sensacijos, tą informaciją perkeičia, pakoreguoja.“ (Noreikienė 2013, <http://www.lrytas.lt/lietuvos-diena/aktualijos/tyrimas-skaitytojai-piktinasi-ziniasklaida-bet-labiausiai-iesko-blogu-naujienu.htm#UzPevsu9vcc>). Tai iš dalies paaiškina žiniasklaidos priemonėse dažnai pasitaikančius ligų epitetus – tokius, kaip: *sunki*, *rimta*, *pavojinga*, *žiauri*, *baisi* ir pan.

Tarp analizuotų pavyzdžių, pasitaikė vos keletas įvardijančių ligą – *lengva* ar *lengvėjančia*. Liga yra daiktas, kuris savo svoriu, geba ką nors *spausti*, *prispausti*, *užspausti* ar *slėgti*:

7. „*Tegu sau Liga ją spaudžia, - numojo koja.*“
8. „*Gal, kokios ligos prispaustas, neatkelia galvos nuo lentinio savo <...>.*“

9. „**Liga** buvo ją beveik visiškai užspaudusi.“
10. „1890 m. Freudą slėgė darbas, **ligos**, šeimos ir piniginiai rūpesčiai.“

Antrąją vietą pagal vartojimo dažnį užima daiktiškumą išreiškianti ypatybė, susijusi su ligų perdavimo ir transportavimo būdais. Tarp ligos perdavimo būdų, dažniausiai sutinkami tokie, kaip: *davimas, perdavimas, padovanojimas, apdovanojimas*:

11. „Ši liga gali būti perduodama ir žmonėms.“
12. „Lytiškai perduodamos ligos yra labiausiai paplitusios visame pasaulyje.“
13. „Jei ir mane apdovanojai ta liga, užmušiu. – Niekuo tau negaliu padėti, <...>.“

Tarp LIGOS transportavimo būdų – dažni veiksmažodžiai *nešti, nešioti, pernešti, platinti*:

14. „Ligos pernešimas nuo žmogaus žmogui neaprašytas.“
15. „<...> tai greičiausiai parsivežta liga, užsikrėsta ne Lietuvoje, <...>.“
16. „<...> savo gydytojui, kad esi lytiniu būdu perduodamos ligos platintojas.“

Buvo rasta vos keletas ligos dydžio išraiškos pavyzdžių, kuriuose dydis išreiškiamas tiesiogiai, pastarieji pavyzdžiai rasti grožinėje literatūroje, sprendžiant iš konteksto – galimai skirtoje vaikams. Galima daryti prielaidą, kad ligos „dydis“, kurio reikšmė šiuo atveju būtų tapati ligos „sunkumui“, vaikams (bent jau vaikiškų knygų autorių nuomone) atrodo labiau suprantamesnis ir priimtinesnis:

17. „Katės beveik metus ieškojo tokios didelės Ligos, <...>“.
18. „Liga buvo tokia didelė, kad ir pats daktaras jos nusigando <...>.“

Apibūdinti ligą kaip *didelę*, galima ir netiesiogiai, į pagalbą pasitelkiant tranzityvinį veiksmažodį *užgožti*, tokiu būdu, net ir be tiesioginio paminėjimo, pridodančio ligai asociaciją su dideliu, masyviu ar stambiu objektu (žr. pvz. Nr. 19)

19. „<...> dominuojanti širdies liga užgožė plaučių ligos simptomus, <...>.“

Ligos, kaip ir materialūs daiktai, gali būti skaičiuojamos, dalomos bei skirstomos į atskiras:

20. „Jonui Pipynei randamos šešios ligos <...>.“
21. „Žmoguje liko pusė velnio ir pusė buvusios ligos.“
22. „<...> aštuntame dešimtmetyje nustatyta, kad tai atskira liga, o ne timų arba raupų forma.“

Kartais liga suvokiama kaip daiktas, užimantis atitinkamą padėtį erdvėje kitų objektų atžvilgiu, pvz. žmogui sergant keliomis ligomis, pastarąsias galima įsivaizduoti kaip daiktus, esančius greta vienas kito, tokiu būdu, ligos vadinamos *gretutinėmis*:

23. „<...> jos eigos ypatumai, sunkumo laipsniai, gretutinės ligos, atliekamas darbas ir darbo sąlygos, <...>.“
24. „Nagrinėjant gretutinės ligos ir liguistos būklės suskirstytos pagal <...>.“

Tarp rečiau pasitaikančių pavyzdžių galima išskirti tam tikras ligos paviršiaus savybes, pvz. *lipnumą* ir gebėjimą *prilipti*, kurios šiuo atveju iliustruoja patį susirgimo faktą ar užkrečiamas infekcines ligas:

25. „<...> suprato, kad liga prilipo prie berniuko <...>.“
26. „<...> būtų suviduriavęs ar šiaip kokia limpama liga užsikrėtęs.“
27. „Užvis blogiau – ši liga yra limpama.“

Pastarasis pavyzdys, nors jame pavartotas stilistiškai neutralus daiktavardis *kvapas*, o ne daiktavardžiai, kaip – „dvokas“ ar „smarvė“, kurie kelia labiau neigiamas emocijas bei asociacijas, neigiamą požiūrį į ligą išreiškia šalia esantis žodis *pridvisęs*.

Taip pat retai, tačiau pasitaikantys pavyzdžiai, kuriuose galima įžvelgti sąsajas su išore, pvz. ligos buvimas *madinga* ar *nauja*:

28. „- Kas jam buvo? - Vėžys. - Madinga liga. - Taigi.“
29. „Švietimo laikotarpiu tai buvo madinga liga, priebėga krizės apimtam individui.“
30. „Atsiradus tokiai bėdai, neieškokite naujos ligos, o pasakykite gydytojui, kad šis pakeistų skirtus <...>.“

Šiuose pavyzdžiuose *madingumas*, kuris įprastai laikomas teigiama savybe, įgyja neigiamą prasmę, nes iliustruoja plačiai paplitusias vieno ar kito laikotarpio ligas.

Su išore siejasi ir kita ligos ypatybė – būti matoma, t. y. turėti savitą *vaizdą*, gebėjimą suteikti išskirtinumo, t. y. *išskirti* ką nors iš kitų bei *atsispindėti* išvaizdoje, turint omenyje ligos simptomus, kuriuos galimai slopina vaistai, ar ligos sukeltus pakitimus, atsispindinčius žmogaus išvaizdoje ar elgesyje:

31. „<...> vartoja įvairius vaistus, kurie tik iškreipia tikrąjį ligos vaizdą ir užvilkina ligos gydymą.“
32. „<...> pasitinka ligoonio žalsvos akys, primerktos, su ligos atspindžiu.“

33. „<...> nuolat girdėdamas, jis anksti ima suprasti, kad liga jį išskiria iš kitų.“
 34. „Dauno sindromu sergantis žmonės tokie jau gimsta. Liga atsispindi ir išvaizdoje.“

Aukščiau paminėtos savybės – tokios, kaip išskirtinumas ar atsispindėjimas išvaizdoje, kalbant apie ligas, įgauna labiau neigiamą prasmę, kadangi tokiu būdu kartais aplinkiniams suteikia informacija ir apie konkrečias ligas ar sutrikimus, nepriklausomai nuo žmogaus noro viešinti tai ar ne.

Tačiau, ligą suvokiant kaip matomą objektą, įmanoma bandyti ją *slėpti* nuo kitų žmonių akių. Savo ruožtu, slepiama liga gali būti *nerasta* arba *atsirasti* ir vėl *dingti*, galimai turint omenyje kylančias, praeinančias, o kartais vakcinacijų pagalba išnaikinamas ligų epidemijas:

35. „Vienintelis dalykas, kurį tiksliai žinau, tai liga, kurią man teko ilgai slėpti.“
 36. „Todėl net tokia liga kaip vėžys gali atsirasti dėl psichologinių priežasčių <...>.“
 37. „<...> nepadeda nei burtininkai, nei ekstrasensai. Niekas ligos neranda.“
 38. „– Ligos ne tik atsiranda, bet ir dingsta, – sako ponas <...>.“

Tarp rusų kalbos konceptualiųjų metaforų pavyzdžių, priskiriamų šiai ištakų sferai, dažniausiai pasitaikanti LIGOS – DAIKTO ypatybė, kaip ir lietuvių kalboje, yra susijusi su *svorio* išraiška. Tokiu būdu, rusų kalboje ligos taip pat dažnai apibūdinamos kaip *sunkios* (*тяжёлые*), *sunkiausias* (*тяжелейшие*) ar *lengvesnės* (*легче*):

1. „Тяжёлая болезнь и смерть помешали ему довести <...>.“
2. „<...> данным, у Владислава Ардзинбы тяжелейшая болезнь — опухоль мозга.“
3. „<...> в виде тяжелой или не очень болезни, в результате я на несколько <...>.“
4. „<...> корил себя, что изнуренная тяжкой болезнью Маргарита Тихоновна не выдержала нагрузки <...>.“
5. „И хоть эта болезнь легче, чем классический грипп, она <...>.“

Kaip ir lietuvių, rusų kalboje su *svorio* išraiška siejami ne tik konkrečiai *svorį* nurodantys epitetai, bet ir sunkų daiktą bei jo sukeltą nepatogumą subjektui iliustruojantys veiksmoždziai, tokie kaip, pvz. *užvirsti* (*навалиться*):

6. „А в старости, когда наваливаются болезни, возникает нелогичная, обратно пропорциональная ситуация <...>.“
7. „— На кого болезнь раньше навалится, никому из нас <...>.“

Taip pat rusų kalboje liga sietina ir su dydžio išraiška, tačiau, kaip ir lietuvių kalboje, ši ypatybė nėra itin dažnai pasitaikanti. Buvo rastas vienas pavyzdys, kuriame liga įvardijama, kaip *nedidelė* (*небольшая*), turint omenyje jos nesudėtingumą arba tiesiog *lengvumą*:

8. „<...> вот тут как будто болезнь, но небольшая, так, простуда какая-нибудь <...>.“

Tarp rusų kalbos šiai ištakų sferai priskiriamų metaforų pavyzdžių itin dažnai sutinkami pavyzdžiai, kuriuose nurodomi ligos perdavimo ar gavimo būdai. Dažniausiai pasitaikantis ligos perdavimo būdas – galimybė ją *perduoti* (*передать*), o populiariausias jos gavimo būdas – *paveldėjimo būdu* (*по наследству*):

9. „<...> смертельная для больного и окружающих болезнь, передающаяся различными способами, <...>“.
10. „<...> есть теория, гласящая, что многие болезни достались нам в наследство от <...>.“
11. „Болезнь передается по наследству, сыновья расплачиваются <...>.“
12. „<...> суток, может быть, приобретая и болезнь на всю жизнь.“

Ligos transportavimo būdai gali būti susieti su ligos plitimo šaltiniais ar kilme. Pagrindiniais ligos šaltiniais ir platintojais įsivaizduojami kiti gyvi subjektai, gebantys ligą nešioti, *pernešti* (*переносит*) ar *užnešti* (*занести*). Retesniais atvejais – liga gali būti laikoma *atvežta* (*завезена*), turint omenyje ligos atgabėnimą iš tolimesnių kraštų:

13. „<...> время был в сознании, переносил болезнь необычайно мужественно, <...>“.
14. „<...> иначе легко занести в сад болезни.“
15. „<...> путешественники стали привозить деликатную африканскую болезнь — тропический сифилис, им поражены Конго <...>.“
16. „<...> была завезена эта страшная общественная болезнь <...>.“

Kaip ir lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje viena iš daiktiškumo ypatybių tenkanti ligai – jos matomumas, t. y., galimybė ją *matyti* (*видеть*), *pastebėti* (*заметить*), turint omenyje atpažįstamus ligos simptomus subjekto išvaizdoje ar elgesyje bei galimybė, reikalui esant, ją *nuslėpti* (*скрыть*):

17. „Мы уже видели лучевую болезнь, вызванную гамма-излучениями на радиохимическом заводе <...>.“

18. „Мужчинам не заметить болезнь просто невозможно: <...>.“

19. „<...> плавать, скрыв от тренеров ее болезнь <...>.“

Taip pat tarp rusų kalbos pavyzdžių pasitaiko savybės, nusakančios ligos konsistenciją ar paviršiaus ypatybes. Tokiu būdu, kelios ligos, kuriomis susergama viena po kitos, įsivaizduojamos, kaip daugiskaitinis birus daiktas, gebantis pabirti ant žmogaus, o užkrečiamos ligos, kaip ir lietuvių kalboje – it lipnus daiktas, kurio sunku nusikratyti:

20. „На него посыпались болезни, от него уже отвернулись друзья <...>.“

21. „В Москве «прилипчивая болезнь» — чума унесла до половины населения <...>.“

Su ligos paviršiaus savybėmis siejasi ir itin dažna rusų kalboje ligai priskiriama savybė – buvimas *aštria* (*острой*), *gebėjimas aštrėti* (*обостряться*):

22. „<...> у них заподозрили острую лучевую болезнь.“

23. „<...> хронической и даже подострой лучевой болезни <...>.“

24. „И как каждая хроническая болезнь, она обострялась при неблагоприятных обстоятельствах <...>.“

Aukščiau paminėtos, ligai priskiriamos, savybės sieja ją su aštriu daiktu – peiliu ar dalgiu ar pan., įrankiu, kuris savaime laikomas pavojingu daiktu, kuriuo paprasta susižeisti ar sužeisti kitą. Be to, kaip ir daugelyje kultūrų, rusų pasaulėvaizdyje dalgis siejamas su mirtimi ir giltine, todėl ligoms suteikiant aštriems daiktams būdingas ypatybes bei gebėjimą *šienauti* (*косить*) – pabrėžiamas ligų, apie kurias kalbama pavojingumas ar jų baigimasis mirtimi:

25. „Тропические болезни косили и осаждавших, и оборонявшихся <...>.“

26. „К этому времени Соловья скосили болезнь и старые раны.“

27. „Это, как известно, страшная болезнь, которая косит как животных, так <...>.“

Tarp daiktui būdingų savybių, ligai priskiriamos ir keletas ypatybių, kurias sunkoka priskirti kuriam nors vienam konkrečiam daiktų savybių pogrupiui, tačiau kurios neabejotinai siejasi su populiariais, reikalingais daiktais, galbūt drabužiais, prekėmis ar tiesiog materialiais daiktais. Taip suvokiamos ligos gali būti (*ne*)*patogios* (*неудобные*), *modingos* (*модные*) ar joms gali būti taikomos *nuolaidos* (*скидки*):

28. „Дурацкая, неудобная болезнь.“

29. „Фрида не хотела скидки на болезнь.“

30. „<...> их немало, но мода на **болезнь** кончилась.“

Kita rusų kalbos pasaulėvaizdyje paplitusi ir neabejotinai sudaiktinanti ligą ypatybė – savininkiškumas ir ligos priklausomumo ar jos nuosavybės pabrėžimas. Lietuvių kalboje taip pat rasta pavyzdžių, kuriuose liga įvardijama kaip sava ar kalbama apie bendrą gyvenimą su savo liga, tačiau įdomu tai, kad rusų kalboje dažnai sutinkama frazė *nuosavos ligos (собственные болезни)* arba frazė su tranzityviu veiksmažodžiu *turėti ligą (иметь болезнь)*, kuris šiuo atveju reikštų ne ką kitą, kaip „sirgti“:

31. „Кандинского? Он же описывал собственную болезнь.“

32. „Многие, поверив рекламе, запустили собственные болезни до стадии неизлечимых.“

33. „<...> к полувеку надо же какую-нибудь болезнь иметь.“

Konceptualioji metafora LIGA – DAIKTAS būdinga abiejų gretinamų kalbų pasaulėvaizdžiams.

Tiek lietuvių, tiek rusų kalbose ligą įprasta įsivaizduoti, kaip daiktą, turintį svorį ir galintį savo svoriu prislėgti subjektą. Taip pat gretinamoms kalboms būdingas ir panašus LIGOS – DAIKTO transportavimo ar perdavimo būdų pasirinkimas, paviršiaus ypatybių įsivaizdavimas, galimybė ligą matyti bei esant reikalui – paslėpti.

Specifiška tai, kad rusų kalbos pasaulėvaizdyje labiau paplitęs ligos priklausomumo ar jos nuosavybės pabrėžimas bei kita ligai priskiriama daiktiškumą atspindinti ypatybė – buvimas *aštria*.

Abiejose kalbose konceptualioji metafora LIGA – DAIKTAS suvokiama neigiamai.

2.3. LIGA – JĖGA

Šiai ištakų sferai buvo priskirtos konceptualiosios LIGOS metaforos, kuriose galima išvelgti JĖGĄ, kurios iš konteksto negalima priskirti konkrečiam veikėjui. Dažniausiai pavyzdžiuose pasitaikančios jėgos pasižymi destruktiniu pobūdžiu ir neigiamai atsiliepia žmogui – *palieka ženklus, (su)luošina, susuka* (sąnarius, galūnes ir pan.) *palaužia, sutrupina, nusiaubia, parbloškia* ir t. t. Dalimi šių jėgų galėtų pasižymėti tiek gyva būtybė, tiek tam tikri įrankiai ar reiškiniai, tokie kaip karas ar stichinės nelaimės. Kaip matyti iš žemiau pateikiamų pavyzdžių, dalis šių jėgų tiesiogiai siejasi su ligoonio fiziologiniais pojūčiais ir skausmu.

1. „Netinkamai ar nepakankamai gydoma liga palieka ženklus ant odos.“

2. „Man teko matyti vaikų, kuriuos ši liga tiesiog suluošino <...>.“

3. „*Likimo nuskriausta, kūnas vysta **ligos palaužtas**, o dėl ko taip atsitiko?*“
4. „*Perskaitęs, kad naujoji **liga be vargo sutrupina** vis naujas mokslavyrių <...>.*“

Šiai ištakų sferai priskiriami ir abstraktesni jėgos išraiškos būdai – tokie, kaip – *daryti įtaką, įtakoti, paveikti*, kurie savaime nekelia destruktinių ar „skausmingų“ asociacijų, tačiau, kaip matyti pavyzdžiuose, šios savybės taip pat neigiamai atsiliepia ligonio organizmui ar savijautai. Tik, priešingai, nei aukščiau paminėtosios jėgos, ši jėga nėra tiesioginė, ir su paties ligonio savijauta tiesiogiai nesisieja. Šio tipo pavyzdžiais, tarytum išlaikant atstumą, konstatuojami tam tikri procesai kaip faktai:

5. „*<...> akių ligomis (čia kitos akių ligos – tai **ligos, galinčios daryti įtaką** regėjimo aštrumo pablogėjimui <...>.*“
6. „*<...> **ligos įtaka** virškinamajam traktui (vėmimas, viduriavimas <...>).*“
7. „*Dukterį **liga paveikė**: jos akių lęšiai yra išnirę, turi širdies <...>.*“
8. „*Įvairios **ligos nevienodai paveikia** skirtingus gyvenimo kokybės <...>.*“

Rusų kalboje taip pat sutinkami aukščiau paminėtieji, labiau abstraktesni, ligos jėgos išraiškos būdai – *daryti įtaką (оказывать влияние)* ar *(ne)įtakoti ((не)влиять)*:

1. „*<...> если он профи, то хроническая **болезнь не влияет** на его эффективность <...>.*“
2. „*Без сомнения, **боль и болезнь оказывают влияние** на нашу эмоциональную <...>.*“

Vis dėlto rusų kalboje dominuoja pavyzdžiai, kuriuose ligai priskiriama jėga, turinti fizinę išraišką, labiau besisiejanti su prievarta ir smurtu (pvz. *lupti (лунить)*, primušti ar net *užmušti (добить, завалить)* bei tam tikrais labiau specifiniais veiksmiais (pvz. *sulenkti (согнуть)*, *palaužti (надломить)*, *susukti (скрутить)*):

3. „*<...> согнутым вперед, видимо, от какой-то **болезни**, туловищем.*“
4. „***Болезнь лунит** по нервам.*“
5. „*Там его **надломила жестокая болезнь** крови, злокачественная анемия.*“
6. „*Крючок был **согнут зловредной болезнью** и ходил боком.*“
7. „*Нас **добьют наши болезни** и раны.*“
8. „*<...> империя... **загнется... от такой же болезни.***“
9. „*Теперь **болезнь скрутила** его намертво, <...>.*“
10. „*<...> а потом «вдруг» его **заваливает болезнь**: циррозик, рачок...*“

Įdomu, kad tarp aukščiau paminėtų, ligai priskiriamų, fizinių veiksmų, rusų kalboje dažniausiai sutinkamas veiksmas, reiškiantis būtent tam tikrą ligonio (*su*)lenkimą. Ši ypatybė galėtų būti susieta su ligomis, vizualiai iškraipančiomis žmogaus kūno dalis, galūnes ar įtakojančios specifinę kūno padėtį. Kita vertus, taip įvardijama liga gali ir netiesiogiai atspindėti kenkimą ir neišvengiamą neigiamą poveikį ne tik ligoniui, bet ir abstraktesniam ir didesniam vienetui, pvz. šaliai ar imperijai, kaip paminėta pavyzdyje Nr. 8.

Tiek lietuvių, tiek rusų kalbų didžioji šios ištakų sferos pavyzdžių dalis arba savaime išreiškia neigiamą veiksmą, arba įgyja neigiamą prasmę sakinio kontekste.

2.4. LIGA – KARAS ARBA PRIEŠAS

Šios konceptualiosios metaforos grindžiamos koreliacijomis tarp žmonių patirtyje užfiksuotų reiškinių ir turimų žinių apie karą ar kovą tarp priešininkų. Šio tipo konceptualioji metafora, Dž. Leikofo, M. Džonsono (2003) konceptualiųjų metaforų teorijoje, priskiriama **struktūrinėms** konceptualiosioms metaforoms, kurių komponentus vienija struktūriniai elementai (pvz. veikėjai, veiksmų eiga, etapai, tikslas ir pan.), arba tam tikri scenarijai, grindžiami užsifiksavusia žmonių patirtimi bei bendromis žiniomis apie vieną ar kitą reiškinį. Turint omenyje, kad KARAS, plačiąja to žodžio prasme, apima specifines situacijas ir bent keletą baigties scenarijų, žemiau pateikiamais metaforų pavyzdžiais, atstojančiais skirtingus, tačiau kartu ir susijusius elementus, bandoma atskleisti tipinius rastus gretinamų kalbų KARO vyksmo scenarijus.

Šiuo atveju, lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje ligos suprantamos, kaip priešai, kurie *tyko, puola*, su kuriais *kovojama*, stengiamasi *nepasiduoti* ir *atlaikyti* ligą:

1. „<...> kur ir blogos **ligos** tykoja, ir baisi ateitis, <...>.“
2. „Nespėjo katė kaip reikiant pasveikti, ir **liga užpuolė** mane.“
3. „**Kovoju su savo liga**, noriai pasakojasi buvęs mūsų direktorius.“
4. „*kitaip gyvuliai nebūtų taip gerai atlaikę mano ligos.*“

Jei su liga intensyviai ir efektyviai kovojama, kartais ji ima *trauktis* ir *atsitraukia*:

5. „<...> viskas bus gerai, brangioji, **liga jau traukiasi**, greitai ir karštis atslūgs, <...>.“
6. „<...> nes nuo rytdienos **liga atsitrauks**, temperatūra kris ir karštis atslūgs.“

Kartais ligos bando sėkmingai ar nesėkmingai *prasiskverbti* į organizmą:

7. „<...> todėl rimtesnei **ligai nepavyksta prasiskverbti** į šitaip nutašytą kūną.“

Pasitaiko atveju, kai sunkios, lėtinės ligos visiškai *nepasiduoda* gydymui:

8. „<...> lėtinės, kitokiam gydymui nepasiduodančios ligos.“

Galimi keli galutiniai kovos su liga variantai – *pralaimėti kovą* su liga arba jai *pasiduoti* ir tapti jos *belaisviu* ar *auka*:

9. „<...> drovėjausi savo sielos, kuri pasidavė šiai ligai, gėdijausi kūno, kuriame buvo ši liga.“

10. „Juk aš čia tikroji nelaisvėj... Ligos ir brolio belaisvis...“

11. „Karo, ligos ar senatvės auka?“

Arba ligos, kaip priešas, galima nekęsti ir bandyti ją *įveikti* ar *nugalėti*:

12. „Liga bemaž įveikta, Anupro nualintas kūnas ir psichika <...>.“

13. „Gydytojas gali nekęsti ligos, kurią stengiasi nugalėti.“

Rusų kalbos pasaulėvaizdyje ligos taip pat siejamos su priešiška jėga ir karu, o kartais yra net tiesiogiai įvardijamos organizmo *karu* (война) ar *kova* (борьба):

1. „Страна — это организм, война — ее болезнь.“

2. „<...> я и употребляю термин аутоиммунная болезнь — борьба некоторых элементов некоего организма“

Liga šiuo atveju atstoja priešišką jėgą – organizmo priešą, kuris *telkia pajėgas* (набирает силу), *vienija jėgas* (объединились), *atakuoja* (атакует) ir *puola* (нападает):

3. „А болезнь девочки набирает силу.“

4. „<...> его давнее ранение и новая болезнь объединились в нем, еще более <...>.“

5. „Впрочем, любая болезнь атакует не какой-то абстрактный организм <...>.“

6. „<...> напала на него странная болезнь <...>.“

Beje, tai, kad liga suvokiama kaip priešas, patvirtina ir rastas ligos metaforos pavyzdys, kuriame perfrazuojama žinoma, rusų kalboje dažnai vartojama, patarlė „назло всем врагам“, kurioje daiktavardis „*priešams*“ (врагам) – pakeičiamas daiktavardžiu „*ligoms*“ (болезням):

7. „<...> от скорости на зло всем болезням.“

Savo ruožtu, mūšyje prieš ligą pacientai *mobilizuojasi* (мобилизуются), o jų organizmai – stengiasi *gintis* (защищать) *atlaikyti* (противостоять) ligą bei *priešintis* (сопротивляться) jai, *grumtis* (бороться), *kovoti* (сражаться) ir stengtis visokeriopai ją *nugalėti* (преодолеть):

8. „<...> *п*омогает кормящей маме защищать от болезней своего малыша.“
9. „<...> *веществ* из организма, *повышают* сопротивляемость болезням.“
10. „<...> *пациенты мобилизуются* и *активно* противостоят болезни и боли, *других* охватывает тревога <...>.“
11. „<...> *она так* отважно сражалась с болезнью!“
12. „<...> *отец до* последнего боролся с болезнью <...>.“
13. „Преодолевая болезнь, он часто совершал Литургию <...>.“

Kaip ir lietuvių kalboje liga geba *atsitraukti* (отступать), o *sustiprėjusi* (усилившись) – *suduoti naują smūgį* (нанести новый удар) arba, esant sėkmingam gydymui – *apleisti savo pozicijas* (сдать позиции):

14. „*Если бы не* болезнь, которая то усиливалась, то отступала <...>.“
15. „*Но* болезнь, отступившая было, нанесла новый удар <...>.“
16. „Болезнь сдает позиции <...>.“

Savo ruožtu, sutelkęs jėgas, subjektas gali *atsirevanšuoti* (взять реванш) prieš ligą:

17. „<...> *наперед* взять реванш у своей болезни, <...>.“

Galutiniai kovos su liga baigties variantai sutampa su paminėtais lietuvių kalboje, t. y. liga subjektą gali *nikauti* (сразить, одолеть), t. y. tokiu būdu, būtų pralaimėta ligai. Prieš savo valią subjektas gali tapti ligos *belaisviu* (пленник) arba ne mirti, kas šiuo atveju būtų suprantama, kaip natūralus ir savaiminis procesas, tačiau būtent – *žūti* (погибнуть), mirštant ne savo mirtimi, ir tokiu būdu tapti ligos auka (*жертва*):

18. „<...> *бы* *его* *не* сразила жуткая болезнь <...>.“
19. „<...> *его* *едва* *не* одолела страшная болезнь.“
20. „<...> *он* *болеет*, *мы* пленники его болезни, *мы* *не* *можем* *отойти* *от* <...>.“
21. „<...> *бывало*, *что* в эпидемиях тяжелых болезнях *погибали* *многие* *миллионы* *людей*, <...>.“
22. „*Могильные холмы* *венчают* *житие* жертв болезней *или* *старости*.“

Arba galima bandyti stengtis ją *nugalėti* (преодолеть, победить):

23. „Преодолеваю тяжелейшую болезнь, Юрий Васильевич составил 12 кроссвордов <...>.“
24. „Человек, преодолев жестокую болезнь, уверяется в деятельности своих жизненных <...>.“
25. „<...> про то, как она победила болезнь в первый раз, много лет <...>.“

Vienu ar kitu atveju, laimėjus ligai ar subjektui – kažkas vis tiek *švenčia pergalę* (*торжествует победу*):

26. „*Болезнь всегда легко торжествует победу*, <...>.“

Konceptualioji metafora LIGA – KARAS ARBA PRIEŠAS dažnai sutinkama abiejose gretinamų kalbų pasaulėvaizdžiuose. Be to, gretinamoms kalboms būdingi panašūs ir net sutampantys karo su liga scenarijai. Galima įžvelgti nedidelį skirtumą tokį, kad rusų kalba pasižymi didesne veiksmožodžių, iliustruojančių kovą su liga, įvairove, taip pat rusų kalboje dažniau kalbama apie galutinį rezultatą – nugalėjimą ir pergalę, kurie gali būti pasiekti tiek ligos, tiek subjekto. Tuo tarpu lietuvių kalboje pastebimas didesnis dėmesio skyrimas „viduriniajam“ karo etapui – kovos, priešinimosi, atakų ir atsitraukimų stadijai. Nepaisant nežymių skirtumų, abiejose kalbose liga vertinama negatyviai – kaip priešas, o gydymasis – suvokiamas kaip kova su priešu, t. y. kova prieš ligą.

2.5. LIGA – STICHIJA ARBA GAMTOS ELEMENTAS

Pasak P. Dundulienės (1991), senovės lietuviai vienais iš populiariausių ligos šaltinių laikė kosminius ir atmosferinius reiškinius, taip pat – žemę, ugnį, vandenį, vėją ir pan. Todėl manytina, kad kiekvieną jų galima būtų laikyti koncepto LIGA ištakų sfera, o visus apibendrintai – STICHIJOS ARBA GAMTOS ELEMENTO konceptualiųjų metaforų ištakų sfera. Verta paminėti, kad Z. Kėvečešo (2002) sudarytame metaforų ištakų sferų sąrašė, STICHIJŲ grupė kaip atskira **ištakų** sfera nebuvo išskirta, o stichinės nelaimės buvo priskirtos prie JĖGOS ištakų sferos. Vis dėlto kadangi nevisuose rastuose konceptualiųjų metaforų pavyzdžiuose atsispindi būtent stichijos sukeliama veiksmas, kuriuos galima būtų laikyti jėgos išraiška, bet ir kitos konkrečioms stichijoms priskirtinos ypatybės ar bruožai, siekiant išvengti dubliavimosi, šio tipo metaforas darbe nuspręsta priskirti atskirai STICHIJOS ARBA GAMTOS ELEMENTO ištakų sferai.

Internetiniame „Lietuvių kalbos žodyne“ daiktavardis „stichija“, remiantis senovės graikų materialistų teorijos darbais, apibrėžiamas, kaip kuris nors iš pagrindinių gamtos elementų – ugnies, vandens, oro ir žemės, arba, kaip nesuvaldomas gamtos reiškinys, gaivalas (audra, vėjas).

Remiantis šiais apibrėžimais bei P. Dundulienės pastebėjimais, rasti ir atpažinti šio tipo konceptualiųjų metaforų pavyzdžiai detaliau suskirstyti į keturias kategorijas: LIGA – UGNIS, LIGA – SKYSTIS, LIGA – ORAS, į kurią įeina atmosferiniai reiškiniai (plačiau apie šios kategorijos pavadinimo pagrindimą – žr. 5.5 LIGA – ORAS), LIGA – AUDRA (VĖJAS). Šiuo atveju, nebuvo rasta pavyzdžių, kuriais galima būtų tiesiogiai priskirti ŽEMEI, tačiau buvo rasta keletas pavyzdžių, apibūdinančių ligą ypatybėmis, kurias galima būtų priskirti keliems skirtingiems objektams ir ištakų sferoms, keletas tokių objektų – duobė ar praraja, kurios yra ŽEMĖS paviršiaus dalys, todėl pastarieji pavyzdžiai buvo priskirti kategorijai LIGA – ŽEMĖ.

Stichijos poveikio stiprumas priklauso nuo stichijos pobūdžio arba prigimties.

2.5.1. LIGA – UGNIS

Nagrinėtuose pavyzdžiuose dažniausiai sutinkamos konceptualiosios metaforos, ligą apibūdinančios kaip *ugnį, deginančią liepsną*, ir kurioms būdingi ūmūs *plykstelėjimai* ir nesuvaldomumas, tačiau kartais ir *ūmūs užgesimai*, turint omenyje, kad ligų proveržius sunku kontroliuoti, paprastai ligos (ypač – užkrečiamos) kyla ir plinta itin staigiai. Ligos prilyginimas ugniai galėtų būti grindžiamas ir fiziologiniais sergančiojo pojūčiais (karščiavimu, „deginančiu“ skausmu ir pan.) bei ligos vystymosi ypatybėmis arba keturiais ligos etapais: **1. inkubacinis** laikotarpis, apimantis laikotarpį nuo ligos veiksnio poveikio pradžios iki pirmųjų ligos reiškinių; **2. prodrominis** laikotarpis, apimantis laikotarpį, kada pasirodo ir išsiplėtoja pirmieji ligos požymiai, apytiksliai trunkantis nuo kelių valandų iki savaitės, priklausomai nuo ligos pobūdžio; **3. kliniškai ryški liga**, kurios metu atsiranda visi ligai būdingi simptomai ir trunkanti nuo kelių dienų iki kelių dešimčių metų (pvz., sergant sifiliu ar tuberkulioze); **4. ligos baigtis** – pasveikimas, perėjimas į patologinę būklę ar mirtis, kurios gali būti tiek staigios, tiek trunkančios ilgesnį laiką.

Pirmąjį ir antrąjį iš aukščiau paminėtų ligos etapų, atsispindi pavyzdžiai su ligos *židinio* metaforomis. Iš *židinio* kilusi liga išplinta, apimdama naujas vietas, kurios tampa epidemijos ar užkrato vietomis:

1. „*Siekiant nustatyti, ar egzistuoja šios ligos gamtinių židinių Lietuvoje <...>.*“
2. „- *Ar efektyvus gamtinio ligos židinio nukenksminimas?*“

Trečiasis etapas galėtų būti siejamas su pačia *ugnimi* ar *deginančia liepsna*, kuri iliustruoja ryškius, matomus ligos simptomus ir dažnai skaudžius fiziologinius ligonio pojūčius:

3. „<...> *mano širdis dar akla ir kurčia, tik karštis, ligos liepsna ją degina, <...>.*“

4. „<...> štai jau beveik mėnuo menka pagalbininkė - liga vis dar degina kaulus ir sąnarius, <...>.“

Paskutinis etapas – ligos baigtis – galėtų būti iliustruotas pavyzdžiu Nr. 5, kuriame pavartotas veiksmazodis, reiškiantis jau įvykusį veiksmą:

5. „*Tuos pacientus perdegino liga, bet kartu ir perdozavimai bei institucija.*“

Galimas ligos baigties ūmumas atsispindi pasakyme, kad ligos liepsna gali ūmai užgesti, tokiu būdu pabrėžiant ligos staigumą.

6. „*Man aišku, jog piktojo pergalė buvusi laikina, ir ligos liepsna, staiga plykstelėjus, taip pat ūmai užges <...>.*“

Rusų kalboje konceptualioji metafora LIGA – UGNIS gana dažna, tačiau kiek retesnė nei lietuvių kalboje. Rusų kalboje taip pat sutinkama metaforų, kuriose ligai suteikiamos ugnies ypatybės, tarp kurių dažniausios – staigus *įsiliepsnojimas* (*вспышка*), iliustruojantis staigų ir nevaržomą ligos protrūkį, *karštis* (*жар*) ir *įkarštis* (*разгар*), atspindintys kliniškai ryškios ligos etapą, su visais išryškėjusiais jos požymiais ir jų sukeliama fiziniiais pojūčiais, bei ligos *židiny*s ar *ugniakuras* (*очаг*), įvardijantys ligos pradžią, kilimo vietą arba dar kitaip vadinamą – ligos šaltinį:

1. „*Вспышек болезни в этом году не обещают <...>.*“
2. „<...> фазы — острую, то есть разгар болезни, и стадию остаточных явлений.“
3. „<...> и военная тревога, и жар болезни.“
4. „<...> в советское время, тогда очаги болезни успешно купировались.“

Konceptualioji metafora LIGA – UGNIS būdinga abiems gretinamoms kalboms, tačiau pastebėta, kad lietuvių kalboje šio tipo metaforų pasitaiko dažniau.

Vis dėlto, atkreiptinas dėmesys, kad pavyzdžiai, iliustruojantys klinikinius ligos vystymosi etapus, yra labiau paremti bendromis visuotinėmis medicininėmis žiniomis ar bendrais bendražmogiškais pastebėjimais, ir negalėtų būti laikomais itin specifiniais, t. y. šiuo atveju – būdingais tik lietuvių ar (ir) rusų kultūrai.

2.5.2. LIGA – AUDRA (VĖJAS)

Antroji pagal dažnumą šios kategorijos konceptualiųjų metaforų ištakų sfera lietuvių kalboje – AUDRA arba VĖJAS. Ši kategorija apima abi stichijas – AUDRĄ IR VĖJĄ, nes tiek audrai, tiek vėjui, ar net viesului – būdingos tos pačios savybės. Šioms stichijoms būdingos savybės apibūdina ligą kaip *siaučiančią, (ne)įsismarkavusią, nerimstančią* ir pan. bei tokiu būdu pabrėžia ligos gaivališkumą, nesuvaldomumą ir nepriklausymą nuo žmogaus valios. Siaučiant ligai, žmogus tegali bandyti gintis ir saugotis nuo jos. Galima numanyti, kad šitaip apibūdinamoms ligoms būdinga staigi pradžia ir šio tipo metaforose turimos omenyje būtent staigios, epideminio pobūdžio ligos. Vis dėlto, priešingai nei konceptualiosiose metaforose LIGA – UGNIS, šio tipo metaforose nėra itin ryškaus fiziologinių ligos sukeltų pojūčių ligoniui akcentavimo. Šio tipo metaforomis labiau iliustruojamas ūmios ligos ar epidemijos, kaip reiškinio, fiksavimas ar ryškių ligos simptomų, jų nedetalizuojant, buvimo akcentavimas.

1. „*Susirgus sloga, ypač pirmą dieną, kol **liga** neįsismarkavusi, savęs gailėtis nereikia.*“
2. „*Nepaprasti šalčiai ir siaučianti baisi liga - labai užrūstintų dievų bausmė.*“
3. „*<...> darėsi aiškiau, kad grėsmingoji liga buvo tas bangas, tas viesulas, galėjęs nusinešti <...>.*“
4. „*Tiesiog stebuklas, kad kitos panašios **ligos** dar smarkiai neįsisiautėjo.*“
5. „*Tai vis apsigynimui nuo šią žiemą siautusios ligos, kad siaubioji vėl neapsigręžtų.*“

Tuo tarpu tarp rusų kalbos pavyzdžių, šio tipo metaforų rasta vos keletas.

Viename jų liga, o greičiausiai netikėta žinia apie ją, įvardijama kaip *griaustinis (гром)*, kuris yra vienas iš pagrindinių audros atributų, o likusiuose dviejuose – kaip kažkas *audringai (бурно)* besivystančio ir *įsismarkavusio (разыгравшийся)*, šiuo atveju reikėtų pažymėti, kad įsismarkuoti gali ne tik audra ar vėjas, taip pat ir jūra, tačiau jos bangas sukelia vėjas ir tai vyksta audros metu, o, be to, žemiau pateiktame pavyzdyje minima ir pati audra, todėl ši metafora buvo priskirta būtent konceptualiųjų metaforų LIGA – AUDRA (VĖJAS) kategorijai:

1. „*Его **болезнь** и смерть стали громом среди <...>.*“
2. „*Болезнь развивалась бурно, <...>.*“
3. „*<...> сильные бури и разыгравшаяся застарелая болезнь императора.*“

Šioje ištakų sferų kategorijoje išryškėja skirtumas tarp lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdžių. Šio tipo metaforų pavyzdžių gausa akivaizdžiai rodo, kad lietuviams būdinga ligą

tapatinti su audra, stipriu vėju ir pan., tuo tarpu rusams – tai nėra pati produktyviausia šios ištakų sferos konceptualiųjų metaforų kategorija.

2.5.3. LIGA – SKYSTIS

Šio tipo konceptualiųjų metaforų tarp lietuvių kalbos pavyzdžių nebuvo itin gausu. Dažniausiai pasitaikantys – ligos *atoslūgio* pavyzdžiai. LIGOS – SKYSČIO konceptualiosios metaforos nepasižymi stipriai išreikštomis ar dažnai pasitaikančiomis savybėmis, išskyrus minėtojo atoslūgio metaforos vartojimą mažėjančio sergamumo apibūdinimui. Buvo rasta keletas pavyzdžių, kuriuose ligos it skystis geba *susigerti* į žmogaus organizmą, it šis būtų kempinė, galimai turint omenyje silpną žmogaus imunitetą ir polinkį kuo nors užsikrėsti. Taip pat, darant tam tikras pastangas, liga galinti *išsigaruoti*. Manytina, kad išsigaruoti galėtų taip vadinamos lengvos ligos, nes garai, oras – savaime asocijuojasi su kažkuo lengvu, nematerialiu ir neilgalaikiu, arba liga siejama su jos sukeltomis emocijomis ir slogia nuotaika. Taip pat rastas vienas pavyzdys, kuriame minimas ligos *šaltinis*. Daiktavardis „šaltinis“ „Lietuvių kalbos žodyne“ apibrėžiamas kaip „iš žemės tekanti vandens versmė“ (<http://www.lkz.lt/startas.htm>), todėl šios metaforos ištakų sfera priskirta SKYSČIUI, nepaisant paties pavyzdžio alegorinio konteksto. Pastebėtina, kad ligos pradžios vieta, lietuvių kalboje žymiai dažniau įvardijam židiniu, o ne šaltiniu. Tai galima būtų sieti su ugnies ir vandens stichijų bruožais – neabejotinai abi gali būti gaivališkos, tačiau vis dėlto, įprastai ugnis laikoma ūmesne, dinamiškesne, todėl ūmioms ligoms ar epidemijoms, visuomenėje sulaukiančioms daugiau dėmesio, labiau pritaikomas būtent ugnies vaizdinys, tuo tarpu lėtesnės eigos ligoms, ne taip sparčiai besivystančioms, su nusistovėjusiais simptomais – vandens ir jo tėkmės vaizdiniai. Vis dėlto šiame darbe pastarojo tipo pavyzdžių lietuvių kalboje nebuvo rasta, nors tai dar nėra pagrįstas įrodymas, kad tokio tipo metaforos lietuvių kalboje iš viso nebūtų vartojamos.

1. „<...> įsivaizduojant, kad **ligos** į jį susigeria.“
2. „Žmogus gali būti ištinęs dėl ligos ar besikaupiančio skysčio viduriuose, <...>.“
3. „Ir šiame tekste šios **ligos** šaltinis yra demonas, kuris buvo vėliau Jėzaus <...>.“
4. „Būklės pagerėjimas bei **ligos** atoslūgis dažniausiai esti sausio-vasario <...>.“
5. „<...> brezentinį meškiuką, kelias špūles: gal šitaip **liga** pati išsigaruos.“

Tuo tarpu tarp rusų kalbos pavyzdžių – LIGOS – SKYSČIO konceptualioji metafora yra gana dažna ir viena dažniausių vartojamų tarp STICHIJOS ARBA GAMTOS ELEMENTO ištakų sferos kategorijų.

Rusų kalbos pasaulėvaizdyje liga įgyja skysčiui, o būtent – vandeniui ar upei būdingų ypatybių, dažniausiai susijusių su jos tėkme. Tėkmė iliustruoja patį sirgimo procesą bei ligos etapus ar stadijas, lietuvių kalboje atitinkančius ligos eigos reikšmę. Taigi, rusų kalboje ligai suteikiamas gebėjimas *tekėti* (*протекать*), turėti savą – tiek lėtą, tiek greitą – *tėkmę* (*течение*) ir būti vadinimas *sraunia* (*скоротечная, быстротечна*):

1. „Если же болезнь протекает длительно и организм успевает <...>.“
2. „Сама болезнь протекает быстро: от пяти до <...>.“
3. „<...> это была такая вяло текущая болезнь — есть карандаш, почему бы <...>.“
4. „<...> подобных, тем легче будет протекать болезнь.“
5. „Скоротечная, неожиданная болезнь, безвременный уход из жизни.“
6. „Быстрая диагностика крайне необходима — болезнь коварна и быстротечна.“

Taip pat rusų kalboje liga, tarytum skystis, geba išplauti (*вымывать*), tokiu būdu ką nors pašalinant ar laikinai ką nors *prigresinti* (*притушить*):

7. „<...> мнению большинства психиатров, тяжелая психическая болезнь, та же шизофрения, вымывает интеллектуальную <...>.“
8. „Болезнь притушила, а потом во многом <...>.“

Liga rusų kalbos pasaulėvaizdyje, taip pat kaip ir lietuvių, turi savo šaltinius (*источники*), iliustruojančius vietą ar objektą, nuo kurių kilo ir išplito ligos užkratas:

9. „<...> и есть основной источник заразных болезней, ибо организм обязан уметь поглощать <...>.“
10. „<...> и съесть мумифицированные плоды — источник болезней.“

Nors konceptualioji metafora LIGA – SKYSTIS aptinkama abiejose kalbose, rastų pavyzdžių skaičius bei išryškėjusios pastarųjų tendencijos leidžia daryti prielaidą, kad ši konceptualioji metafora būdingesnė rusų kalbos pasaulėvaizdžiui. Kalbant apie ligos ar sirgimo procesą bei ligos etapus, rusai pasirenka vandens (ar upės) tėkmės įvaizdį, kuris gali būti tiek ramus ir beveik nepastebimas, tiek sraunus ir greitas. Tuo tarpu lietuvių kalboje pastaroji ypatybė iliustruojama ėjimo, o būtent eigos metafora, kuri taip pasižymi panašiomis savybėmis – gali būti tiek lėta ir rami, tiek greita. Tiek tėkmė, tiek eiga – vyksta natūraliai ir savarankiškai, be žmogaus įsikišimo ar kontrolės.

2.5.4. LIGA – ŽEMĖ

ŽEMĖS ištakų sferai priskiriamos ne tik žemę įvardijančios metaforos, bet ir metaforos, kuriose galima įžvelgti žemės paviršiaus dalis – tokias, kaip – duobė, praraja, arba kažką, esantį žemėje ar po žeme.

Ši kategorija gana glaudžiai siejasi su kita ištakų sfera – TALPYKLA, nes aukščiau paminėtas žemės paviršiaus dalis taip pat galima laikyti savotiškais *giliomis* talpyklomis, į kurią patekus, iš jos bandoma *išsikapanoti*. Internetiniame „Lietuvių kalbos žodyne“, veiksmažodis „kapanotis“ siejamas su keliomis reikšmėmis, o pateikti pavyzdžiai iliustruoja skirtingus objektus, iš kurių galima kapanotis, tarp jų ir balas, klampų sniegą ir pan. Tačiau internetinėje „Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazėje“ veiksmažodis „kapanotis“ apibrėžiamas kaip – „gulint bandyti atsikelti, pasiremiant kojom, rankom“ (<http://etimologija.baltnexus.lt/?w=kapanotis>). Pasiremti rankomis ir kojomis galima tik į stabilų objektą – žemę, todėl žemiau esantis pavyzdys buvo priskirtas būtent ŽEMĖS ištakų sferai:

1. „<...> *taip atrodė man, iš sunkios ligos besikapanojančiam ligoniui, <...>.*“

Antrasis pavyzdys, kuriame liga apibūdinama kaip *gili* ir *šakota*, galėtų būti vertinamas dvejopai – viena vertus, *šakotumas* kelia asociacijas su AUGALO ištakų sfera, tačiau konkrečiame kontekste, šakotumas įgyja kitą prasmę ir kartu su šalia pavartotu epitetu *gili*, kelia asociaciją su klaidžiu tuneliu ar labirintu, esančiu po žeme. Šiuo atveju, su labirintu ar tuneliu tapatinama liga turėtų pasižymėti tokiomis savybėmis kaip paslaptinumumas, painumas, neaiškumas, tuo pačiu ir sudėtingumas, negalėjimas ligai pritaikyti vieną ir sėkmingą gydymo būdą, ligos polinkis į komplikacijas ir pan.

2. „*Netrukus pats įsitikinau, kokia gili ir šakota jo liga.*“

Rusų kalbos pavyzdžiuose buvo rasta vos viena konceptualioji metafora, kurioje minima praraja tarp ligos ir laikotarpio ar gyvenimo iki jos, tokiu būdu ligą ir gyvenimą iki jos, prilyginant skilusiam žemės paviršiui:

1. „<...> *над пропастью между предболезнью и болезнью?*“

Negausus šio tipo konceptualiųjų metaforų skaičius leidžia daryti prielaidą, kad ši ištakų sfera nėra itin būdinga ar paplitusi lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdžiuose.

2.5.5. LIGA – ORAS

Šiai kategorijai priskirti pavyzdžiai, ligą įvardijantys ar prilyginantys miglai ir debesims. Nors iš tiesų debesys apibrėžiami kaip „vandens garų kondensacijos produktas“ (http://www.meteo.lt/ivair_debesys.php) arba vandens lašelių ar ledo kristalų sanakaupa Žemės atmosferoje, o miglą sudaro taip pat maži vandens lašeliai, kabantys ore, šie pavyzdžiai nebuvo priskirti prie konceptualiųjų metaforų kategorijos „LIGA – SKYSTIS“, o buvo priskirti kategorijai, apibendrinančiai pavadintai „ORU“. Galbūt tikslesnis šios kategorijos pavadinimas būtų buvęs – „METEOROLOGINIS FENOMENAS“ ar „ATMOSFERINIS REIŠKINYS“, tačiau, remiantis žmonių sąmonėje užsifiksavusiu „naiviuoju pasaulėvaizdžiu“, nebūtinai sutampančiu su moksliniu, šiuo atveju manoma, kad specifinių fizikos ar meteorologijos žinių neturintiems paprastiems kalbėtojams debesys ir migla, kurie yra tarytum „pakibę“ ore, labiau asocijuojasi būtent su oru, o ne su tikruoju jų susidarymo šaltiniu – vandeniu.

Tarp lietuvių kalbos pavyzdžių rasta vos keletas šio tipo metaforų:

1. „*Pro ligos miglą žvelgiu į užpustytą ledo langą.*“
2. „*Ligos kaip troškūs debesys užeidavo ir praeidavo, <...>*“

Tarp rusų kalbos pavyzdžių šio tipo konceptualiųjų metaforų rasta tik viena. Žemiau pateiktame pavyzdyje liga, kaip ir lietuvių kalboje, apibūdinama, kaip *miglota* (*туманная*), galimai įvardijant nežinomą ligą ir neaiškios jos kilmės ar susirgimo šaltinius, tokiu būdu pabrėžiant jos paslaptinę gamą:

1. „*Может быть, именно туманная болезнь помогла мне прожить в полусне <...>.*“

Migla apibūdinama kaip „neapibrėžtumo, perėjimo iš vienos būsenos į kitą, taip pat fantastiškumo simbolis“ (Becker 1996, 165). Panašios savybės – neapibrėžtumas ir paslaptinė gamą – priskiriamos ir debesims (Becker 1996). Tokiu būdu, būtent šių reiškinių priskyrimas ligai sufleruoja apie tam tikrą ligų mistifikavimą, įsivaizduojant jas paslaptinėmis, nenusipėjamomis, ne visada turinčiomis aiškias priežastis ir pan.

Vis dėlto, remiantis ganėtinai nedideliu rastų šio tipo konceptualiųjų metaforų kiekiu, galima daryti prielaidą, kad konceptualioji metafora LIGA – ORAS nėra itin būdinga gretinamų kalbų pasaulėvaizdžiams.

2.6. LIGA – AUGALAS

Šiai ištakų sferai priskirtos konceptualiosios LIGOS metaforos, priskiriančios ligai savybes, apibendrintai būdingas – augalui. Tarp pastarųjų, dažniausiai pasitaikančios yra susijusios su *šaknų* turėjimu ir *įsišaknijimu*:

1. „<...> *patark, jei tokia protinga, ką man daryti, kad ta liga mano viduriuos neįsišaknytų?“.*
2. „*Tada dirbtinai įskiepyta liga įsišaknija, tampa antrarūše, bet tikra liga, <...>.*“
3. „<...> *tuberkuliozė, šiltinė ir vėžio liga bus išrauta su šaknimis; <...>.*“

Viename iš aukščiau pateiktų pavyzdžių (pvz. Nr. 2), pavartotas terminas *įskiepyta*, kuris yra vartojamas tiek medicinoje, tiek ir botanikoje ar sodininkystėje. Ligos įsišaknijimas galimai reikštų tvirtą įsitvirtinimą ligonio organizme, jo energijos siurbimą, ko paprastai žmonės siekia išvengti, užkirsdami tam kelią, ligai dar nespėjus įsišaknyti, nes vėliau ją išnaikinti būsią sunkiau.

Dar viena augalo ypatybė, lietuvių kalboje priskiriama ligai, yra šakotumas arba *išsišakojimas*, kuris konkrečiau, apačioje pateikto pavyzdžio kontekste pasižymi panašia reikšme, kokią ligai suteikia šaknys, t. y. įsitvirtinimas ir išsiplėtojimas gyvame ligonio organizme:

4. „<...> *išsišakoja visame kūne kaip vėžys ar odos, nagų liga, vėliau - aklumas.*“

Rusų kalboje taip pat sutinkami pavyzdžiai, kuriuose kalbama apie ligos *šaknį* (*корень*) ir *įsišaknijimą* (*укорениться*), kurių prasmė panaši kaip ir lietuvių kalboje – šaknis gali būti susieta su ligos pradžia ar jos įsitvirtinimu organizme:

1. „<...> *и корень многих преступлений и болезней, следовательно, уничтожить откуп винный; <...>.*“
2. „<...> *как опасную и глубоко укоренившуюся болезнь <...>.*“

Vis dėlto rusų kalboje gerokai dažniau sutinkamas ligų *puokštės* (*букет*) ar *puokštelės* (*букетик*) įvaizdis, kurio vartojimo atvejų tarp lietuvių kalbos pavyzdžių nebuvo rasta. Nepaisant pirminės teigiamos žodžio „puokštė“ asociacijos, konkrečiame kontekste, apeiluojuojant į asmens ar gyvūno esamų ar būsimų ligų gausą ir įvairumą, ji įgyja neigiamą prasmę:

3. „<...> *был обнаружен ещё целый букет болезней, включая диабет и ишемию.*“
4. „<...> *у самочки обнаружился целый «букет» болезней: хроническая мелкоочаговая пневмония, плеврит, нефрит <...>.*“
5. „<...> *старения и появления целого «букета» болезней.*“

6. „<...> годам (примерно конечно) будет букетик болезней (типа холецистита, аутоимм. заболеваний <...>.“

Taigi, abiejuose gretinamų kalbų pasaulėvaizdžiuose konceptualioji metafora LIGA – AUGALAS suvokiama kaip kažkas, gebančio įsišaknyti, tokiu būdu įsitvirtinant organizme, kas vėliau galimai reikalauja didesnių pastangų, norint pašalinti jau įsišaknijusią ligą.

2.7. LIGA – TALPYKLA

Remiantis Dž. Leikofo ir M. Džonsono konceptualiųjų metaforų teorija (2003), kiekvienas iš mūsų, o taip pat materialūs daiktai tam tikra prasme yra talpyklos arba konteineriai, su tikromis ar įsivaizduojamomis ribomis, atskirtu vidumi ir išore. Šitaip projektuojama ir suvokiama aplinka žmonėms suteikia galimybę laisviau kalbėti ir geriau pažinti tiek pačius objektus, tiek ir reiškinius, vykstančius su jais.

Įvairūs reiškiniai, emocijos, nematerialūs dalykai, tarp jų ir ligos – taip pat gali būti laikomi talpyklomis. Reiškinių, emocijų išgyvenimo ar ligų metu žmogus įsivaizduojamas kaip esantis tam tikroje padėtyje ar vietoje, kurios ribomis galėtų būti laikomos atitinkamos emocijos ar simptomai, vienu ar kitu būdu įtakojantys ar varžantys subjekto, dažniausiai ligonio, laisvę.

Lietuvių kalboje ligonio sirgimą, ir tuo metu buvimą ligos talpykloje arba „ligoje“, iliustruoja vietininko linksnio forma ir prielinksnio *iš* vartojimas. Buvimas *ligoje* apimą patį ligos procesą, įskaitant visus ligos etapus bei ligonio savijautą jų metu:

1. „<...> gydytojas gali suteikti pagalbą ir ligoje, ir nelaimėje.“
2. „Sunkiai pasikankinusi ligoje, Teresė mirė antrąją Velykų dieną <...>.“
3. „<...> suvestas į akistatą su pačiu savimi mirtinoje ligoje, tremtyje, kalėjime - vietoje, kuri atmeta, <...>.“

Šiai ištakų sferai priskiriami ne tik pavyzdžiai, kuriuose ligonis netiesiogiai vaizduojamas TALPYKLOJE, bet ir tokie, kuriuose liga įgauna indo (o tuo pačiu ir TALPYKLOS) formą, pavidalą ar kitas ypatybes, tokiu būdu, suteikiant galimybę joje ko nors *ieškoti*, pvz. priežasčių:

4. „<...> priežasčių reikia ieškoti ne metastazėje, bet pačioje ligoje.“

Šio tipo konceptualiosios metaforos pasižymi neigiamu požiūriu į ligą. Kaip jau buvo paminėta aukščiau, remiantis šia ištakų sfera liga įsivaizduojama kaip indas ar tiesiog vieta, turinti tam tikras ribas, kurios vienu ar kitu būdu varžo sergančiojo laisvę, ir iš kurios nėra taip paprasta

„išeiti“. Tai iliustruoja žemiau pateiktas pavyzdys, kuriame žmogus *pasitraukė iš ligos*, tik nusižudydamas:

5. „<...> *jis pasitraukė iš beviltiškos ligos*.“

Ši ištakų sfera taip pat būdinga ir rusų kalbai. Buvo rasta dešimt konceptualiųjų LIGOS metaforų atvejų, kuriose liga taip pat įgyja talpyklos kaip buvimo tam tikroje vietoje prasmę:

1. „*В болезни твоей не будь небрежен, ноkelлиш, где он лежал в болезни, решено было построить больничный храм <...>*.“

Šiek tiek specifiška tai, kad rusų kalboje LIGAI, suvokiamai kaip tam tikrai TALPYKLAI, linkstamai pritaikyti patekimo „į ją“ būdo scenarijų, ko nebuvo pastebėta lietuvių kalboje, kurioje labiau konstatuojamas pats „buvimo ligoje“ faktas arba kamonės, juntamos, būnant joje, tačiau ne pats, susirgimą išreiškiantis, procesas. Taigi, rusų kalboje susirgimo procesas, kurį galima laikyti savotišku „patekimu į ligą“ dažniausiai išreiškiamas tranzityviniu veiksmažodžiu *įkristi (впасть)*:

2. „<...> *могло умереть, или впасть в болезнь, <...>*.“

3. „*Нередко впадает в болезнь человек*.“

4. „<...> *а выжившие впадают в лучевую болезнь и завидуют умершим <...>*.“

Susirgusius, ir tokiu būdu „įkritusius į ligą“, asmenis, galima bandyti *traukti (вытаскивать)* iš jos. Ši ypatybė reikšminga tuo, kad iliustruoja nesitaikstymą su liga, o mėginimą pasipriešinti jai ir jos aplinkybėms:

5. „<...> *можно больных, вытаскивать их из болезни, адаптировать к жизни в обществе <...>*.“

Rusų kalboje galima įžvelgti ir ligos sąsają su pastatu, kuris pats savaime taip pat reiškia vietą, tuo pačiu ir talpyklą, kuri gali atsidaryti, lyg turėtų *duris (дверь)* ar kitas angas, pro kurias galima būtų patekti – *įeinant* arba kaip konkrečiame pavyzdyje Nr. 5 – *nuieinant* į ją (*ушла в*), o vėliau iš jos pasišalinti – iš jos *išeinant (выходя из)*, kas šiuo atveju, priešingai nei lietuvių kalboje, nereiškia pasitraukimo iš gyvenimo.

6. „<...> *я вся ушла в ее болезнь, и вот Бог наказал*.“

7. „<...> *одна за другой открываются болезни, потому что попавшие в организм <...>*.“

8. „<...> *еще не открылась её чудовищная болезнь*.“

9. „<...> выходя из очередного рецидива **болезни**, грозно и неожиданно поднявшей голову <...>.“
10. „Вот тебе и **дверь в болезнь!**“

Ligai priskiriama ir daugiau pastatui būdingų ypatybių, pvz. ligos, it kokios nestabilios konstrukcijos *parėtimas* (*поддерживать*) ar galimybė joms užgriūti (*обрушиться*) ant žmogaus:

11. „<...> механизма «детекции ошибок», который поддерживает **болезнь**, и одновременно повышает пластичность системы <...>.“
12. „На молодого человека обрушилась тяжкая **болезнь**: туберкулёз позвоночника.“

Pastaroji ypatybė, t. y. *užgriuvimas*, būdingas ne tik pastatui, tačiau savaime asocijuojasi su gerokai masyvesniu objektu, nei kalbant, apie ką nors „užkritisio“. Jei būtų rastas pastarojo veiksmožodžio pavartojimo pavyzdys, galbūt jį būtų buvę tikslingiau priskirti DAIKTO ištakų sferai, tačiau šiuo atveju *užgriuvimo* pavyzdys laikomas glaudžiai besisiejanti su pastatu ir dėl šios priežasties labiau tinkančiu TALPYKLOS ištakų sferai.

Nepaisant kiek aktyvesnės pasipriešinimo pozicijos ir pavyzdžių, susijusių su galimu taikesniu išėjimu iš ligos, rusų kalboje ši ištakų sfera taip pat išreiškia negatyvų požiūrį į ligą.

Lietuvių ir rusų kalbose konceptualiąją metaforą LIGA – TALPYKLA vienija tai, kad talpykla ir buvimas joje suvokiami kaip turintys neigiamą prasmę, be to, talpykla riboja sergančiojo veiksmus. Gretinamose kalbose specifiška tai, kad lietuvių kalboje šia metafora labiau konstatuojamas subjekto, dažniausiai paties ligonio, buvimo talpykloje faktas, tuo tarpu rusų kalboje, ši metafora taikoma ne tik ligonio sirgimo faktui iliustruoti, bet ir jo artimųjų susirūpinimui nusakyti. Be to, specifiškai tai, kad rusų kalboje dėmesys skiriamas ir patekimo į talpyklą būdams (į ją galima *įkristi* (*впасть*) ir nueiti (*уйти в*)), veiklai joje bei aktyvesniu nesitaikstymu su patekimo į ją faktu, t. y. bandymu pa(si)šalinti iš jos, ką iliustruoja pavyzdys, kuriame kalbama apie subjekto ištraukimą iš jos (*вытаскивать*).

2.8. LIGA – MAŠINA ARBA ĮRENGINYS

Konceptualiosios LIGOS metaforos, priskiriamos šiai ištakų sferai, apibūdina ligą kaip tam tikrą mechanizuotą mašiną ar įrenginį. Tokiu būdu, liga suvokiama, kaip pasižyminti pastarųjų objektų savybėmis – turi vidinį, veikiantį *mechanizmą*, kurį sergant būtina išsiaiškinti ir pažinti:

1. „<...> osteoporozės ir jos komplikacijų paplitimas, ligos pasireiškimo mechanizmai, klinikiniai simptomai <...>.“
2. „<...> į vaizdą ir paveldimumą buvo bandoma išsiaiškinti ligos mechanizmą.“
3. „<...> jau pažįsta slaptą kiekvienos ligos "mechanizmą" ir gali derėtis su mirtimi.“
4. „<...> o visą kūną vertęs krūpčioti ligos mechanizmas darė įspūdį <...>.“

Liga, suvokiama kaip įrenginys, taip pat gali būti apibūdinama ir kaip *nesudėtinga*. Šiuo atveju reikėtų pažymėti, kad ligos „sudėtingumas“ lietuvių kalboje dažniau išreiškiamas kitais žodžiais – *rimtumu* arba *sunkumu*:

5. „<...> gali gydytis pas savo gydytoją, nes liga nesudėtinga.“
6. „Jei liga nesudėtinga, kai tik atsikuria vaiko būklė, <...>.“

Šios savybės iliustruoja kiek švelnesnį požiūrį į ligą, kuriuo remiantis, liga nėra laikoma kažkuo gaivališku ir veikiančiu nepriklausomai nuo žmogaus valios. Tačiau tai dar nereiškia, kad šio tipo konceptualiosios metaforos vartojamos išimtinai kalbant apie taip vadinamas nesunkias ligas. Šiuo atveju ligos mechanizmas – galėtų reikšti tam tikrą ligos pobūdžio, simptomų ir kitų ligos ypatybių pažinimą, galimai leidžiantį lengviau ją priimti, gydyti, o jei tai nepagydoma, ar taip vadinama „gyvenimo būdo“ liga – išmokti lengviau gyventi su ja.

Mašinos ir įranga gali būti *kontroliuojamos* arba *valdomos* žmogaus. Ši ypatybė taip pat glaudžiai siejasi su aukščiau paminėtomis nepagydomomis ir „gyvenimo būdo“ ligomis, kurias būtina išmokti „kontroliuoti“, t. y. sekti savijautą, žymėti rodiklius, laikytis tam tikros disciplinos ir t. t.:

7. „<...> kontrolės taisyklės, kuriose nurodoma, kad liga yra kontroliuojama, jeigu: 1. Simptomai yra reti <...>.“
8. „<...> patenka į žalią zoną, vadinasi, viskas gerai - liga yra pakankamai kontroliuojama <...>.“
9. „<...> kurie patys nori išmokti gyventi su savo liga ir ją valdyti. DIS turi būti matuojama pastoviai <...>.“

Rusų kalbos pasaulėvaizdžiui taip pat būdingas ligos prilyginimas mašinai ar įrangai, priskiriant šiai ištakų sferai būdingas savybes.

Kaip ir lietuvių kalboje, šio tipo metaforose dažniausiai sutinkama ligos *mechanizmo* (*механизм*) turėjimas bei jo valdymas, pvz. galimybė *sulėtinti* (*замедлить*) jos procesą arba užuominos apie ligos it kokio įrenginio *sukūrimą* (*создание*):

1. „<...> и смог стали пусковым механизмом болезни.“
2. „В чем же заключается механизм болезни?“
3. „<...> купировать развитие опухоли и замедлить болезнь.“
4. „Томас Квастхоф — жертва болезни, фактически созданной человечеством,
точнее — научной ошибкой человечества.“

Pasitaiko ir įvairesnių bei labiau šiuolaikiškesnių technologinių įrenginių ypatybių – tokių, kaip pvz. *budinčio ar taip vadinamo „miego“ režimo* («спящий» режим) nustatymas:

5. „<...> вошебника», который знает, как перевести болезнь в «спящий» режим, <...>.“

Nors šio tipo konceptualiųjų metaforų rusų kalboje sutinkama nepalyginamai mažiau nei lietuvių kalboje, pavyzdžiuose galima išvelgti bendrų abiejų gretinamų kalbų tendencijų – ligos vidinio mechanizmo turėjimą bei galimybę jį (tuo pačiu ir pačią ligą) valdyti ar kontroliuoti. Tačiau reikia pažymėti, kad pastaroji ypatybė (t. y. gebėjimas ligą kontroliuoti ir valdyti) rusų kalboje nėra taip stipriai išplėtotą kaip lietuvių kalboje.

2.9. LIGA – JUDĖJIMAS ARBA KRYPTIS

Ši ištakų sfera apima konceptualiasias kelio ar kelionės metaforas bei metaforas, kuriose atsispindi krypties nuorodos. Kelio ar kelionės metaforos, nepaisant šiose metaforose atsispindinčio keliavimo būdo, apibendrintai išreiškia judėjimą, ir tokiu būdu liga apibūdinama, taip pat, kaip kažkas judančio. Šis ligos judėjimas daugeliu atveju galėtų būti suvokiamas, kaip kintantis procesas, apimantis ligos vystymosi etapus, ligos kitimą priklausomai nuo gydymo proceso.

Priešingai nei kitose ištakų sferų kategorijose, nagrinėtuose pavyzdžiuose liga negali tapti pačiu savaiminiu JUDĖJIMU, nes kiekviename iš nagrinėtų pavyzdžių yra raktinis žodis – leksema „liga“, kuri sakinyje tampa veiksmiu, galinčiu judėti. Su judėjimu susijusių metaforų lietuvių kalboje vartojama nemažai. Tą patvirtina pakankamai didelis kiekis su judėjimu (o ypač – ėjimu) susijusių metaforų, priskirtų ištakų sferai – GYVA BŪTYBĖ, kadangi nors pastarųjų veiksmų veiksmiu buvo liga, tačiau tiesioginiu pastarųjų judėjimo veiksmų atlikėju galėjo būti tik gyva būtybė, t. y. tokiu būdu, liga įgydavo savybes, būdingas gyvai būtybei.

Vis dėlto, nagrinėtuose pavyzdžiuose, ypač publicistikoje, dažnai vartojamas terminas *ligos eiga*, apibūdinantis ligos procesą vyksmą. Internetiniame „Lietuvių kalbos žodyne“ šio daiktavardžio pirmoji reikšmė yra „eiseną“ (<http://www.lkz.lt/startas.htm>). Be to, šio tipo

pavyzdžiuose gana sunku identifikuoti veiksnio pobūdį, nes jis nėra tiesiogiai išreikštas, kaip ir pats šiuo atveju judėjimą reprezentuojantis žodis, kuris nėra veiksmažodis. Dėl pastarųjų minėtų priežasčių, nuspręsta šio tipo pavyzdžius priskirti ištakų sferai JUDEJIMAS IR KRYPTIS:

1. „<...> atrinkti duomenys apie GPH stadiją, komplikacijas, ligos eiga, tyrimų duomenis, skirtą gydymą <...>.“
2. „Ligos eiga gali būti labai individuali: <...>.“
3. „<...> dirginantys veiksniai, kurie pasunkina alerginės ligos eiga.“
4. „<...> ligos simptomais ir paūmėjimais sudaro natūralią ligos eiga.“
5. „<...> sunkiai sergančių ligonių būklei įvertinti, ligos eigai stebėti, <...>.“

Pažymėtina, kad *eiga* dažniausiai vaizduojama kaip vykstanti natūraliai ir savarankiškai, be pašalinio žmonių įsikišimo, o žmonės tegali ją stebėti, fiksuoti, rinkti duomenis ir pan. Vis dėlto nors tokiu būdu ir pati liga, apie kurios eigą kalbama pavyzdžiuose, yra taip pat suvokiama, kaip savarankiška, ir kuriai mažai įtakos daro žmonės, negalima išvelgti kitose ištakų sferose akivaizdaus negatyvaus ligos vertinimo. Šio tipo pavyzdžiuose liga vertinama labiau neutraliai. Tačiau tai gali lemti ir labiau neutralus publicistinis stilius, nes, kaip jau buvo paminėta aukščiau, didžioji dali šio tipo pavyzdžių rasta publicistikoje.

Lietuvių kalboje, metaforų kuriose atsispindi kryptis AUKŠTYN nepastebėta, tačiau pavyzdžių, besisiejančių su kryptimi ŽEMYN, galima buvo išvelgti pavyzdžiuose, priskirtuose DAIKTO, JĖGOS ir STICHIJOS ARBA GAMTINIO ELEMENTO, o būtent – ŽEMĖS ištakų sferose.

DAIKTO ištakų sferose metaforose, sunki liga apibūdinama kaip kažkas *slegiančio*. Internetiniame „Lietuvių kalbos žodyne“ veiksmažodis „slėgti“ apibūdinamas kaip „spausti sunkumu iš viršaus“ (<http://www.lkz.lt/startas.htm>), tokiu būdu ir ligą, įsivaizduojant kaip spaudžiančią subjektą iš viršaus – žemyn:

6. „1890 m. Freudą slėgė darbas, ligos, šeimos ir piniginiai rūpesčiai.“

DAIKTO ištakų sferoje buvo paminėta ir daugiau iš pažiūros panašių veiksmažodžių, priskirtų ligai – *spausti*, *prispausti* ir pan. Vis dėlto, priešingai nuo veiksmažodžio *slėgti*, jų žodyniniuose apibrėžimuose nėra nurodytos krypties, todėl, *spaudimą* ar *prispaudimą* galima įsivaizduoti nebūtinai esant nukreiptą žemyn. Dėl šios priežasties pastarieji veiksmažodžiai nebuvo priskirti šiai ištakų sferai.

JĖGOS ištakų sferoje galima rasti tokių lietuvių kalbos pavyzdžių, kuriuose liga *palaužia* subjektą, o STICHIJOS ARBA GAMTINIO ELEMENTO ištakų sferoje liga apibūdinama kaip *gili*, kas abiejuose pavyzdžiuose savaime taip pat asocijuojasi su kryptimi ŽEMYN:

7. „*Likimo nuskriausta, kūnas vysta ligos palaužtas, o dėl ko taip atsitiko?*“
8. „*Netrukus pats įsitikinau, kokia gili ir šakota jo liga.*“

Rusų kalbos DAIKTO, JĖGOS IR TALPYKLOS ištakų sferose taip pat buvo rasta ligos metaforų pavyzdžių, kuriuose taip pat galima išvelgti kryptį žemyn.

Tarp DAIKTO ištakų sferoje rastų pavyzdžių, su kryptimi ŽEMYN siejasi metaforos, kuriose ligos sunkumas iliustruojamas jos gebėjimu *užkristi* (*навалиться, завалиться*):

1. „*А в старости, когда наваливаются болезни, возникает нелогичная, обратно пропорциональная ситуация <...>.*“
2. „*— На кого болезнь раньше навалится, никому из нас <...>.*“
3. „*<...> а потом «вдруг» его заваливает болезнь: циррозик, рачок...*“

Rusų kalbos JĖGOS ištakų sferoje randami pavyzdžiai, kuriuose liga įgyja galią ir sugeba subjektą *sulenkti* (*согнуть*) ir *taip pat kaip ir lietuvių kalboje – palaužti* (*надломить*):

4. „*<...> согнутым вперёд, видимо, от какой-то болезни, туловищем.*“
5. „*Там его надломила жестокая болезнь крови, злокачественная анемия.*“
6. „*Крючок был согнут зловредной болезнью и ходил боком.*“
7. „*<...> империя... загнется... от такой же болезни.*“

TALPYKLOS metaforų ištakų sferoje, o būtent – tarp patekimo „į ligą“ būdų, dažniausiai išreiškiamų veiksmažodžiu *įkristi* (*впасть*), taip pat galima išvelgti kryptį žemyn:

8. „*<...> могло умереть, или впасть в болезнь, и основаться не на обещаниях другим классиком: «Нередко впадает в болезни человек.*“
9. „*<...> а выжившие впадают в лучевую болезнь и завидуют умершим <...>.*“

Tarp rusų kalbos ligos metaforų, akivaizdžių krypties AUKŠTYN pavyzdžių nebuvo rasta.

Tiek lietuvių, tiek rusų kalbų pasaulėvaizdžiuose įmanoma išvelgti ligos kryptį ŽEMYN, tačiau atsižvelgiant į tai, kad abiejose kalbose šio tipo pavyzdžių rastas ne itin gausus kiekis, manytina, kad gretinamų kalbų pasaulėvaizdžiuose ši kryptis nėra dominuojanti. Šiam tipui priskirtose metaforose galima išvelgti subjektų nesipriešinimą ligai, ligos viršenybę prieš subjektą bei neigiamą ligos vertinimą, priklausančius ir nuo sakinių konteksto, kuriuose kalbama apie

didesnį sergamų ligų kiekį, jų sunkumą, sudėtingumą ir jų atnešamus skausmingus fizinius ir emocinius pojūčius bei rezultatus, kurie jau savaime žmonių yra vertinami neigiamai.

2.10. LIGA – SPORTAS ARBA ŽAIDIMAS

Buvo rasta keletas konceptualiųjų LIGOS metaforų pavyzdžių, kuriuos galima būtų priskirti SPORTO ištakų sferai. Pastarieji pavyzdžiai rasti publicistiniuose tekstuose ir itin glaudžiai susiję su statistiniais duomenimis:

1. „<...> *Bukonių apylinkėje kvėpavimo sistemos **ligos** užima pirmą vietą vaikų ligų struktūroje.*“
2. „*Besivystančiose šalyse ši **liga** pirmauja, o išsivysčiusiose užima šestąją vietą <...>.*“

Sporto bei kitų žaidimų ypatumų įterpimas į tekstus, kuriuose pateikiami statistiniai duomenys, skaičiai, lentelės, diagramos ir pan. – galimai pajvairina tekstą, suteikdami šiam įdomumo ar žaismingumo. Kita vertus, pastarosios, su sportu susijusios, frazės yra gana dažnai vartojamos ir dėl to galimai praradusios arba nebesukeliančios pirminio stipraus emocinio poveikio, t. y. skaitytojas, skaitantis straipsnį, kuriame būtų įsiterpę aukščiau paminėti pavyzdžiai, gali jų neatpažinti, neįžvelgti sporto, žaidybinių ar konkuravimo bruožų ir laikyti juos įprastais statistikos duomenų komentarais.

Su sportu glaudžiai siejasi ir žaidimas, kuriuos kartais sunku ir atskirti. Abu dalykai pasižymi žaidybinėmis, konkuravimo ir kitomis abiemis sritims būdingomis ypatybėmis. Be to, dažnai šiems dalykams apibūdinti vartojami tie patys žodžiai tokie, kaip pvz. tiek lietuvių, tiek rusų kalboje daugiareikšmis veiksmazodis – *(su)žaišti*.

Rusų kalbos ligos metaforose rasta pavyzdžių, kuriuose kalbama apie galimybę *sužaišti* (*сыграть*) ar *žaišti* (*играть*) ligą, galimai turint omenyje jos simuliaciją, kuriuo remiantis, ligą galima būtų prilyginti sportui ar žaidimui, turinčiam tam tikras taisykles, kurias šiuo atveju galėtų atstoti ligos simptomai, o tinkamai pastaruosius imitavus, žaidimas „liga“ – laikomas pavykusiui:

1. „*Витя сидит, он, по-моему, **сыграл болезнь** лучше, чем я <...>.*“
2. „*Даль **играет болезнь** сознания, болезнь века и действительно <...>.*“

Buvo rastas ir vienas pavyzdys, kuriame galimybė *sužaišti* tenka ne subjektui, o pačiai ligai, šiuo atveju turint omenyje jos (t. y. ligos) reikšmingumą ir svarbą:

3. „***Болезнь** дочери сыграла в моей жизни <...>.*“

Pastarajame pavyzdyje apie ligą kalbama kaip apie tam tikrą svarbaus vaidmens atlikėją, tokių būdu sakinyje galima išvelgti teatro ar vaidinimo metaforą. Tačiau remiantis tuo, kad vaidinimas neretai taip pat pasižymi žaidybiniais elementais, o be to, taip pat, kaip ir sportas ar žaidimas, yra skirtas žmonių pramogai, aukščiau pateiktą pavyzdį nuspręstą priskirti šiai ištakų sferai, ŽAIDIMĄ suprantant plačiaja to žodžio prasme.

Pastebėta, kad lietuvių kalboje vartojamos labiau su sportu susijusios metaforos, tuo tarpu rusų kalboje – su žaidimu, plačiaja to žodžio prasme. Tam gali turėti įtakos ir konkrečių publicistinių straipsnių tematika bei atskiriems dalykams, pvz. statistiniams duomenims lietuvių kalbos publicistiniuose straipsniuose, skiriamas dėmesys, ar abiejų kalbų specifiniai tokio pobūdžio straipsnių rašymo ypatumai. Vis dėlto kadangi šiame darbe į pačių straipsnių tematiką bei stilių papildomai ir detaliau gilinamasi nebuvo, pastarosios minties negalima nei patvirtinti, nei paneigti, tačiau manytina, kad atlikus atitinkamą straipsnių analizę, tam tikrų niuansų, darančių įtaką ir kalbos pasirinkimui, galima būtų išvelgti.

2.11. LIGA – MAISTAS

Tarp rusų kalbos ligos metaforų pavyzdžių rasta tokių, kuriuose liga suvokiama kaip maistas ar įgyja jam būdingų ypatybių, tokių kaip pvz. nuorodos į skonį. Tokiu būdu, liga apibūdinama kaip *šviežia* (*свежая*), apeiliuojant į jos naujumą, ar *saldi* (*сладкая*), kalbant apie šiuo atveju konkrečią ligą – cukrinį diabetą, kuris dažnai liaudyje siejamas su pirmuoju ligos pavadinimo dėmeniu „cukrinis“ (*сахарный*), keliančiu asociaciją su saldumu, todėl ši liga kartais pavadinama ir alternatyvesniu, tačiau žmonėms atpažįstamu variantu:

1. „*Ворсобин:*– Это достаточно свежая болезнь вроде СПИДа, которую нужно бояться <...>.“
2. „*В современном обществе «сладкая болезнь»* настигает все большее число людей <...>“
3. „*надежду миллионам людей со «сладкой болезнью»* на то, что однажды они <...>.“

Taip pat liga geba ir *maitinti* (*кормить*). Žinoma, gebanti *maitinti liga*, gali būti interpretuojama ir kaip veiksmo atlikėja, tokiu būdu, šią metaforą priskiriant prie GYVOS BŪTYBĖS ištakų sferos. Vis dėlto, negalima paneigti fakto, kad ši metafora kelia asociacijas būtent su maistu. Dėl šios priežasties, ji ir buvo priskirta šiai ištakų sferai. Galima spėti, kad apačioje pateiktame pavyzdyje labiau kalbama ne apie ligą, medicininiu požiūriu, o maniją ar subjekto aistringą užsiėmimą, iš kurio naudos, vienu ar kitu būdu, gauna daugybė žmonių:

4. „Их болезнь кормит сотни, тысячи людей - явных букмекеров, тайных букмекеров, кассиров тотализаторов, тренеров, конюхов, жокеев, <...>.“

Šio tipo konceptualiųjų metaforų lietuvių kalboje nebuvo rasta. Galima daryti prielaidą, kad šio tipo metaforos nėra būdingos lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiui. Tačiau taip pat galima būtų suabejoti dėl cukrinio diabeto vadinimo „saldžia liga“, kurio pavyzdžių šiuo atveju rasta nebuvo, tačiau ir tarp lietuvių, pastaroji frazė yra pasitaikanti, neoficialiai vartotina, lengvai atpažįstama ir susiejama su tikrąja liga.

2.12. LIGA – UŽDARBIS

Rusų kalbos pasaulėvaizdžiui būdinga ligą įsivaizduoti kaip tam tikrą uždarbį, tokiu būdu priskiriant jai savybes, būdingas pinigams ar materialioms vertybėms, plačiau to žodžio prasme. Tokiu būdu suvokiant ligą, dažniausiai pastarąją galima *užsidirbti* (*заработать*):

1. „Лило (пригород Тбилиси) заработали лучевую болезнь 11 человек <...>.“
2. „<...> чужую женщину — видел её немолодость, болезни, заработанные годами жизни <...>.“
3. „<...> рисового поля, то зарабатывали себе болезнь и еще большее обезвоживание организма <...>.“

Tačiau priešingai nei kalbant apie tikrąsias materialines vertybes ir pinigus, ligų užsidirbimas nėra laikomas teigiamu dalyku ar siekiamybe. Paprastai jos užsidirbamos ilgų gyvenimo metų, sunkaus darbo, prastų ar kenksmingų gyvenimo sąlygų dėka.

Ligos gali subjektą kuo nors aprūpinti (*обеспечить*) arba gali būti suvokiamos ir kaip tam tikra valiuta, kuria už kažką atsiskaitoma ar mokama:

4. „В общем, болезнь обеспечила ему благоустроенное одиночество.“
5. „<...> платит изменением климата, стихийными бедствиями, болезнями <...>.“

Nors aukščiau pateiktame pavyzdyje ir nematyti to, kas ligomis *moکا*, tačiau iš bendro konteksto galima būtų įžvelgti sąsają su Dievu ar aukštesnėmis jėgomis, tokiu būdu auklėjančiais žmoniją. Pastaroji ypatybė galėtų būti susieta su krikščioniškuoju požiūriu, kuriuo remiantis liga suvokiama kaip atpildas, bausmė ar išbandymas, kurį siunčia Dievas žmonėms auklėti ir taurinti. Beje, pastarojo požiūrio apraiškų sutinkama ir lietuvių pasaulėvaizdyje, tačiau priešingai nei rusų kalbos pavyzdžiuose, lietuvių kalboje – didesnis dėmesys skiriamas ne ligai, kaip bausmei, t. y.

neakcentuojant to, kad ja už kažką (netinkamą elgesį, nuodėmes ar pan.) mokama, bet būtent naujoms savybėms, kurias ji suteikia subjektui, tokiu būdu akcentuojant krikščioniškojo pasaulėvaizdžio siekiamą rezultatą.

2.13. LIGA – NUSIKALTIMAS IR BAUSMĖ

Tarp lietuvių kalbos pavyzdžių, rasta keletas metaforų, kuriose ligai priskiriamos ambivalentiškos, su teisėtvarka susijusios savybės.

Viena vertus, liga suvokiama kaip nusikaltimas, už kurį kažkas yra atsakingas, t. y. ligą turi savo *kaltininką*:

1. „<...> teigiami rezultatai sutampa, alergenas išties yra **ligos kaltininkas**.“
2. „*Todėl dėl vaiko **ligos "kalti"** abu tėvai (jeigu galima tai laikyti kalte <...>.*“

Kita vertus, liga suvokiama ir kaip tam tikra bausmė ar baudėja, **gebanti** ir *surakinti*, tarytum uždėdama antrankius ir įkalindama, tokiu būdu apribodama subjekto laisvę ir jį nubausdama:

3. „***Liga surakino sąnarius*** <...>.“

Pastaroji ypatybė gali būti grindžiama tiek ligonio fiziologiniais pojūčiais skausmu ar šiuo atveju – sąnario nejudrumu, tiek krikščioniškuoju požiūriu, kuriuo remiantis liga kartais traktuojama kaip už kažką baudžianti.

Tarp rusų kalbos pavyzdžių rasta vienas, kuriame liga taip pat suvokiama kaip nusikaltimas, turintis kažką, ko reikia ieškoti, norint suversti kaltę ir įvardinti *kaltais* (*виновных*):

1. „<...> *ребенка пытается найти виновных в болезни* дочери.“

Remiantis negausiu šio tipo konceptualiųjų metaforų pavyzdžių kiekiu, galima daryti prielaidą, kad šio tipo metaforos nėra itin būdingos lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdžiams.

IŠVADOS

1. Konceptas suvokiamas kaip mentalinis sąmonės darinys, gebantis atspindėti tiek asmens, tiek ir kalbinės bendruomenės bei kultūros žmonių susiformavusią bendrą sampratą apie kurį nors reiškinių, apimant sukauptą jutiminę, patirtinę, socialinę bei enciklopedinio pobūdžio informaciją, kurios dalis gali būti išreikšta kalbinėmis priemonėmis – konceptualiosiomis metaforomis.
2. Analizuojant koncepto LIGA metaforų raišką lietuvių ir rusų kalbose, išskiriant koncepto panašumus bei skirtumus, remtasi 646 lietuvių ir 764 rusų kalbos pavartojimo atvejais.
3. Konceptualiųjų LIGOS metaforų analizė parodė, kad lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdžiuose LIGOS konceptas suvokiamas kaip: GYVA BŪTYBĖ; DAIKTAS; JĖGA; KARAS ARBA PRIEŠAS; STICHIJA ARBA GAMTOS ELEMENTAS; AUGALAS; TALPYKLA; MAŠINA ARBA ĮRENGINYS; JUDĖJIMAS ARBA KRYPTIS; SPORTAS ARBA ŽAIDIMAS; NUSIKALTIMAS ARBA BAUSMĖ. Tik rusų kalbos pasaulėvaizdžiui būdinga LIGOS konceptą suvokti kaip MAISTĄ ar UŽDARBĮ.
4. Gretinamų kalbų pasaulėvaizdžiuose ligai priskiriamos tokios GYVOS BŪTYBĖS ypatybės kaip gebėjimas judėti bei pasižymėjimas tam tikromis fiziologinėmis ypatybėmis. Vien tik rusų kalbos pasaulėvaizdžiui būdingas su maitinimosi procesu susijusių veiksmožodžių priskyrimas.
5. Gretinamose kalbose konceptualioji metafora LIGA – ŽMOGUS yra itin produktyvi. Abiejose kalbose ligai priskiriami atliekami tikslingi veiksmai, žmogui būdingos charakterio savybės, žmogaus fiziologiniai ypatumai ar kūno dalys bei randama sąsajų, atspindinčių bendrą gyvenimą su liga. Specifiška tai, kad lietuvių kalboje pastebimas didesnis nuolankumas ir susitaikymas su liga bei likimu, taip pat –lietuvių kalboje ligai priskiriama įvairesnių žmogaus charakterio ar elgesio ypatumų niuansų.
6. Konceptualioji metafora LIGA – GYVŪNAS – būdinga tiek lietuvių, tiek rusų kalbų pasaulėvaizdžiams, tačiau nėra dominuojanti. Gretinamas kalbas sieja tai, kad abiejų kalbų pasaulėvaizdžiuose, ligą apibūdinant kaip gyvūną, jai suteikiamos labiau laukinio gyvūno savybės.
7. Konceptualioji metafora LIGA – DAIKTAS abiejose gretinamų kalbų pasaulėvaizdžiuose dažniausiai pasižymi tam tikra ligos svorio išraiška, panašiais ligos kaip daikto transportavimo ir perdavimo būdų pasirinkimais. Specifiška tai, kad rusų kalbos pasaulėvaizdyje labiau paplitęs priklausomumo ar ligos nuosavybės pabrėžimas bei kita ligai priskiriama daiktiškumą atspindinti ypatybė – buvimas *aštria*.

8. Tiek lietuvių, tiek rusų kalbų didžioji JĖGOS ištakų sferos pavyzdžių dalis arba savaime išreiškia neigiamą veiksmą arba įgyja neigiamą prasmę sakinio kontekste.
9. Konceptualioji metafora LIGA – KARAS ARBA PRIEŠAS itin dažna gretinamų kalbų pasaulėvaizdžiuose, kuriems būdingi ir panašūs, o kartais net sutampantys karo su liga scenarijai. Specifiška tai, kad rusų kalba pasižymi didesne veiksmožodžių, iliustruojančių kovą su liga, įvairove, taip pat rusų kalboje dažniau kalbama apie galutinį rezultatą – nugalėjimą ir pergalę.
10. Konceptualioji metafora LIGA – STICHIJA ARBA GAMTOS ELEMENTAS būdinga abiem gretinamoms kalboms. Abiejų kalbų pasaulėvaizdžiuose LIGA konceptualizuojama į smulkesnius pogrupius – UGNĮ, SKYSTĮ, AUDRĄ (VĖJĄ) bei ŽEMĘ. Lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiui būdingiausios su UGNIES bei AUDROS (VĖJO) ištakų sferomis susijusios metaforos, tuo tarpu rusų kalbos pasaulėvaizdyje dažnesnis LIGOS – SKYSČIO vaizdinys.
11. Konceptualioji metafora LIGA – AUGALAS gretinamų kalbų pasaulėvaizdžiams nėra itin būdinga, tačiau abiejose kalbose iliustruoja ligą kaip kažką, gebančio įsisaknyti, tokiu būdu įsitvirtinant organizme.
12. Gretinamose kalbose konceptualiąją metaforą LIGA – TALPYKLA vienija tai, kad talpykla riboja sergančiojo veiksmus. Specifiška tai, kad lietuvių kalboje šia metafora labiau konstatuojamas subjekto buvimo talpykloje faktas, tuo tarpu rusų kalboje, dėmesys skiriamas patekimo į talpyklą būdams, veiklai joje bei aktyvesniam nesitaikstymu su patekimu į ją.
13. Abiejų gretinamų kalbų pasaulėvaizdžiuose konceptualioji metafora LIGA – MAŠINA ARBA ĮRENGINYS pasižymi vidinio mechanizmo turėjimu. Lietuvių kalbai būdingesnė kontrolės ar valdymo galimybė.
14. Lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizdžiuose įmanoma išvelgti konceptualiosios LIGOS metaforos kryptį ŽEMYN, tačiau atsižvelgiant į negausų šio tipo metaforų kiekį, manytina, kad gretinamų kalbų pasaulėvaizdžiuose šis metaforinis modelis nėra dominuojantis.
15. Lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiui būdingesnės konceptualiosios metaforos, kurių ištakų su sfera – SPORTAS, tuo tarpu rusų kalboje – ŽAIDIMAS.
16. LIGOS koncepto raiška lietuvių ir rusų kalbose yra gana panaši. Gretinamų kalbų pasaulėvaizdžiuose sutinkama daugiau koncepto panašumų nei skirtumų. Konceptų turinys abiejose kalbose glaudžiai siejasi bei dažniausiai išreiškia neigiamą vertinimą. Nepaisant keleto specifiškų koncepto raiškos ypatumų, galima daryti išvadą, kad LIGOS konceptas abiejose kalbose suvokiamas labai panašiai ir jį galima laikyti labiau universaliu.

LITERATŪRA

Šaltiniai:

1. *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://donelaitis.vdu.lt/>>
2. *Национальный корпус русского языка* [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://ruscorpora.ru>>

Literatūra:

1. Becker U. *Simbolių žodynas*. Vilnius: Vaga, 1995. 326 p.
2. *Debesys* [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: http://www.meteo.lt/ivair_debesys.php
3. Dundulienė P. *Lietuvos etnologija*. Vilnius: Mokslas, 1991. 406 p.
4. Gonzalez-Marquez M.; Mittelberg I.; Coulson S.; Spivey M.J. *Methods in cognitive linguistics*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007. 453 p.
5. Gudavičius A. *Etnolingvistika*. Šiauliai: K.J. Vasiliausko įmonė, 2000. 180 p.
6. Gudavičius A. *Etnolingvistika (tauta kalboje)*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2009. 255 p.
7. Gudavičius A. *Gretinamoji semantika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007. 244 p.
8. Gudavičius A. Reikšmė – sąvoka – konceptas ir prasmė. *Res humanitariae* X. 2011, p. 108–117.
9. Kėvečešas – Kövesces Z. *Metaphor: A Practical Introduction etaphor*. New York: Oxford University Press, 2002. 285 p.
10. Kvašytė R.; Papaurėlytė S. Kai kurie koncepto liga bruožai Lietuvos viešajame diskurse. *Filologija* 18. 2013, p. 107–117.
11. Leikofas, Džonsonas – Lakoff G.; Johnson M. *Metaphors we live by*. London: The University of Chicago Press, 2003. 276 p.
12. Lapinskienė L. *Simbolinių reikšmių žodynas*. Panevėžys: Magilė, 2002. 184 p.
13. *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė* [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 m. kovo 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://etimologija.baltnexus.lt/>>
14. *Lietuvių kalbos žodynas*. (I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga per internetą: <<http://www.lkz.lt>>

15. Marcinkevičienė R. *Lietuvių kalbos kolokacijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010. 212 p.
16. Marcinkevičienė R. Tekstynų lingvistika teorija ir praktika. *Darbai ir Dienos* 24, 2000, p. 7–64.
17. Mikulskas R. *Kognityvinė lingvistika ir leksikografijos problemos* [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 m. kovo 20 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.lki.lt/LKI_LT/images/Darbuotoju_asmeniniai_psl/dokumentai/kognityvinelinig.pdf>
18. Noreikienė J. *Tyrimas: skaitytojai piktinasi žiniasklaida, bet labiausiai ieško blogų naujienų* [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 m. kovo 20 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.lrytas.lt/lietuvos-diena/aktualijos/tyrimas-skaitytojai-piktinasi-ziniasklaida-bet-labiausiai-iesko-blogu-naujienu.htm#UzPevsu9vcc>>
19. Papaurėlytė–Klovienė S. *Liūdesio konceptas lietuvių ir rusų kalbose: daktaro disertacija*. Humanitariniai mokslai, filologija (04 H). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2004.
20. Stynas – Steen G. *Researching and applying metaphor* [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 m. balandžio 18 d.]. Prieiga per internetą:
http://www.academia.edu/293060/Researching_and_applying_metaphor
21. Šeškauskienė I.; Urbonaitė J. HEALTH metaphor in political and economic discourse: a cross Linguistic analysis. Iš *Kalbų studijos* 11, 2007, p. 68–73.
22. Apresjanas – Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания. Iš *Вопросы языкознания*, 1995 (1), p. 37–65.
23. Вежбицкая А. *Язык. Культура. Познание: Пер. с англ.* Москва: Русские словари, 1996. 416 с.
24. Vorkačiovas – Воркачѳв С. Г. Концепт счастья: понятийный и образный компоненты. *Известия АН*, 2001 б 6 (60), p. 47–58.
25. Ličačiovas – Лихачѳв Д.С. Концептосфера русского языка. *Известия РАН*, 1993 Т. 52 (1), Р. 3–9.
26. Nekora – Некора Н.Е. *Лингвокультурологический аспект концепта «Болезнь» и его учет в обучении русскому языку американских студентов: автореферат на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Теория и методика обучения и воспитания (русский язык как иностранный, уровень профессионального образования*. Санкт Петербург: Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена, 2008. 23 с.

27. Popova, Sterninas – Попова З. Д.; Стернин И.О. *Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку* [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 m. balandžio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://zinki.ru/book/kognitivnaya-lingvistika/osnovnye-cherty-semantiko/>
28. Popova, Sternin – Попова З. Д.; Стернин И.О. *Когнитивная лингвистика*. Москва: Восток – Запад, 2010. 316 с.
29. *Толковый словарь русского языка под редакцией Д.Н. Ушакова* [elektroninis išteklius CD-ROM]. 2003.
30. Tulenina – Туленинова Л.В. *Концепты «Здоровье» и «Болезнь» в английской и русской лингвокультурах*: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Сравнительно историческое, типологическое и сопоставительное языкознание. Волгоград: Волгоградский государственный педагогический университет, 2008. 12 с.
31. Ulmanas – Ульман С. *Семантические универсалии*. Iš *Новое в лингвистике*, 1970. Вып. 5. с. 250–299.

SUMMARY

Every nation and culture has formed its specific and peculiar language of the world, which can be analyzed through the concepts. It is believed that concepts may become intercultural and universal, i.e. easily recognisable in different languages and cultures. However, it is also believed that even universal concepts may have some culture-specific aspects.

The present master thesis focuses on the investigation of ILLNESS concept expressions in Lithuanian and Russian languages, highlighting and comparing its similarities and differences. Research results reveal the attitude towards the illness of two distinctive cultures, indirectly revealing their views and assessment of illness and health factors in a broad sense. The research materials are the examples from fiction and journalistic texts from The Corpus of The Contemporary Lithuanian Language (<http://tekstynas.vdu.lt>) and The National Corpus of Russian Language (ruscorpora.ru). The collected material consists of 646 Lithuanian and 764 Russian language examples, representing the concept of ILLNESS.

The Master's thesis consists of an **Introduction**, which briefly presents the main information about the work; **The Theoretical part**, consisting of six chapters; **The Practical part**, consisting of thirteen chapters; **Conclusion** and **References**.

The first theoretical chapter deals with the basic principles of cognitive linguistics; **the second** chapter discusses the understanding the concept, by comparing various linguists' definitions of the concept and formulating what shall be considered as DISEASE concept in the present Master's thesis; **the third** chapter discusses the conceptual worldview and rises the question can the concept of DISEASE be considered as universal; **the fourth** chapter presents the basics of the conceptual metaphor theory, on which shall be based the classification of the collected examples; **the fifth** chapter briefly presents some conceptual metaphor studies conducted in Russia and Lithuania, related to the concept of DISEASE; **the sixth** chapter presents methods and materials, explaining how the analysis was organized and carried out;

The Practical part presents the following classification of metaphorical models, according to the source domains used in conceptual metaphors: 1. ILLNESS – A LIVING BEING; 2. ILLNESS – AN OBJECT; 3. ILLNESS – FORCES; 4. ILLNESS – THE WAR OR AN ENEMY; 5. ILLNESS – THE ELEMENT OF NATURE; 6. ILLNESS – A PLANT; 7. ILLNESS – A CONTAINER; 8. ILLNESS – A MACHINE OR A DEVICE; 9. ILLNESS – A MOVEMENT OR A DIRECTION; 10. ILLNESS – A SPORT OR A GAME; 11. ILLNESS – FOOD; 12. ILLNESS – EARNINGS; 13. ILLNESS – A CRIME OR A PUNISHMENT.

The findings reveal that the concept of ILLNESS in Lithuanian and Russian languages is perceived very similarly. Therefore, it can be considered as more universal than culture-specific.

SANTRAUKA

Specifinį ir savitą kalbos pasaulėvaizdį, turi susiformavusi kiekviena tauta bei kultūra. Apie kurios nors tautos pasaulėžiūrą galima spręsti analizuojant konceptus. Manoma, kad konceptai geba tapti ir tarpkultūriniais ar universaliais, t.y. būti lengvai atpažįstamais skirtingose kalbinėse ar kultūrinėse bendruomenėse. Tačiau taip pat manoma, kad universalūs konceptai gali pasižymėti ir tam tikrais kultūriškai specifiskais aspektais.

Šiame magistro darbe tiriama koncepto LIGA raiška lietuvių ir rusų kalbose, išskiriant koncepto panašumus bei skirtumus. Šio tyrimo rezultatai atskleidžia dviejų savitų kultūrų požiūrius į ligą, tuo pačiu netiesiogiai atskleidžiant ir jų požiūrį vertinant ligos bei sveikatos apsaugos veiksnius, plačiąja prasme. Tyrimo medžiaga – grožinės ir publicistikos tekstų pavyzdžiai paimti iš dabartinės lietuvių kalbos tekstyno (<http://donelaitis.vdu.lt>) ir nacionalinio rusų kalbos tekstyno (<http://ruscorpora.ru>). Tyrimo imtį sudaro 646 lietuvių kalbos ir 764 rusų kalbos pavyzdžiai, reprezentuojantys LIGOS konceptą.

Magistro darbą sudaro: **Įvadas**, trumpai pristatantis tyrimo pagrindinę informaciją apie darbą; **Teorinė dalis**, susidedanti iš šešių skyrių; **Praktinė dalis**, susidedanti iš trylikos skyrių; **Išvados ir Literatūros sąrašas**.

Pirmajame teorinės dalies skyriuje aptariami pagrindiniai kognityvinės lingvistikos principai; **antrajame** skyriuje aptariamas koncepto sąvokos supratimas, pateikiant ir palyginant skirtingų autorių koncepto apibrėžimus bei suformuluojant tai, kas šiame darbe bus laikoma LIGOS konceptu; **trečiajame** – diskutuojama apie konceptualųjį pasaulėvaizdį ir apie tai, ar LIGOS konceptą galima laikyti universalija; **ketvirtajame** – pristatomi pagrindiniai konceptualiųjų metaforų teorijos principai, kuriais ketinama remtis, atliekant surinktų pavyzdžių klasifikaciją; **penktajame** – trumpai pristatomi keletas su LIGOS konceptu susijusių konceptualiųjų metaforų tyrimų, atliktų Lietuvoje ir Rusijoje; **šeštajame** – aptariama tiriamosios medžiagos atranka ir tyrimo metodai. **Praktinėje dalyje** pateikiama metaforinių modelių klasifikacija, kuri sudaryta, remiantis konceptualiųjų metaforų ištakų sferomis: 1. LIGA – GYVA BŪTYBĖ; 2. LIGA – DAIKTAS; 3. LIGA – JĖGA; 4. LIGA – KARAS ARBA PRIEŠAS; 5. LIGA – STICHIJA ARBA GAMTOS ELEMENTAS; 6. LIGA – AUGALAS; 7. LIGA – TALPYKLA; 8. LIGA – MAŠINA ARBA ĮRENGINYS; 9. LIGA – JUDĖJIMAS ARBA KRYPTIS; 10. LIGA – SPORTAS ARBA ŽAIDIMAS; 11. LIGA – MAISTAS; 12. LIGA – UŽDARBIS; 13. LIGA – NUSIKALTIMAS ARBA BAUSMĖ.

Tyrimo rezultatai atskleidžia, kad LIGOS konceptas lietuvių ir rusų kalbose suvokiamas labai panašiai, todėl jis laikytinas labiau universaliu, nei kultūriškai specifisku.